

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1970

A TARTALOMBÓL

DÉRY TIBOR,
MAKAY IDA,
MÁTYÁS FERENC,
PÁL JÓZSEF,
RÓNAY GYÖRGY,
WEÖRES SÁNDOR VERSEI

*

INTERJÚ
WEÖRES SÁNDORRAL

BERTHA BULCSU:
TE JÖSSZ, LUPUSZ
CZINE MIHÁLY:

SZABÓ PÁL

GYERGYAI ALBERT:
A BÁTYÁMBÓL
KÖLTŐ LESZ

SZEGHALMI ELEMÉR:
RÓNAY GYÖRGY LIRÁJA

THIERY ÁRPÁD:
EGY CSEPP TENGER

TUSKÉS TIBOR:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

SZÁMUNK SZERZŐI:

BERTHA BULCSU
CZINE MIHÁLY
DÉRY TIBOR
GYERGYAI ALBERT
KOLTA FERENC
MAKAY IDA
MÁTYÁS FERENC
PÁL JÓZSEF
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY GYÖRGY
SKROBINEC, JURIJ
SZEGHALMI ELEMÉR
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

DISKAY LENKE
KÁLMÁN ISTVÁN
VARGA HAJDU ISTVÁN

Varga István 2.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1970. DECEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Weöres Sándorral - - - - -	1059
WEÖRES SÁNDOR: Psyché, múlt századelei költőnő versei (Patak partján, Nina néném, La pleureuse, Emlék, A habozó türelmetlen, A meglepett szeretők, Ninon testvér néném Souvenir albumába, Félig megbánás, Árvaság) - - - - -	1067
GYERGYAI ALBERT: A bátyámból költő lesz - - - - -	1071
DÉRY TIBOR versei: Párizs! (Bemutakozás, Üvegfej, Munkanap, Dubonnet, Találkozás a galambbal, Telefon, Melankólia, Valóság, Február 30-án, Kaland, Hajótörés, Külvárosi lakás) - -	1087
SZEGHALMI ELEMÉR: Rónay György lírája (tanulmány) - -	1092
RÓNAY GYÖRGY versei: A megfáradt Odysseus, Metszet, Esőcsepp-prelúd, A remekművek pusztulása - - - - -	1101
BERTHA BULCSU: Te jössz, Lupusz (regény, II. rész) - - -	1102
THIERY ÁRPÁD: Egy csepp tenger (Véméendi változások, VIII.) -	1109
PÁL JÓZSEF versei: Hét variáció, Már felgyújtották, Reggel - -	1113
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészeti krónika (Diskay Lenke és Varga Hajdu István képei, Kálmán István műhelyében, Múzsák, avagy a múzeumi ismeretterjesztés) - - - - -	1115
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	1121
MÁTYÁS FERENC: Az idő partjain (vers) - - - - -	1126
CZINE MIHÁLY: A lehetetlen ostroma (Fejezetek Szabó Pál életéből) - - - - -	1129
JURIJ SKROBINEC: Weöres Sándor - ukrán szemmel - - -	1141
MAKAY IDA versei: A senki földjén, Anyámnak - - - - -	1145
POMOGÁTS BÉLA: A valóság vonzásában (Három romániai magyar könyvről) - - - - -	1146
KOLTA FERENC: Tüskés Tibor: A pécsi irodalom kistükre - -	1151

KÉPEK

DISKAY LENKE rajzai - - - - 1091, 1070, 1125, 1128, 1144
KÁLMÁN ISTVÁN rajzai - - - - - 1118, 1120

Mű mellékleten

VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai

A borítón

DISKAY LENKE és VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai

A Weöres Sándor-interjú fotóit

Apostol Pál készítette

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Feljuttatja a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodájánál. (Budapest, V., József Nador tér 1.) Evi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk száma 60 068. Kéziratok előfizetési csekk száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

70-13437 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Interjú Weöres Sándorral

A Húsvét-sziget hatalmas kőszobrai jutnak eszembe, Hotu Matua király, és hosszúfűlű népe... A világ gyanakodva áll a rejtély előtt. Honnan jött Hotu Matua népe? Inka volt? A Nap fia? Milyen hajóval keltek át a Csendes-óceánon? Mivel faragták ki hatalmas szobraikat a kőbányában? Hogyan szállították le a partra a kőkolosszusokat? – Engem viszont az érdekelt, hogy Hotu Matua népe miért faragott szobrokat? Miért? Milyen belső kényszer hajtotta az embereket? Miért szövetkeztek kollektív szoboralkotásra? Miért nem építettek helyette vízvezetéket? Miért nem állatokat tenyésztettek a szoborfaragás helyett? Miért nem halázzattal töltötték a napokat? Hiszen a titáni szobrok kifaragása, szállítása, felállítása nem passzió volt, Hotu Matua népének minden idejét lekötötte... És ma, az ember, ebben a praktikus technokrata világban, miért ír verseket? Miért foglalkozik ilyen nem praktikus dologgal? Miért ír ma egy felnőtt férfi verseket? Azt hiszem, ez a legnagyobb emberi titok, pontosabban az emberség lényege, kulcsa. – Weöres Sándor titokzatos alakja tisztelőinek képzeletében vetekszik Hotu Matuával. Bizonyos értelemben tehát Weöres Sándor is inka, ha ugyan Hotu Matua inka volt, lehetséges, hogy Weöres Sándor is a Nap fiai közé tartozik. Annyit tudunk róla, hogy megérkezett, s a praktikus tevékenységről megfelejtkezve szavakkal, gondolatokkal kezdett építkezni. Közben egy hentesnél lakott az udvari szobában. A szobának nem volt küszöbe. Így hajnalonként, amikor a hentes levágott egy-egy borjút, ökröt, a vér befolyt Weöres Sándor szobájába. Sokan emlegetik azt a tyúktól szerű padlásszobát is, ahová Weöres Sándor létrán szokott esténként felmászni, s a létrát gondosan felhúzta maga után, mint a bennszülöttek. Verseket írt, tanult, fordított, elmélyedt. Bort ivott, felemelte a lányok szoknyáját. Beszélgetett. Ment az utcán. Cipőben, mint egy ember. Senki nem értette, hogy mit akar... Sokáig lakott Pécsen. Kinyomtatták a verseit... A tudósok borzongva vakarták a tüköket. Kétszer kapott Baumgarten-díjat, s 1970-ben Kossuth-díjjal is kitüntették. Azt beszélnek, hogy a díj összegét szétosztotta a fiatal költők között. Műveit nehéz felsorolni. Gyürkőzzünk neki mégis: Hideg van (versek, 1934); A kö és az ember (versek, 1935); A teremtes dicsérete (versek, 1938); A vers születése (meditáció és vallomás, 1939); Theomachia (drámai költemény, 1941); Bolond Istók (elbeszélő költemény prózában, 1943); Medúza (versek, 1944); A teljesség felé (gondolatok, 1945); A szerelem ábécéje (versek, 1946); Elysium (versek, 1946); Gyümölcskosár (versek, 1946); A fogak tornáca (versek, 1947); Testtelen nyáj (prózaversek, 1947); Marsak Szamuil: Kölykök a ketrecben (fordítás, 1952); Po Csü Ji versei (fordítás, 1952); Sevcsenko Tarasz Hrihorevics: Kobzos (fordítás, 1953); Csü Juan versei (fordítás, 1954); Rusztaveli Sota: A tigrisbőrös lovag

(fordítás, 1955); Bóbita (gyermekversek, 1955); Csalóka Péter és más szerzők munkái (bábszínpadra, 1955); A hallgatás tornya (válogatott versek, 1956); A lélek idézése (műfordítások, 1958); Tarka forgó (gyermekversek Károlyi Amyval, 1958); Lao-Ce: Az út és az erény könyve (Taoteking, fordítás, 1958); Shelley Percy Bysshe: A megszábadított Prométheusz (fordítás, 1961); Tűzkút (versek, 1964); Mallarmé Stephane költeményei (fordítás, 1964); Gyermekjátékok (verses képeskönyv, 1965); Ho Si Minh: Börtönnapló (fordítás, 1965); Dante: Szinjáték (Pokol 1–5. ének, fordítás, 1966); Hold és sárkány (verses drámák, 1967); Merülő Saturnus (versek, 1968); Popa Vasko: Ostromlott derű (fordítás, 1968); Zimzizim (gyermekversek, 1969); Egybegyűjtött írások (válogatott művek, 1970). Sokat dolgozott, íme a bizonyíték. Versjelek, könyvjelek. Sokan nem értik, félreértik. Az ötvenes években a hivatalos irodalompolitika gyanakvással figyeelte szóanyagát, szikláit, melyek szobrokká váltak. – Weöres Sándor szívesen merészkedik a fogalmi világ peremére. Kihajol, csaknem lezuhan. Mögötte már ordítanak a féltők, de nem néz vissza. Mit lát vajon? . . . Leírja? Megmondja? Figyel tovább?

Délután kettőre kell megérkezni. Süt a nap, csend van, s talán vasárnap. Első emelet. A megsárgult, bizonytalan cédulán két név. Mintha elköltöztek volna, s az új lakó még . . . De nem. Károlyi Amy ajtót nyit, mosolyog, kedvesen átvezet a szobákra. Ismerős tárgyak után kutatok útközben, mivel egyszer már jártam náluk. De pillantásom eltéveszti a tárgyakat, bútorokat. A szoba, ahol helyet foglalunk, napfényes. A kitért erkélyajtón át laposan zuhog be a fény. Az ajtó közelében virágállvány áll, sok növény zöldell a polcokon, talán kaktuszfélek. Mögöttem szekrény, úgy tűnik, empirebiedermeier. Polcok körben . . . Mindenütt könyvek halmái, sorai. Az asztalon, s a heverőn népi szőttes. Az ajtó felett egy hatalmas, színes sárkány. Valódi, még a zsinórok is látszanak a szárny alatt. Jó szélben fel lehetne eresztetni . . . Mellette, s mindenütt festmények, vázlatok . . .

– Sanyi már borotválkozik, néhány perc és elkészül . . . – mondja Károlyi Amy . . . A hangokra azonban Weöres Sándor azonnal előbukkan. Arca hamuszín, gyötrött vonalú. Öltözéke egy hálóing. De nem vette fel, csak magára tekerte, mint egy szarít. Jobb kezét köszöntésre nyújtja, s ballal igyekszik összefogni a leplet. Ez nem mindig sikerül.

– Most keltem fel – mondja és nagyon barátságosan mosolyog. Nagyon barátságosan, mégis, mint egy császár. Térül, fordul a sok bútor között, aztán hirtelen egy üveg kitűnő badacsonyi bort tesz az asztalra, és mustáros poharakat. Tölt, valamennyien iszunk. Kicsit csodálkozom:

– *Sokáig dolgoztál az éjszaka . . . Bizonyára . . .*

– Mindig éjjel dolgozom. Reggel hatig-nyolcig, előfordul, hogy kilencig. Dél előtt alszom . . . Fizikailag gyenge alkattal születtem. Nehezen életben tartható csecsemő voltam. Izomzatilag gyenge, mégis elpusztíthatatlan a fizikumom. Tizenhat éves korom óta éjjel nem aludtam, csak véletlenül . . . Utazás közben . . . Ennek ellenére nem szenvedek álmatlanságban, gyógyszer nem szedek, orvosi kezelés alatt nem állok. A szervezetem elpusztíthatatlanul erős. Ehhez hozzá kell tennem, hogy annyit ittam és cigarettáztam, hogy attól egy erős szervezet kiborult volna. Van énnekem egy feleségem, aki vigyáz rám, ha kell – mondja és Károlyi Amyra pillant.

– *Az orvosok szerint huszonhárom óra és éjjel kettő között nagyon fontos aludni, mert . . .*

– Én ebben az időszakban nem szoktam aludni. Ha csak el nem utazunk valahová. Egy évben, ha tizszer-hússzor előfordul . . . – mondja, aztán gyors, határozott mozdulattal lehajtja az egész pohár bort és visszavonul a fürdőszobába.

– Ne is forduljon elő, mert akkor beteg – mosolyog Károlyi Amy.

Percek is beletelnek, mire megértem, hogy Weöres Sándor időbeosztása szerint még csak most kezdődik a nap. Éjszaka él, dolgozik, figyel, nappal alszik. Persze nappal is csak keveset alszik, hat órát talán. Életformája különös, világa határtalan. Hogy mire gondol Weöres Sándor éjszakánként, nem merném megkérdezni. Úgy tűnik, a szabadság új, meglepő formáit sikerült kialakítania. Weöres Sándor persze természetesen tartja a saját életformáját, s mivel annak tartja, az is.

Öt-hat perc múlva felöltözve, nyakkendősen, zakósan érkezik vissza a szobába.

Teleönti a poharakat, iszunk. Weöres Sándor végigdől a heverőn, s félkönyékre támaszkodva várja a kérdéseket. Arca még mindig hamuszínű. Teste ernyed. A teste nem is látszik fontosnak, csak az arca. Nem gondolná az ember, hogy költő, inkább tudósnek látszik. Olyan arca van, mint egy kegyetlen atomfizikusnak. Hidegen derengő, sokat tudó. Mint aki már mindennel leszámolt, mint aki tudja, hogy bekövetkezik. Tudja, de számontartja még az összefüggéseket. Ellenőriz még néhány képletet, számsort. A végsőket. A számsor elejét, a kiindulási képleteket már letörölte a nagy fekete tábláról. Nem lesz rájuk szükség. Csak néhány képlet világít még krétafehéren, mint a bizonyosság: Bekövetkezik... Néhány év még, néhány évtized még, néhány évszázad még, néhány perc még... – Nehéz kérdezni. Leteszem a poharat és megszólalok:

– *Mondj valamit a csaláodról, régi arcokról, épületekről, falakról. A gyermekkor madarairól... Mi volt ott? Mit csináltak a felnőttek?*

– Gyermekkoromban én roppant befelé forduló voltam... Csöngé Kemenesaljától északra van, nekifeszül a Rábaszög síkságának. Csöngén telt a gyermekkorom. Részt vettem a szüleim munkájában, a birtokosi, paraszti munkában. Állatokat legeltettem, disznókat, birkákat. Szőlőt kötöztem, kavicsot szedtem a domboldalban. Eltekintve mindettől, az életem befelé forduló volt. Ebbe bele is dolgozott az a körülmény, hogy pajtások nem voltak ott... Akár akartam, akár nem, minden a befelé forduló élethez vitt. Meditáltam, írtam. – Apám furcsa, romantikus életű ember volt. Volt katonatiszt, és falusi gazdálkodó. A Vörös Hadseregben hadtestparancsnok volt Stromfeld Aurél mellett. A Horthy-idő kezdetén halálbüntetés fenyegette, de aztán megúszta annyival, hogy kizárták a hadseregből és a tiszti rangjától megfosztották. De azt meg kell hagyni, mégis kapta a katonai nyugdíjat. Egyetlen gyerek voltam... Lett volna egy testvérem, de az halva született. Apámat irodalom, költészet nem nagyon érdekelte. Az efféle tevékenységet ellenezte is, de nem nagyon energikusan. Az anyám másként volt ezzel. Négy nyelven olvasott és beszélt. Örült, hogy bennem is van kulturális érdeklődés. Anyámtól már hat-hét éves koromban olyan olvasmányokat kaptam, mint Shakespeare, Goethe, Madách, Csokonai... Apám nézni kényszerült, hogy anyám szinte ránevelt a költészetre és az irodalomra – mondja, aztán felül és teleönti a poharakat. Iszunk. Károlyi Amy ekkor már nem tart velünk. Elnézően mosolyog. Figyel bennünket. Szabadkozva mondok valamit. Közben szomjas vagyok, s a bor jó. Weöres Sándor legyint:

– Ez nem vendégbor... Szokott máskor is lenni. Egyedül vagy a barátaimmal el szoktam iddogni... Persze nem minden nap...

Amikor visszaereszkedik a heverőre újra megszólalok:

– *Hogyan lesz az ember felnőtt? Lehetséges, hogy észrevétlenül?*

– Erről semmi tapasztalatom nincs. Az én életemben az életkorok egymásra torlódtak. Tizenhárom éves koromban aggastyán voltam, pesszimista verseket írtam. Egyik akkori versemben ilyenek vannak: „Én már a pályám bevégezém, menjete ifjak a nyomdokomon...” Pajtásaim alig-alig voltak, felnőttek között éltem. Tizenöt éves koromban olyan tudósok között, mint Pável Ágoston, Kardeván Károly, Karácsony Sándor, Fehér Gábor. Így gyerekkorban elvitatkoztató aggastyán, kis felnőtt voltam. Viszont negyven-ötven éves korban erősen benyomult az életembe az elmulasztott kamaszkor, gyermekkor. Ilyen módon az én életemben nem voltak életkorok. Kongtak az esztendőik bennem. És tulajdonképpen gyermekkorom, férfikorom, úgy mint más életekben szokás, nem létezett, nem volt.

– *Mit gondolsz, miért vagyunk a világon?*

– Nyilván ez biológiai szükségszerűség. Ugyanazért, amiért a gombák, virágok, állatok. Oka a szaporodási ösztön lehet. Akit a szülei megcsináltak, és nem vitték el a gyermekbetegségek, az él... Olyik öngyilkos lesz. Szerintem annak, hogy élünk, semmi más oka nincs, mint hogy vannak olyan sejtek, spermák és csírák, amiknek a funkcióiba nem avatkozhatunk bele. Így akarattunktól függetlenül létrehozta. Ugyanígy akarattunktól függetlenül felélik magukat ezek a sejtek és jön a halál... Egyetlen beszélgetés az öngyilkosság. De felesleges olyasmit megcsinálni, ami magától is bekövetkezik.

– *Mindenki ezért van a világon? Egyformán vonatkozik ez az élőlényekre?*
– Nem hiszem, hogy ez másként lenne. A spermákból és a petékből létrejön az élet. Ez minden, ez így van...

– *Mondhatnál egy régi pécsi utcanevet...*

– Ágoston utca, Ferenciek utcája, Klimó utca, Mária utca. Sokat tudok... Eszembe jut a Petrezselyem utca. Peter Szily utca volt. Ebből lett Petersil, majd Petrezselyem.

– *Esetleg valamelyik régi pécsi kiskocsmá nevére is emlékszel?*

– Flórián, Vadember, Pannonia, Nádor, Arany hajó... A Flórián kocsmába elég gyakran jártam, de valójában hol itt, hol ott kötöttünk ki.

Megfeneklettünk. Üresek a poharak. Weöres Sándor feltápáskodik, és behoz egy újabb üveget. Kirántom a dugót, megtelnek a poharak, aztán lassan elapadnak újra. Weöres Sándornak fanyar jókedve támad. Közeiebb hajol az asztalhoz, és ugrásra készen várja a kérdéseket. Gyorsan válaszol, alig győzöm jegyezni a szavakat, mondásokat. Kegyetlen és következetes. Én mindig hajlottam a kedélyeskedésre, lazításra, de ez most nem megy. Hiába fogy a bor, a költő egyre fegyelmeztebb lesz. Illúziók nélkül beszél mindenről. Hidegen, mint egy tudós, s fenséggel, mint egy inka.

– *Sokáig éltél Pécsen... Milyenek voltak akkoriban a pécsi nők? Mondj róluk valamit, talán egy történetet...*

– Nem nagyon értettem én a lányokhoz... Pécsi szakértelmem odáig terjedt, hogy kétszer sikerült gonorrhéát kapnom. A szifiliszt talán elkerültem, de nem is tudom, nem kezeltek-e salvarsannal, anélkül persze, hogy ezt nekem megmondták volna. Többnyire én áhitoztam a lányok után, és többnyire hiába.

– *Pécsett ma is legendák keringenek rólad... Mondják, hogy bementél az egyik templomba, hajnal tájban, s különböző félreértések támadtak...*

– Részegen történhetett... Ivászat volt az egyik kocsmában, aztán én betévedtem a Ferenciek templomába. Nem is emlékszem, hogy mit csináltam ott... De utólag mondták, hogy a minisztráns gyerek ruháját simogattam és szagolgattam... Bűnügyben kaptam idézést. Ez még a Horthy utolsó évében volt. Úgy akarták feltüntetni, mint kommunistagyanús dolgot. Bűnügyben, vallásgyalázás tárgyában idéztek be. De aztán kimostak... Blaskovic Iván, a nagybátyám és Török rendőrkapitány mosdattak ki a dologból. Vallásgyalázás helyett megúsztam ittasan elkövetett kihágással és öt pengő bírsággal. Egyébként ezért akkor több évi börtön várt volna rám.

– *1947-ben aztán megnősültél... Ez, azt hiszem, életformaváltást jelentett.*

– A legteljesebb mértékben. A házasságunk előtt én vidéki lézengő voltam, hol Pécsen, hol pedig Fehérváron, vagy Csörgén éltem. Állandó lakásom nem volt. És az élet első fix pontját, a lehorgonyzást, a házasság jelentette és hozta. Feleségemnek köszönhetem, hogy pesti vagyok, és nem kallódom abban a sorsban, ami Juhász Gyulát, Gulyás Pált, Oláh Gábort és annyi más vidéki költőnket sújtotta.

– *Károlyi Amy költő és feleség, szellemi társ. Számon tartunk egy közös kötetet, s számtalan együttes szereplést. Ez a lakás itt szinte alkotóműhely...*

– Emlited a közös alkotóműhelyt... A feleségemmel valóban sokat dolgozunk együtt, s egész csomó olyan közös írásunk is van, amiről nehéz lenne eldönteni, hogy melyikünk is írta...

– *Hogyan vélekedik erről Károlyi Amy?*

Mosolyog, sokára szólal meg:

– Nővénytársam voltam... Valami, aminek gyökere van, és helyhez kötött... És az első kötetemen ez nagyon érződik is. Ez az átható természeti hang. Mint ha megszólalna egy fa, egy fű. Aztán jött a sorsfordulat, ez az élet egyszerre elkezdett robogni. Talán utalhatok egy amerikai írónőre. Hathaway írt egy regényt... Egyébként Shakespeare feleségét hívták így. Ebben a kitűnő kis filozófiai regényben, ami az ő élettörténete, roppant magányos és egy helyhez kötött leányként indult. De erősen hitte és meg volt győződve, hogy ez az élet egyszer megindul. Szép képpel illusztrálta. A tenyerében a vonalak mandulaszerű szigetet adtak ki. És meg volt róla győződve, hogy eljut erre a szigetre. Várta, hogy mikor jut el a szigetre. És amikor hirtelen elkezdett az élete robogni, tudta, hogy erre a szigetre jutott. Talán Weöres Sándor volt az

én mandula alakú szigetem. Annyi minden történik, hogy annak feltétlenül ki kell hatni az alkotói oeuvre-re.

– Károlyi Amy most min dolgozik?

– Többfélén is dolgozom. Fordítok: Emily Dickinson, Sylvia Plath, Edwin Morgan. És kötetet állítok össze. Nemcsak új kötetet, hanem egybegyűjtöttet, amibe az új kötet bele van illesztve. Címe még nincs...

– Sokat utaztunk együtt, aminek a két végpontja Sanghaj és San Francisco – szólal meg újra Weöres Sándor.

– Az utazásokról lenne egy speciális kérdésem...

– Tudunk érdekesebbet is mondani. Öt nappal ezelőtt halt meg Fülep Lajos. A legbelsőbb barátunk volt. Sokáig élt Baranyában. Zengővárkonyon volt református lelkész. Esztétikus, művészettörténész volt. Egy olyan művelt elme, mint annak idején Apáczai Csere János. Szeretném, ha te folytatnád, Amy...

– Az életmű felmérése és elemzése is várat magára. Az a kis nekrológ, ami megjelent, kevés.

Újra Weöres szólal meg:

– Dr. Johnson-szerű jelenség volt. Akinek a beszélgetései többet értek, mint a... Volt már egy ilyen a magyar irodalomban, Osvát Ernőre gondolok.

– Roppant elegáns elme volt – bólint Károlyi Amy. – Akivel egyáltalán beszélni tudott, annak hasonulni kellett. Senki nem ragadhatott elő az okos vívótör ellen egy konyhakést. Amit a zenészek Kodálynak, azt az írók Fülep Lajosnak köszönheték...

Weöres Sándor megrázza a fejét:

– Nem egészen, mert az írók fűtyültek Fülepre... Néhány író kivéve.

Közben besötétedik. Csörög a telefon. Weöres Sándor percekig beszél valakivel. Szilvát eszünk, bort iszunk. A szilva a költő-házaspár kertjében termett. Szilvázás közben, amint lehetséges, Weöres Sándorhoz fordulok:

– A Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozol, sokan vezérként tartanak számon. Mire emlékszel a Nyugat utolsó korszakából? Milyen volt Babits arca? Volt valami furcsa szokása Babitsnak?

– A Nyugat harmadik nemzedékének a tagja vagyok, de soha nem voltam vezére. Nem is erőltettek erre. Mint minden nemzedék, ez sem egységes, nem is nagyon képzelték, hogy vezérük legyen. Ez a nemzedék nagyrészt Babits Nyugatja körül tömörült. Otthagya sokkal forradalmibb lapokat, munkatársakat. Egyszerűbb volt a nagy Nyugatba írni, mint szabad farkasként kis folyóiratokba. Az én nemzedékemnek és saját magamnak ez volt a baja. Nem ismertük fel, hogy önálló és forradalmi utat kellett volna járnunk. Babits Mihály a helyzet királya volt, és kedves házigazdánk is, aki merészebb törekvéseinket nem korlátozta. Mégsem lett volna szabad a bölcs öregre bízni magunkat. Minden nemzedéknek ki kell termelni a saját mániáit, bolondságát és vállalni érte a felelősséget. Létrehozni mindent, ami ezekből a mániákból létrehozható, nem pedig egy másik generáció bölcsességére, és érett költőségére bízni magunkat. Ezt a hibát oly régen követtem és követtük el, hogy már nem lehet korrigálni.

– Nélkülöztél, vagy szenvedtél a háború alatt?

– A háború vége felé és az utána következő időben volt nyomorúság, de ez nem tartott nagyon sokáig. Átmeneti dolog volt...

– Voltál már valaha életveszélyben?

– A háború végén többször is falhoz állítottak. A katonák a fegyveremet követelték, ami nekem nem volt. Többször is álltam puskacső előtt a falnál, készen arra, hogy felőnek. Ennek az életveszélynek sokkal kedvesebb variációja is volt. Abban az időben már egy hónapos szakállam volt. Egy szovjet üzbég katona, akit Tahirovnak hívtak, elcsípett a lakásban, elővett egy borotvát, és akaratom ellenére megborotvált. Amikor bejöttek a szüleim, a fogát csattogtatva mondta, hogy most elvágja a nyakamat. De mindez kedves mókázás volt, semmi több. Az üzbég jókedvű fiú volt, és mindezzel nem akart ártani. Megjátszotta az erőszakoskodót, de csak a szakállam esett áldozatul.

– *Úgy tűnik, az ismeretlen és a végtelen erősen vonz. Az is lehet, hogy a hatalmában tart...*

– Az ismeretlen és a végtelen ifjú éveimben rengeteget foglalkoztatott. Ezért olvastam a Taotekinget és a Vádékat. Valójában tényleg a hatalmában tart, és ez a verseimet keresztül-kasul szövi. Bár a végtelennek, határtalannak a kérdései racionálisan meg nem oldhatók, a költőnek egy ilyenfajta érdeklődés annyit jelent, hogy a zenitjét a végtelenbe helyezheti. És ha a végtelen és határtalan ellenkező, sötét, ördögi pólusa is érdekli, akkor a nadir éppen úgy a végtelenbe tolódik, mint a zenit. A tárt végtelen a mozgatója... Ilyen módon a költő egy végtelen nadir és zenit között sokkal változatosabb és tartalmasabb lehet, mintha megelégszik a személyes, vagy társadalmi érintkezés síkjával, ami persze szintén nem mellőzhető, hanem ebbe a glóbuszba nagyon szépen belefér.

– *Azt mondják ezzel függnek össze utazásaid. Kína, észak...*

– Az utazások attól függtek, hogy mire volt pénzem akkor, vagy hová szolt meghívás. Soha nem volt módomb eldönteni, hogy pont ide, vagy oda utazzak, mindig valamilyen alkalom tette lehetővé. Kétszer voltam Kínában. 1937–38-ban Csang Kai-sek Kínájában, és később a feleségemmel együtt jártam Mao Kínájában. Nanking, Vuhan, Hangsou. Nagyszerű hajút a Jangcen.

– *Az átváltozás lehetősége és vágya mindig jelen van a költészetedben. Ez része egy világról alkotott képnek?*

– Minden költészet és minden erő a folytonos átváltozásokon alapszik. Nálam ez éppen így megvan. Az ember transzfigurációkba, metamorfózisokba kényszerül. Minden mű, átváltozás... Óriási ennek a jelentősége. És az én költészetemben nem nagyobb, mint bárkiéban. Végeredményében a metamorfózis, hogy egészen primitivizáljak, az hogy nem írhatunk csupa „A” betűt. Mihelyt „B”-t is írtunk, rögtön egy átváltozás is történt. Az átváltozás a magam életében és művében egészen szükségszerű és egyszerű.

– *Gondolkodtál már azon, hogy a tér miben helyezkedik el? Túl a kozmoszon, mi van?*

– A tér nem helyezkedik el semmiben. A tér az az űr, amiben elhelyezkedni lehet. A tér csak egy űr, lehetőség. A tér, mint lét nincs, csak mint lehetőség van. A csillagrendszerek valószínűleg nem tartanak a végtelenségig. A görbe tér valószínű. A sugármérések arra engednek következtetni, ha a világegyetem bármely pontjáról egy tárgy kirepülne, évmilliárdok múlva ugyanoda visszajutna. Ugyanez történné a sugarak viselkedése szerint, ha a világűrben valaki elindulna... Évmilliók után oda érkezne vissza, ahonnan elindult, csak hogy addigra elmozdulna, ami indulásakor ott volt. Úgy látszik, a világtérnek ugyanolyan globális természete van, mint bármely csillagnak. Hozzá kell tenni, hogy az eddigi kísérletek arra vallanak, hogy ez igaz, de teljes bizonyíték nincsen még. Lehet, hogy a további kísérletek cáfolni vagy módosítani fogják.

– *Hiszel az emberiség haladásában? Abban, hogy jobb lesz az ember, és jobb lesz a népcsoportok élete?*

– Az emberek mozgásában hiszek, a haladásban nem hiszek. Mert hiszen minden haladás valaminek a rovására történik. Ha fejlődött a gót stílus, az előtte szokásos román stílus rovására történt. Ha fejlődött a róneszansz, nyakára fejlődött a gót stílusnak. Ha fejlődött a gépi technikai civilizáció, ez a szellemi kultúra rovására történik. Ha a szellemiek fejlődnek, meg fogják szynleni ezt az eszközök. A fejlődés mindig valaminek a visszafejlődésén alapul, ezért a fejlődésben, mint állandó folyamatban nem hiszek. A folyamatokban, mint szükségszerű ide-oda mozgásokban hiszek.

– *Milyen mostanában a közérzeted?*

– Mindig történik valami, de soha nem történik semmi igazán lényeges. Van az egész folyamat, és volt és lesz, amíg valami katasztrófa végét nem veti esetleg holnap, esetleg egy millió év múlva.

– *Mikor irsz? Csak éjjel? Rendszeresen? Kézzel?*

– Nem tudok rendszeresen dolgozni hosszú ideig. Néha évnyi időszak eltelik minden írásképeség nélkül, amikor legfeljebb fordítani, vagy jegyzeteket odavetni tudok. Szerencsés időkben pedig olyan tömegben jönnek a leírivalók, hogy alig győzőm

rögzíteni őket. Ez olyan dolog, mint a természetben, hogy hol szárazság van, hol pedig esik az eső... Kézzel fogalmazok, de aztán legépelem.

– *Hol írsz, itt?*

– A konyha melletti cselédszobában, puritán, egyszerű hely. Ki tudok maradni a körülöttem lévő világból, ott tudok dolgozni.

Károlyi Amy is megszólal:

– Sanyi a cellákat kedveli...

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Előfordul, hogy elkezdem éjjélkor, és csinálom reggel nyolcig-tíz. De az ilyen tempó nem általános és nem mindennapi. A fordítás könnyebb, mert nem eredeti dolgok. Előfordul, hogy öt-nyolc órát fordítok egyfolytában.

– *Mit csinálsz, ha nem írsz? Van valamilyen passziód?*

– Ha nem írok, meditálok. Pasziánszt rakok. Meg aztán gyakran jönnek hozzánk munkatársak, vendégek. Velük töltöm az időt.

Csengetnek. Az egyik napilap fiatal munkatársa lép a szobába. Verseket kér a lapja számára. Egyelőre egy pohár bort kap. Már a harmadik vagy negyedik üveg badacsonyinál tartunk. Sietek feltenni még néhány kérdést.

– *Elégedett vagy az életeddél?*

– Igen... Az élet elég simán folyik és megadja a szükséges munkaalkalmat. Lehetne rosszabbul is. Ha például beteg volnék... Megvan a munkához szükséges nyugalom is, és a munkához szükséges nyugtalanság is. Ennél többet honnan és miért kívánnék?

– *Vannak gyengeségeid?*

– Feltétlenül vannak... Nem hiszem, hogy a munkához kellenének... Ilyen a dohányzás és az ivás... Ezeket sem érzem szükségesnek, kár volt rászoknom...

– *Sokan azt mondják, magányos vagy, szinte olyan, mint egy Buddha-szobor. Milyennek tartod a személyiségedet?*

– Egyáltalán nem vagyok magányos. A feleségemmel élek és munkatársakkal. Ami pedig az elbuddhasodást illeti, az a korral járó fáradtság. Közel a hatvanhoz az ember nem olyan buddhátlan, mint volt húsz éves korában.

– *Miért írsz? Mit ér ma az embereknek az írásmű?*

– Az emberiség végre is az írásművekből, a körülötte lévő kultúrából, az előző kor tudományából él szellemileg. Ha mindez nem volna, az emberiségnek nagyon kevés élete lenne.

– *A gyermekversekről is mondhatnál valamit...*

– Ezek az én ritmikai stúdiumaim. Csak később minősülnek gyermekversnek. Kevés van köztük olyan, amit direkt gyermekversnek szántam. Az is van, hogy valami eltevődik húsz-harminc évre. Az utóbbi időben egyik írásom a Kuli. Tizenhat éves koromban kezdtem írni. Két évvel ezelőtt tudtam befejezni. Harminckilenc évig késülgetett, ha nem is egyfolytában.

– *Min dolgozol jelenleg? Milyen terveid vannak?*

– A Merülő Saturnus című kötetem Psyché ciklusát folytatom. Úgy érzem, száz versből áll majd. Ötven hosszabb lesz, a többi kétsoros, négy soros epigramma. Egyébként a Jelenkorban most jelenik meg ezekből kilenc darab. És Paolo Santarcangeli verseit fordítom. Santarcangeli olasz költő, aki fiumei születésű, de perfekt magyar. Olaszul nem tudok jól, a költő nyersfordításaiból dolgozom. A nyersfordítások néhol annyira jók, hogy nincs mit alakítanom rajtuk.

– *Ilyen olaszt sem láttam még...*

– Mindjárt itt lesz, az előbb telefonált. Egy könyve már megjelent magyarul.

A képekre pillantok. Weöres Sándor feláll, bemutatja a kincseit:

– Ez itt Fót Ernő munkája, ez Molnár Sanyié, az ott Pap Oszkár, Bálint Endre, Gyarmathy Tihamér, Veress Pál, Holló László, Molnár József. Ez pedig Gellért Károly szobrász munkája...

Megállunk a fiókos szekrény előtt. Gellért Károly munkája a tetején diszlik. Fátörzs szobor. Egy arc kibontakozik a törzsből. Markáns, szép. Csengetnek. Megérke-

zik Santarcangeli. Valóban perfekt magyar. A borok tetejére megiszunk egy üveg vermutot is, amit ő hozott.

– Édesanyám nyíregyházi születésű – magyarázza az olasz költő. – És az is sokat tesz, hogy az ember mennyit olvas. Én nagyon régóta foglalkozom magyar irodalommal. Hozzájárul továbbá, hogy magyar nyelvet és irodalmat tanítok a torinói egyetem bölcsészeti karán...

– Nyíregyházi születésű...?

– Az édesanyám... A fiumei részen laktunk valamikor...

Az olasz költő fényképezőgépet állít az asztalra. Lefényképezi Weöres Sándort és Károlyi Ámyt. Saját maga is odaül aztán közéjük. Az egyik polcon felfedezek egy csirkeitatót. Felállok, megnézem. Weöres Sándor közben egy történetet mesél:

– Balholm egyik vendéglőjében találkoztunk Vilma, holland anyakirálynővel. Kocsmánál díszesebb, restaurantnál egyszerűbb hely volt. A szomszédos asztalnál ült az anyakirálynő egy csomó kadéttal. A kadétek aztán elmentek táncolni. A királynő egyedül búslakodott. Akár odamehettem volna hozzá, ha lett volna rá okom. Hajóval érkeztek... Terebélyes asszonyság volt a királynő...

Nem tudom, mi lett a királynővel... Santarcangeli is belekezdett egy történetbe. Elfelejtkeztünk a kadétekről. Amikor több történet is forgalomba került, halkan megkértem Weöres Sándort, hogy mutassa meg a celláját.

A konyhán át jutottunk a cselédszobába. A bútorzat csak a legszükségesebb. Egy heverő, báránybőrökkel, egy avétt asztal, valaha talán konyhaasztalként szolgált. Az asztalon sok papír, könyvek. Egy szék... Az ablak tárva. Egy ház sarka és egy nyárfa fekete sziluettje rajzolódik az ablak négyszögébe. A polcon agyonégett gyertya, hosszú katalógusdoboz. Weöres Sándor letérdel és a heverő alól előhúzza egy festményt. Megmutatja. Bámulom a képet, a falakat, az asztalt. Itt lakik hát Hotu Matua... Ez lenne hát a világ köldöke... Eszembe jut a költő néhány sora:

„Én, a közép, a császár: ember vagyok, mint bárki,
és akár egy rabszolga, kinban meghalok itt lenn;
ám az isteni östől örökölt jogart őrzöm,
menny helytartója lettem, rangomnál fogva isten...”

(Foto: Apostol Pál)

Psyché, múlt századelei költő versei:

Patak parttyán

*Patak parttyán, Isti Pisti,
Furulázz nekem!
Másik parttyán, Isti Pisti,
Fekszem meztelen.
Ne nézz ide, csak oda,
Mert nincs rajtam rokola.
Csak tejembe korona,
Szóllyon hozzám furula.
Ki vagyok én, Isti Pisti,
A szép szerelem.*

Sátorallya-Újhel, 1808. Augustus 22. Csizmazia István tanuló Úrnak tisztelettel.

Nina néném

*Dühösködik reám Ninon,
Ettől vagy szörnyő kinom.
Ninonnak vászna, selme kincs,
Rajtam rongy, szinte semmi sincs.
Evett Ninon kövér tikot,
Nékem csak száraz hát juiott.
Csokrot nékem hozott Miki.
Mellyére Ninon tűzte ki.
Ha dühösségtől megveszek,
Ninonnak eb marás leszek.
Ha bánatomban elhalok,
Ninonra sirkőmmel rogyok.*

Tállya, 1808.

La pleureuse

*Írást tizenégy esztendő koromban, Tállyan
1809. év, tavasz hava 3-dikán.*

*A rósa fán két rósa.
Virít a nyíló rósa,
Sír a bimbó rósa.*

*Szól a rigó: Te rósa,
Enyim vagy, nyíló rósa.
Sírj, bimbó rósa.*

*Kacag a nyíló rósa,
Sír a bimbó rósa.
Pompáz a nyíló rósa,
Sírj, bimbó rósa.*

*Lankad a nyíló rósa.
Szól a rigó: Te rósa,
Nyilj ki, nyilj ki, bimbó rósa,
Enyim vagy, bimbó rósa.
Sír a bimbó rósa.*

*Kinyilt a bimbó rósa,
Sírj, bimbó rósa,
Sír a bimbó rósa,
Sírj, bimbó rósa.*

Emlék

*Csak keze volt, akkorka,
Mint ruhádon fodorka,
Csak lába volt, akkorka,
Mint korai ugorka,
Csak szeme volt, akkorka,
Mint gyúlatlan sziporka,
Csak szája volt picurka,
Csak haja volt kunkorka –*

*Csak törzse meg teje volt,
De ő maga sohse volt,
Almodád, semmi se volt.*

1810.

A habozó türelmetlen

*Szájára csókot adni,
Aztán belé karolni,
Óvéle kertbe futni,
Virág ágyásra vonni,
Hamar melléje dőlni,
Madár-zaj édenében,
Magnolia rejtekében.
Tenném, de nem merem még.
Kissé ötüle félek,
Talán morcoska lenne;
Nagyon félek magamtúl,
Talán heveske lennék.*

Sátorallya-Újhelen, 1812. tavaszán.

A meglepett szeretők

*Szerte legeltek a nyájak, s árnyas bikkia tövében
Kis Mopsust ölelé Phyllida szép hajadon.
Mopsus gyermeki még, rósás orcája leányos;
Phyllida fértiusabb, és okos is, heves is.
Kérleli Mopsuskát, az még riadozva vonakszik,
Mégis megtüzesül bájosa karjai közt,
Engedi már az ügyes Nymphát, hogy kedvire tégyen.
Ringatván derekát kedvese hív őliben.
Végtire mégis az összefonottak szétbogozódnak,
Ekkor jó Lycidas pásztor, a mérges irígy.
Mopsus megtuta, egy jányinak szégyent ne okozna;
Phyllida, öltöztvén, bús Lycidast neveté.*

Tállyán, 1812. ősz-elő hava 6-dikán.

Ninon testvér néném Souvenir albumába

Tállyán, 1812. ősz hava 21-dikén.

*Annyi öröm jut néked, amennyit hordsz te magadban,
S annyi keserv, mennyit más is okoz, magad is.*

Félig megbánás

Pesten, 1. septembris 1814.

*Rinak, vínak érttem,
Szomjúzva élvezem,
Pedig szünetlen érzem,
Nem mindég így leszen.
Sikereimnek mind aratását
Betakarni sem tudom,
De mégis elmulását
Előre fájlalom.
Egy csíny, egy csók a zsivajban,
Melynek vérem ma örül,
Holnapra emlék, s majdan
Koporsómba merül.
S mint ha már most kopott csont
Volnék avas temetőn,
Az élhetnék kisasszonyt
Onnan figyelem merőn,
Harapó szándokkal, irígyen:
Nyug' már, te báj paszat!
Haggy elnyugonni engem,
Ne rázd a csontjaimat.*

Árvaság

Kassán, 1815.

Ládám nyitám
S mondám: enyém
Bábúm, ruhám!
Emberrül így nem szólok én.
Atyám, anyám?
Immár szavak.
S a férfiak?
Tám mondom: Pistim, Jósikám,
Nem én, hanem grammaticám,
Nem sensus, inkább consensus beszél,
Véletlenül, mint kút láncán a szél,
Enyém szívemnek rongya csak.

A bátyámból költő lesz...

Ma már mindnyájan halottak, megmondhatom, talán nem bűn: valamennyi testvérem közt őt szerettem legjobban, őt is fájlalom legjobban. Heten voltunk, ahogy nálunk mondják: mint a gelsei ördögök, igaz, hogy kettőt én már nem ismerhettem, két kislányt, mivel rég eltemették őket, mielőtt én világra jöttem, de anyánk oly sűrűn és élénken beszélt róluk, hogy rájuk is mint élőkre, mint távolban élőkre gondoltam, akár csak férjezett nővérünkre, akit Vas megyébe vittek tőlünk, vagy pedig két bátyámra, akik meg Egerszegen tanultak. Miért, miért nem, de két bátyám közül a kisebbik volt nekem a kedvesebb, nemcsak a szűkebb otthonban, hanem egész népes családjunkban, mert apám-anyám testvéreinek sok, velünk egykorú gyermeke volt s ezek sűrűn jártak hozzánk, Somogyból, Vasból, Zalából, Baranyából, így aztán szinte velük együtt, valami tág közösségben növekedtünk. De köztük is legjobban e bátyám barátait kedveltem, főképp Ernőt, atádi rokonunkat, anyám unokatestvérének s lánykori jóbarátnőjének a fiát, akinek diákkori kalandjairól a nagyok csak suttogva, csak titokban beszéltek, németül, hogy mi ne érthessük őket, valamint Imrét, egy csökölyi gazdag boltos-dinasztia örökösét, aki akkor, mint bátyám, mint Ernő, mint szinte minden barátjuk, vagy legalábbis akiket méltónak találtak a barát névre, szintén nyakig úszott a költészetben, az irodalomban. (Később híres ügyvéd lett Pesten, még a Commune-ben is részt vett s látni kellett volna az arcát, hogy felderült, hogy kifiatalodott, amikor alig néhány éve, halála előtt pár hónappal, egy társaságban felfedezte, hogy kinek az öccse vagyok.) Otthon is, a falunkban egész kísérete volt bátyámnak, Barna, a református lelkész fia, akit apja papnak szánt, de aztán fiatalon meghalt, Jóska, a lakatos fia, akiből később tanár lett, Lajos, a kántortanító fia, ő volt köztük a legkomolyabb, Andor viszont a legidősebb és talán a legjózanabb, akit jómódú szülei jó messzire, Bécsbe küldtek, hogy tanuljon? vagy el ne parlagiasodjon a mi poros-sáros mezővárosunkban? – s úgy láttam mind, akár egy bolygórendszer, amely bátyám napja körül forgott. Különös társaság lehetett, már mint a dolgos, józan és kivülálló falusiak szemében, a „naplopók” társasága, ahogy a szigorúbbak nevezték, a „vakációs fiataloké”, ahogy a „műveltebbek” mondták, a tanítóné, az állatorvosné, a takarékbeli könyvelőné, akiknek ezek a fiatalok kicsit udvarolgattak is, és akik az újságon kívül regényeket is olvastak és így tudták, hogy mi a „vidék” s mit jelenthet a költészet ezeknek a városban járt, nyaranta falura száműzött s biztosan nagyjövőjű fiataloknak. Ki tudott ellenállni Barnának, a lelkész úr fiának, aki érces, mély hangján olyan gyönyörűen énekelt, vasárnap a templomban, hétköznap inkább a kocsmában, vagy bátyámnak, akinek egy sötét tincse mindig a homlokára hullott, s szép kezével, versíró kezével oly hanyagul tudta félresimítani? és Jóskának, apám egyik legkedvesebb tanítványának, aki maga is tanárnak készült, mint unokatestvére, a kántortanító fia s akik ketten, az egyik szelíd, barna, okos és nyugodt szemével, a másik meg villóznó kék, eleven, máris tanáros tekintetével, mintegy józanabb, megbízhatóbb védő-elemei voltak ennek az oly nyugtalan és nyugtalanító kis társaságnak? Közelebből-távolabbról velük tartott minden fiatal, mind a városban tanulók, mind az otthon maradottak, s nemcsak koruk, iskolaéveik s otthoni, nyári tétlenségük fűzte őket egymáshoz, hanem ez a legyőzhetetlen kánikulai bénultság is, amelyben akkor, a ferencjózsefi, úri vagy úr-utánzó atmoszférában, sem komolyabb nyári munkára, sem sportra, sem utazásra nem telt nekik s egész találékonyságuk s energiabőségük kimerült a kocsmázásban, a széptevésben és az olvasásban. Bátyám szenvedélyes olvasó volt, olvasott nappal, a kerti lugasban, a ribiszke-meg az egresbokrok között, olvasott, ha apánk a faluban járt, a nyáron üres iskolateremben (szüleink lakása egy házban volt a két iskolateremmel, a „kisiskolával” és a

„nagyiskolával”) s este, az ágyban is olvashatott, petróleumlámpa vagy gyertya mellett, mert egyedül alhatott a „belső”, a vendégszobában s biztosan a kaszinó különtermében is olvasott, mindenütt, ahol könyvet talált, mindenütt, ahol egyedül maradhatott. Hogy mit olvasott? Gondolom, legtöbbször verseket, hisz a versírás akkor is már járványként dúlt városban és falun, minden kis vidéki lapnak megvolt a maga külön költőgárdája s vasárnap még a pesti lapok is egész csokor verset hoztak, vagy a költők, vagy az olvasók, vagy mindkét fél kedvéért. A tájékozottabb böngésztek tudták, hol keressék Endrődi Sándort, Abrányi Emilt vagy Szabolcskát, voltak, akik Kozma Andorért fizettek elő az Újságra, mivel vasárnap ott jelent meg mindig Koboz verses krónikája, voltak, akik a Hétben is nem annyira Kiss Józsefet, mint Heltai aktuális rímjátékait keresték, a nőköltők ekkor kezdték elárasztani a sajtót, Szalay Fruzsina s Czóbel Minka leginkább a Hétbe írtak, Alba Nevis a Pesti Hírlapba, Erdős Renée a Jelenkorba, Bródy külön folyóiratába, az iskolai önképzőkörök méhkasként zsongtak a sok verstől s bátyám költeményei is időnkint így kaptak helyet az egerszegi vagy kaposvári helyi lapban. Ha utólag végignézek ezeken az éveken, olyan volt ez a szapora, könnyű és édeskes költészet, mint valami cukros máz egy mélyen költőietlen kor felületén, valami meddő, önismétlő és szüntelen lamentáció, amely, talán öntudatlanul, egy úrt próbált úgy ahogy betölteni a régi nagyok és a még csak szétszórtan forrongó újítók között. Amikor bátyám megismerte a Nyugat első nagy költőit, bizonyosan megérezte, hogy új hangon új dolgok éneklői, s egy egész évre előfizetett a lapra gimnázista öccsének, de ő maga akkor már rendszeren kereső bankhivatalnok volt, többé-kevésbé megrekedt reviczky-s–endrődis érzékenységében s bár Adyt és társait elismerte, sőt ajánlotta, már csak kívülről nézhette őket, s netán az egész költészetet, beleértve a magáét – mindamellettséggel ugyanakkor az átlagos olvasóénál százszorta szenvedélyesebb figyelemmel, mint ahogy első, igazi szerelmünkből sose tudunk egészen kigyógyulni s ahogy a gyermekkor tájai, figurái és olvasmányai talán még agóniánkat is megszépítik. Bátyám, fájdalom, nem maradt költő, de egyszer mégis csak költő volt s ezt a nosztalgiáját adhatta talán nékem tovább, valami bonyolult áttétellel, irántam való aggályos, féltő, testvérbaráti szeretetében...

A magam részéről mért csodáltam, mért dédelgettem bátyámat? Azért, mert *költő* volt, eleven, vérbeli és családbeli s már akkor is, a század elején, könyvfaló gimnazista éveimben, ezt a pályát tartottam a világ legszebb, legméltóbb, egyedül érdemes hivatásának, s Jenő bátyám, akit otthon csak Jankónak becéztünk, igazi, komoly költő volt, hisz versei jelentek meg, szerelmesek és hazafiasak, a kaposvári és az egerszegi helyi lapokban, s ezeket a verseket, már mint a hazafiasakat, nemcsak az önképzőkörben, hanem még az iskolai ünnepélyeken is szavalták, legalább is Egerszegen, március 15-én és október 6-án, az egész tanári kar előtt, holott a versek alkotóját többször ki akarták csapni az egerszegi Arany Bányában való éjjeli mulatozásai miatt, dehát megkegyelmezték néki, egyrészt mert apánk olyankor mindig elutazott Egerszegre, s szegénységével, könyörgésével s főképpen alázatával mindenkor meglágyíthatta a gőgös tanárok szívét, hisz micsoda különbség volt akkor egy gimnáziumi tanár és egy falusi tanító között! – másrészt mert annyi híres példa óta, amilyenekről a tankönyvek is szóltak, mindenki, a tanári kar is hallgatólag tudomásul vette, hogy vérbeli poeta nem élhet, nem alkothat bor, szerelem és botrány nélkül s ki merte volna vállalni Petőfi rossz tanára szerepét? Szüleim kevésbé hódoltak ennek az irodalmi hagyománynak, s apám, ha Jankó, mint legtöbbször, rossz bizonyítvánnyal jött haza, napokig nem beszélt vele büntetésből, míg anyám sóhajtván szedte elő a fehérnemű közé rejtett aranyait, valaha gazdag nagyanyánk névnapi és születésnap ajándékait, hogy titokban mind Jankónak adja, vagy elküldje különböző adósságai törlesztésére. Tulajdonképp egyikük sem tudta, mi lesz ebből a szép, kedves és tehetséges fiukból, mert hiszen a költészetből, jól tudták, nem lehet megélni, – Jankó viszont mosolygott, biztatta, simogatta anyánkat (valamennyiünk közül ő ütött rá legjobban, sötét szemével, barna hajával, talán még dalos kedvével is, csak épp anyánk józanságából nem jutott neki egy szemernyi se), hogy majd érettségi után (akkor már két ízben megbukott) Pestre megy, újságíró lesz, abból kényelmesen megél, vasúti jegye is lesz ingyen (erre már apánk is felfigyelt), s potyajegye földszintre, első sorba, minden színházba (ez viszont anyánknak

tetszett, mert rajongott a színházért) s az újságírás, ezt mindenki tudja, a költészet, az irodalom, a vagyon és a világhír előszobája! Nem tudom, mért hívták Jenőnek, mert vidéken, a mi vidékünkön ez a név eléggé szokatlan volt, talán Baradlay Jenőről? hisz Jókait mindenki falta, talán Szavojai Jenőről, az uralkodóház megmentőjéről? talán Puskin Anyeginjéről, amely akkor majdnem olyan népszerű volt mifelénk is, akár a Toldi vagy a János vitéz, Bérczy Károly fordításában? Mindegy, valahogy illett hozzá ez a ritka, költői név; novemberben született, nem tudom, milyen csillagzat alatt s a neve mellett, tán csillagzata mellett, az egész ferencjózsefi századforduló is hozzájárult az ő költői hajlamának korai kizöldüléséhez. Egyfelől alig volt kietlenebb, „államiasabb” korszakunk, az újságok – mennyi sok újság! – iparral, vasúttal, tőzsdével, bankkal, csöddel és árveréssel voltak tele, másfelől vasárnap csak úgy ontották, a képes családi lapok mellett, a sok andalító tárcát s hangulatos költeményt, s még a kalendáriumok meg a házi áldások is rigmusokban szóltak a konyhafalról, hát még a szebb-nél-szebb műdalok és operettbeli strófák, amelyeket nemcsak a cigánybandák játszottak, hanem szinte minden házban énekeltek, hegedültek vagy cimbalmoztak! Jankó és barátai persze ezeket sem vetették meg, főképp nem a kocsmában, a városban vagy idehaza, hiszen akkor mindenkinek megvolt a maga „nótája”, anyámé, jól emlékszem, „A fonóba szól a nóta”, apámé „Túlso soron esik az eső”, legidősebb testvéremé: *Ha te tudnád, amit én . . .* – csak Jankóéra nem emlékszem, lehet, hogy nem is választott magának? nem tartotta költőhöz méltónak? bár akkor ezt senki e házban nem szegyeelte, hisz Erzsébet királyné is, ha el-eljött Budára, mindentudó újságok szerint a *Rezgő nyárfa* hangjain merengett. Emlékszem, már nagy diák voltam, amikor, kissé becsipve, meg mertem kérdeni s meg is tudtam legkedvesebb tanáromtól, hogy ő meg a *Cserebogár*, *sárga cserebogár* nótát vallotta a magáénak, bár igaz, mindjárt hozzátette, mennyivel régibb ez a nóta minden ismert műdalunknál, Pálóczi Horváth jegyezte fel több mint száz éve dallamostul, amint ez az Akadémián őrzött gyűjteményben látható! Tisztelet-becsület Bartók, Kodály és híveik hadjáratának, amelyet annak idején a műdalok ellen indítottak s csakugyan régi népdalaink tiszta egyszerűségével ezek nem igen versenyezhetnek – hisz nekem is fülembé csengnek azok a gyermekkorban hallott egyhangú, régi, naiv dallamok, amelyeket aratás után, tollfosztáskor vagy más alkalommal akkor még javában énekeltek falunkban és szerte az országban is s mindenképp kár, hogy ezeket falun is végleg kiszorítják a városi, operettbeli, s legújabbban a táncdalok. De azok a műdalok, amelyek Petőfitől kezdve, vagy talán még régebbről, a kuruckorból, a reformkorból s legbővebben a múlt század végén kerültek, mint mondják, „a nép ajkára”, azt hiszem, nemcsak kegyelmet, nem csupán több megértést, hanem bizonyos tekintetben magasabb értékelést is érdemelnének. Nem mintha vesztettek volna egykori, talán túlzott és egyoldalú népszerűségükből, hisz legfeljebb a finnyásabbak kerülnek a meghallgatásukat, azok is, nemegyszer, mert félnek, hogy nem leplezhetnék eléggé mintegy orvul rájuk törő, mélyebb vagy csak felületi érzékenyüléseket. Ezek a műdalok, mielőtt végleges formát nyertek volna, száz szűrőn is átmentek, akárcsak a népdalok, s bár tudjuk, kik voltak a szerzőik s azt is, hányféle műköltői s műzenei motívumból hígultak vagy tömörültek új egésszé, mégis csak tudomást kell venni róluk, hiszen egész néprétegek érzelmi életét táplálták s táplálják bizonyos fokig ma is: az én gyermek- és kamaszkoromban névnapot vagy születésnapot, lakodalmat vagy más ceremóniát, nemegyszer egy-egy temetést is ezek a dalok kísérték és hangolták ünneppé, ezek közé kristályosultak az egyének s a társaságok örömei és bánatai, ezeket énekeltek a házikisasszonyok, egy ujjal pötyögtetve zongorán a hozzájuk való kísérettel, ezt húzták a cigányok kocsmában és kávéházban, szerenádként az ablak alatt vagy vásári mulatozáskor, s akár tetszik, akár nem, ezek alkották és alkotják ma is a zenei műveltségnek, a zenei érzékenységnek ha nem is éppen magas, de valóságos alapzatát: Szentirmay Elemér vagy Fráter Lóránt dalaira éppúgy vigadt vagy merengett az egész ország népessége, mint Pető Lajos dalaira Drávától Balatonig a somogyiak – s bátyám is, mint mindenki, a levegővel szívta be ezeket a ritmusokat, ezeket a dallamokat. Hogy is szabadulhatott volna mindenhova beáradó varázsuktól? Társaságban, ha akadoztak vagy végleg elfogytak a témák, valaki mindig nótázással törte meg a hirtelen csendet s öregek és fiatalok egyforma hévvel fújták az új vagy régi

nótákat. Persze, az igényesebbeknek ez nem lehetett elegendő, bátyámnak se, hisz költő volt, komoly, és a maga verseit nem csupán s nem annyira a *Csak egy kislány* vagy a *Ladi ladilom* mintájára formálta, hanem korunk élő, vagy legalábbis hírükben élő fővárosi fényességről, Reviczkyről, a *Pán halála* meg az *Imakönyvem* poétájáról, aki szerelmes verseiben Emmáját szokta ünnepelni, Makai Emilről, aki meg egy Margit nevű lányért rajongott, Heltairól, aki akkoriban egy Kató nevű hölgyről énekelt, ő viszont, mármint Jankó, ha itthon volt, egy falunkbeli gyönyörű hölgyet imádott, Victoire kisasszonyt, egy földbirtokos leányát, de persze csak messziről, mert Victoire kisasszonyt legfeljebb hintón láthattuk, ha olykor egy közeli vagy vidéki kastélyba vitték vizitbe, s olyankor bátyám áhitattal lengette meg a kalapját (mert akkor városban és falun, fiatalon vagy idősebb korban, kalaposan járt mindenki, télen-nyáron, s kalapjáról láthattuk, ki milyen rangú, vagy hova való: a vidéki uraságok sörtecsokros, madártollas, keskenykarimájú fejfedőt hordtak, a városiak keménykalapot, a művészek vagy művészkedők puhát, sötétet, széleskarimájút, sokan sapkát, ellenzőset, főképp a diákok vagy az inasok, a „polgárok” télen kucsmát, nyáron szalagos szalmakalapot, a parádés kocsisok strucc tollas fekete, felhajtott karimájú, kerek tányérkalapot s még nyáron is mindenki keskeny vagy tág karimájú szalmakalapot) és csak nézett utána, mint egy álom, mint egy délibáb után; az is volt, bele sem illett a mi jámbor falunkba, férjhez ment, biztosan, egy báróhoz, lehet, hogy még most is él valahol nyugaton vagy Amerikában, és talán eszébe jut néha, hogy lánykorában, odahaza, a falusi tanító fia versekben énekelte meg a szépségét. Egerszegen viszont Jenny (úgy kellett kiejteni, hogy Zseni) maradt sokáig, legalábbis két évig az eszményképe, egy zalai földbérlő lánya, aki nemcsak polgárit, hanem felsőbb leányiskolát is végzett és a nyári vakációt németországi rokonoknál, a Duna menti Ulmban töltötte, ahonnan szebbnél-szebb képeslapok jöttek ilyenkor Jankónak: egyszer, sok-sok évvel később, átutaztam vonattal Ulmon s a katedrális és a Duna pillanatnyi látványára eszembe jutottak egyrészt a földrajzban tanult adatok (Ulmtól hajózható a Duna? s Európa minden templomtornya közül az ulmi a legmagasabb?), másrészt a hajdani képeslapok, Jenny és Jankó szerelme s az a kotnyeles, kíváncsi és ábrándos gimnazista, aki voltam s aki a postától hazáig – mert én mentem a napi postáért – sietve s izgatottan olvastam mindig e távoli és ismeretlen Jenny illedelmes, rejtélyes, rövid, de Jankónak biztosan ezer célzással telt üzeneteit. Jennyt egyébként nem csupán az ulmi képeslapokból s nem is csak bátyám verseiből, hanem a leveleiből is megismerhettem, mert anyánk, ha kivasalta vagy kitisztogatta Jankó ruháit, mindig gondosan elolvasta a zsebeikben felejtett leveleket s a tartalmukat, kivonatossan, nemegyszer velem is közölte, aki olyankor mindig az ő szoknyája körül ténferegtem. Máig is eltűnődök olykor, miért beszélt erről és annyi sok mindenről, mint egy felnőttel, mint egy bizalmassal, ezzel az ő kíváncsi, nyurga, sóvár és koravén diákfiával s mért mondott el annyi mindent kisebb-nagyobb gondjairól, háztartási, családi, sőt személyes bajairól és bánatairól, – ő, aki egyébként olyan csendes, józan és titoktartó volt mindenben? Talán mert nem volt senkije maga körül, akivel megoszthatta volna ezeket a kisebb-nagyobb keserveket (vérmes, hirtelenharagú apámmal sem, hiszen éppen őelőtte kellett mindent rejtetgetnie), nem akarta, mert büszke volt, hogy sajnálják, netán kinevessék a rokonok vagy a szomszédasszonyok, s atádi unokatestvérével, akinek mindent elmondott, csak időnkint találkozhatott, meg aztán valószínűleg tévedésbe ejthette az én korai komolyságom (amely, gondolom, nem nyugodott máson, mint valami állandó szorongáson és bizonytalanságon), mivel mindenütt, otthon, az iskolában, a faluban, a rokonok, sőt a velem egykorú játszótársak között is mindenkinél gyengébbnek, ügyefogyottabbnak éreztem magam s talán mindennél jobban nyomott a mi szemérmes szegénységünk (amelyet akkor fogtam fel először, talán túlzottan is, mikor az elemi végeztével nem mehettem mindjárt a gimnáziumba s mikor anyám sirva nézte az ablakból a hintókat meg a szekereket, amelyek a falunkbeli, velem egykorú fiúkat fuvarozták a városba, megrakva kofferral, zsákkal, ágyneművel, a bakon vagy a hátsó ülésen a jobb módú szülőkkel meg a féléváltva önérzetes és elszontyolodott kamaszokkal). Hogyha anyám sejtette volna, milyen tompa, érthetetlen s reménytelen keservet keltett bennem az ő meghitt, önfeledt s néki biztonnyal jóleső és egyhangú panaszkodása, amely annál jobban fájt, mennél kevésbé

tudtam néki segíteni, tanácsot adni, vagy akár csak vigaszt nyújtani, biztosan szegénykezett volna s gyötrődött volna továbbra is hangtalanul – de, azt hiszem, túlbecsülte az én értelmességemet s megértő komolyságot vélt találni az én ijedt döbbenetemben. Később is többször tapasztaltam, hogy nemcsak a jóbarátok, hanem ismeretlenek is egyszerre megajándékoznak a bizalmukkal, már egy első találkozáskor, vonatban vagy idegenben, sétán vagy kiránduláson, talán mert sejtik, hogy valóban vonz minden ember bízalmát, talán mert tudják, hogy, mint a svájci Ramuz egy regényalakja, szívesen megosztom a mások baját s úgy iszom fel, mint szivacs a vizet, mindent megtennék, hogy könnyítsek rajtuk s a megértés, a meghallgatás, jobb híján, talán már fél segítség? Anyám is ezt érezte vajon? viszont szelíd lamentációi, egy amúgy is ijedősen érzékeny gyermeki lélekben, korán kiölték belőlem a gyermekkor gondtalan hitét s parádicsomi önbiztosságát: úgy hulltak rám, mint az első dér a még zöld rétekre és kertekre s még inkább elmélyesztették bennem azt a félelmet és fagyosságot, amely aztán azóta is csak időnkint, pillanatra tud felolvadni.

Nem így Jankó, aki egyszerre volt bizalmas és tartózkodó velem, talán mert könnyebben átélte – nyolc év különbség volt köztünk – egy ébredező gimnazistalélek gyengéd gyötrődéseit s mindig feloldotta bennem a kisebb-nagyobb ellenállásokat, anélkül, hogy bántotta volna, mint nem egy mégoly jóakaró, de kevésbé értelmes felnőtt, talán nagyon is könnyen vérző, képtelenül kényes szemérmességemet. Ha együtt voltunk, már ez a közvetlen, cinkos együttlét is valami korlátlan bizalmat, csodálatos biztonságot keltett bennem; kérdezhettem tőle bármit, tudtam: nem fog kinevetni naivságomért vagy tudatlanságomért, hanem úgy felel, ahogy koromhoz s várakozásomhoz illik, nem holmi lélekfelemelő és korai egyenrangúsággal, mint anyám s még kevésbé a legtöbb felnőtt sértőn fölényes fesztelenségével. Barátságunk – mert nem hívhatom másképp s az, hogy testvérbátyám volt, csak egy külső körülményt, csak egy benső árnyalatot jelenthetett – gondolom, akkor kezdődött igazán, amikor egyik bukása, érettségén való bukása után testileg-lelkileg megtörve érkezett haza Egerszegről, csontig-bőrig lefogyva, véres szemmel s a szeme alatt iszonyú, kék karikákkal – s én borzadva és értetlenül bámultam Jenny és Victoire kisasszony éteri rajongójára, aki e harci nyomokat, sejtettem, ha nem is tudtam, az Arany Bárány éjszakai kártyacsatáin szerezhette, festettarcú s terebélyes „kaszírnök” segédletével, mert ők voltak akkor országszerte, és főképpen vidéken, fiatalabb „lumpjaink” (így hívták a korhelyeket) anyai támogatói vagy kifosztói. Napokig tartott, míg bátyám felépült s emberibb arcot mutatott, úgy hogy anyám kérlelésére apánk is engedett a szigorából s én, mint holmi közvetítő apród, akit ugyan senki sem kért fel erre a fölösleges szerepre, fontoskodva futkároztam a szülők és bátyám között, hol mint éték- vagy izenethordó, hol mint afféle barométer a szembenálló ellenfelek hangulatváltozásait jelelve. Amikor létrejött a fegyverszünet, amely nem az én érdemem volt, inkább a kötelmek és a körülmények előre megjósolható következménye, bátyám elvitt nagybátyánkhoz, anyánk legkedvesebb testvéréhez, egy aranyos, barátságos, mindig jókedvű, púpos kis agglegényhez, aki egy másik, keményebb, zordabb, faragatlanabb nagybátyámmal a nagyapánktól örökölt „gőz- és hengermalmot” vezette, valamint csak úgy szívességből s tiszteletbeli megbizásként, az „úrikaszinó” könyvtárát is. Anyám testvérei közül őt szerettük legjobban: hegedült (lelkesen és csikorgósan) és így a családban és a faluban afféle művészglória vette körül (akárcsak a fiatalabb katolikus kántortanítót, aki oly házban, ahol zongora is volt, szebbnél-szebb nótákat énekelt a maga zongorakiséretével) s tudtuk, bár otthon senki se szólt erről, hogy egy nála jóval szegényebb kis varrónőnek udvarolt s akit csak hosszú évek múlva, gögös nagyanyánk halálával s anyánk pártfogásával vehetett végre feleségül – ezért meg holmi romantikus szerelmesnek is nézhettük. Már most bátyám kezességével ez a nagybátyánk engem is beengedett a kaszinó könyvtárába, ahol a piaci nagy kocsmá egy csendesebb termében a százkötetes Jókai mellett a *Hét* és a *Vasárnapi Újság* bekötött évfolyamai sorakoztak, valamint az Egyetemes Regénytár piros kötetei, amelyek már a sorozat oly biztató címével is a világ leg-szebb regényeit ígérték az olvasónak. S valóban itt találtam, az akkori gyermekirodalom közismert s kötelező remekei után (amelyek közül hadd köszöntsem, annyi éven és olvasmányon át, Robinzont és a Senki Fiát, Donászyt és Hector Malot-t, De Amicist és

Copperfieldet, izlésem és érzékenységem talán első, önkéntelen és véletlen mivelőit) az akkori világirodalom legdivatosabb termékeit, óvatosan keveredve hazai remekíróinkkal, Beniczkyné Bajza Lenkét Crockerrel és Marlitt-tal, Vértesi Arnoldot s Szomaházyt Ohnet Györggyel s Rider Haggarddal, Bársony Istvánt Kiplinggel, Herczeg Ferencet Maupassant-nal, teljesen szabad prédául az én határtalan könyvéhségemnek. Micsoda dzsungel! micsoda kibogozhatatlan szövevénye a jónak és a közepesnek, a remekműnek és a silányságnak, a kaland, az érzelem s a nagyzó együgyűség eltökélt vagy öntudatlan kotyvalékainak! Ha felidézzük, életünk vége felé olvasmányaink végtelen sorát, szinte majdnem ugyanazt a zavart és meghatottságot, ugyanazt a bánatot és öniróniát érezzük, mint hogyha csak évek múltán emberi kapcsolatainkon, szerelmeinken s barátságaikon, maradandó élményeinken s családásainkon merengénénk. Legtöbbször nem adunk magunknak számot olvasmányaink s nem is mindig legjobb olvasmányaink mély hatásáról, formáló vagy deformáló, okosító vagy butító jellegéről. A könyvek, ezek a babiloni cserepeket idéző papírtéglák, mintha sűrített kivonatai vagy jelképei lennének életünk jelentős állomásainak, a gyermekszobának, az iskolának, az utazásoknak, a találkozásoknak, az otthonnak és a temetőnek, életnek és elmúlásnak, virágnak és hervatag gaznak, s egy-egy nagy olvasmány éppúgy jelzi fejlődésünk állomásait, mint egy becsvágy teljesülése vagy mint egy döntő nagy szerelem. A könyveknek e zürzavarában bátyám volt első, megbízható s mindennél biztosabb kalauzum és őnéki köszönhetem, hogy nem tévedtem el egészen az igazi és az ál-remekművek, a jóhiszemű s az üzleti sajtótermékek között, hogy nem ragadtam bele végleg abba a fojtó, fülleteg, csak kábitó, de nem üdítő, mocsaras és ragadós ingoványba, ahol békák és kócsagok, halak, madarak, apróvadak, káka, hinár, szúnyog, vízivirág egymás mellett, egy légkörben, egymásba szövődve élnek, s ahol sokan életük legvégéig se tudnak eligazodni. Bátyám, hogyan, hogyan se, biztosan járt-kelt ebben a mesterséges világban, tudta, mit kell vagy mit lehet haszonnal magamba kebeleznem s mit szabad magamról nyugodtan és végérvényesen leráznom, – akár mert ő már túlesett az első, mohó, kritikátlan és pusztán mennyiségi könyvfaláson, akár mivel Egerszegen jó tanára volt Borbély György, aki, mint helyi lapszerkesztő, a poézisban is irányította, akár mert magától rátalált arra az íróra vagy könyvre, aki vagy ami megöfte minden eltévelyedéstől, megtanította bizonyos szemmértékre és tisztánlátásra s afféle például szolgálta néki minden más íróhoz vagy olvasmányhoz – vagy pedig azért, mert költő volt, azzal a hatodik érzékkel, amely el tudja választani a konkolyt a tiszta búzától s amely nem engedte meg, hogy olcsó italokkal töltekezzen, ha már egyszer megismerte az igazi remekművek tiszta borát. Apánk, komoly, félig-meddig még németeken nevelődött kis tanító, Schillert, Goethét, Spinozát, Heinét olvasta, amíg volt ideje olvasni és művelődni, a magyarok közül legfeljebb Eötvös bárót és Arany Jánost, s ezeket akkor, a gimnázium még legelső esztendőiben, túlságosan távolinak s fenségesnek éreztem; anyám a régi Gartenlaube bekötött évfolyamait őrizte az éléskamrájában, a liszteszák, a süvegucor, a tojás meg a dunsztosüvegek üresen maradt polcain, ez volt kedves lánykori hetilapja, ebből kereste ki, ha ráért, hol a régi konyharecepteket, hol a régi Marlitt-regényeket – és így a kaszinó könyvtára úgy nyílt most meg előttem, mint egy mesebeli kincsesbarlang. Hogy bátyám mennyire segített ebben a barlangi tájékozódásban, arra legjobb példa talán Flaubert felfedezése a *Hétben*. Anélkül hogy valaha is hallottam volna Flaubert-ről, a Hét egy vaskos évfolyamának hanyag lapozgatása közben egyszerre megakadt a szemem az *Egy jó lélek* történetén, Gábor Andor fordításában. Belekezdtem az olvasásába, apám nyáron üres és árnyékos iskolatermének egyik padjára telepedve – először csak úgy szórakozottan, aztán egyre lelkesebben, s máig se tudom, mi foghatott úgy meg, annyi Ohnet-regény után, egy szegény normand kis parasztlány krónikásan egyhangú történetében –, s talán abba is hagytam volna, ha bátyám nem figyelmeztet az íróra s az Ohnet-féle regénygyárosoktól való különbségére. Jóval, tán ötven évvel később, büszke elégtétellel olvastam Gorkij emlékeiben, hogy ő is majdnem hasonló korban és épp olyan véletlenül fedezte fel Flaubert novelláját: ő sem tudta mire vélni ennek az oly igénytelen történetnek a varázslatát s naivságában a könyv lapjait a nap felé fordította, hogy talán a sorok közt rábukkan a varázslat nyitjára; az én napom bátyám volt, a költő, s az ő okosságá-

nak és nyájasságának köszönhetem, hogy nem maradtam végleg foglya az alvilági irodalomnak.

Nem találok hirtelen jobb szót: bátyám mindenkivel nyájas volt. Sose láttam haragosnak, gorombának vagy csak indulatosnak, mintha az egész világot együtt, egyben szeretne volna. Mindenkire mosolygott és mindenben kedvét lelte s talán ez a legigazibb, ha nem is az egyetlen költői természet vagy magatartás a teremtés és a teremtmény irányában: ilyen lehetett La Fontaine-é vagy Hölderliné vagy Csokonaié, valami szelíd hozzásimulás a dolgokhoz és az emberekhez. Talán ezért is szerethették mindenhol, ahol csak megfordult, Egerszegen és persze nálunk, itthon, később meg Pesten, majd Becskereken, mert oda sodorta a sorsa, még az első világháború előtt, s onnan vitték a bori rézbányákba a második világháborúban, ahol talán találkozott, így képzelem, az Eklogák költőjével, Radnóti-val, s látni vélem kettőjüket, amint a megálázások és az iszonyatok között költőkről s költészetről beszélgetnek? Mikor már a két világháború közt fel-felrándult a Bánátból Budapestre, a Bánátnak abból a félvárosi, félfalusi tarka, sokféle népű és hitű s kánaáni bőségű kisvárosából, ahol szép háza, jó felesége, nagy fia s komoly és kedvelt társadalmi helyzete volt, s ahol, ha időnként meglátogattam kezdő „Nyugatos” koromban, fáradhatatlanul cipelt magával a város minden magyar vagy szerb írójához és irodalombarátjához – nemegyszer, ha lopva ránéztem, fiatalos derűje s régi nyájassága ellenére valami nehezen palástolt borongást véltem látni az arcán, még akkor is oly eleven, lelkes és szelíd arcvonásain, mintha minden jómódját és közkedveltségét beárnyékolón (mint egy olasz biztosító bőkezűen fizetett igazgatója megvett minden magyar könyvet, előfizetett minden magyar lapra, megvendégtelt minden írástudót) valami hiányzott volna neki, mintha elvesztett volna valamit azon a kacskaringós úton, amely Somogyból s Zalából előbb a stájer Grácba vezetett (ott tanult meg németül s ott szerzett valamilyen diplomát), onnan a pesti bankokba, majd vidékre, Becskerekre, aztán a szibériai hadifogságba, ahonnan menyasszonya hozatta vissza az akkor már jugoszlávvá vált Bánátba – elvesztett valamit, aminek ő se tudta pontosan a nevét, amit sem jóléte, sem családja nem pótolhat s amit bennem, öccsében, a kezdő kis literátorban vélt időnkint meglátni s hallgatagon is oly forró és odaadó figyelmével ébrentartani. Megbánta, hogy mégse lett költő? azaz hogy nem maradt meg költőnek? akár mert nem kapta meg a sorstól, sem környezetétől azt a még oly csekélyke megértést vagy támogatást, amely nélkül bárki, még a legerősebb is, megtántorodhat s amelyre, mint egy védőpáncélra, a legelszántabb géniusznak is szüksége van? S aztán, ha volt is tehetsége! hisz minden második fiatal, ép kedvvel és érzékenységgel, képesnek érezheti magát bárminemű alkotásra s később is ezzel az emlékekkel válhat teljes jogú olvasóvá vagy műélvezővé, hisz már Flaubert is megállapította: minden közjegyző költőként kezdte! Viszont mi történt Rimbaud-val, micsoda döntő, hirtelen és végletes átváltozás, hogy lázadóból s alkotóból lőszér- és aranyporárús lett, ha nem rosszabb? A házi jólét kísértésének bátyám sem tudott ellenállni, egyrészt szegényes fiatalsága, másrészt kortársainak egyetemes példaadása miatt (az örökös bizonytalanságban a „biztonság” volt a legmagasabb eszmény), amellet bankfiú korában nem egy nyomorgó, hajótörött vagy öngyilkos tollforgatón vehette észre az alkotói, az irodalmi élet kockázatait és zsákutcáit. Művészetben a mi századfordulónk inkább a színpadnak kedvezett, abban is legfeljebb az operettnek s a józanabb vagy önzőbb elmék még a papos, szigorú és önzetlen Osvátot is kárhoztatták, hogy annyi sok költőt zúditott – s milyen hittel és mennyi hévvel – a korabeli közéletre, s nem tudom, csak találgatok, utólag, tünődőn s szorongva, hogyan lobbanhatott ki végleg bátyámból a „költői szikra” (mert hogy akkor, diákkorában égett benne, az biztos, majd-nem biztos, legalábbis az én akkori kamaszkori hitem szerint) s hogyan született egyáltalán s hogyan halhatott el nála a költészet adománya? Az idők külső erői vagy gyenge benső ellenállása miatt? vagy azért, mert egy kimerült kor poétáin nevelődött s nem jutott el a Nyugatig? vagy azért mert, amit egyszerűen, jobb szó híján „életnek” mondtunk, egykettőre elfojtott benne minden szívósabb tiltakozást, – hisz nyájassága nem volt talán más, mint engedékenység a sorssal szemben, mint kitérés, egyezkedés, meghátrálás csupa előzékenységből, márpedig a szerencse mégis csak a bátraknak kedvez? De akkor meg mért rajongott később is, egyre tollasodó, szerző, birtokló korában is a

könyvért, az olvasmányért, az irodalomért? Mért tisztelte úgy az írókat? s később is mért halmozott el engem aggódó, féltő, szüntelen figyelme minden külső vagy mélyebb jelével, levelekkel, sürgönyökkel, biztatásokkal, tanácsokkal, hogy csak dolgozzak, ne csüggedjek, Olaszországba is elvisz, náluk is dolgozhatok nyáron – mintha attól félt volna, hogy mint ő, én is kidőlhettek idő előtt, hogy én is meghunyászkodhatok, netalán le is törhetek a kor egyre láthatóbb és nyomasztóbb terhei alatt, bár aztán, mikor beteltek az évek, határon innen s határon túl egyikünk se tehetett semmit egymás hivatásáért vagy életéért. Berda József beszélte, hogy egyidőben, Újpesten, hét vagy kétszer hét ház várta terített asztallal hétről-hétre, bőkezű boltosok, orvosok, mérnökök vagy ügyvédek, mégcsak nem is tanárok, mégcsak nem is jobb módú írók, akik nemcsak hogy szívesen látták ezt az állhatatlan csavargót, hanem szinte tisztességgel tartották, ha leült közéjük s egyenesen rossz néven vették, ha időnkint el-elmaradt tőlük: vajon a pusztá jóságán s a „magyaros” vendégszereteten kívül nem az a bizonyos fiatalkori láng parázslott-e bennük a hamu alatt s nem hősibb és vakmerőbb embertarsukat tisztelték-e ebben a, tudjuk, nem éppen olimposzi külsejű vándorlegényben? Itt mintha ősi mitológiák emlékei cikáznának a lelkek vándorlásairól, átváltozásairól és rokonságairól – s bátyám fájó szeretetében is ugyanaz a láng pislákolhatott, amelyet testvéri szeretetén s öntudatlan lelkifurdalásán kívül az a talán még öntudatlanabb sejtés vagy felismerés is táplálhatott, hogy pénz, jólét, biztonság, birtok, mindez még nem ad értelmet, se teljességet a mi oly rövid, zavaros és fenyegetett földi életünknek s hogy a szelid vagy harsány, áldott vagy átkozott poéták, a Petőfik s a Hölderlinek, a Baudelaire-ek, de még a Reviczkyk is közelebb vannak a nagy titokhoz s tisztábban látják sorsukat. És azután, ha még tovább, még mélyebbre próbálok ásni ebben a földi életben s földünk csodájában, az emberben, – nincs-e olyan pillanat, valahol a fiatalkor és az érettkor között, amikor, mint egy fánál, vagy akár egy kristállynál, egyszerre megszűnik a növés, a telítődés boldog periódusa, a teremtmény, az alkotó, a költői vénáé, mely talán, mindenben túl, egyet jelent a legteljesebb és a leglázasabb léttel, hogy helyet adjon a jözanságnak, a rendnek, a számító értelemnek s míg egyfelől képessé tesz a „valóság” elfogadására s a sorssal, a körülményekkel való jobb vagy rosszabb egyezkedésre, másfelől, mivel kegyetlen sorsunk semmit sem ad egészen ingyen, mintegy összezsugorítja, egyszerűsíti képességeinket s félistenből sikeres vagy télsikeres vagy balsikeres halandókká csökkent mindnyájunkat? Gyűgő gyermekek, hányszor láttuk, életet adnak a tárgyaknak, apró gyerkőcök versenyt fűtyorésznek a ligeti vagy az erdei madarakkal, minthogyha csak értenék őket s a madarak, menekvés helyett, vígan felelgetnek a fűtyszóra, mivelhogy ebben a boldog korban nincs válaszfal a természet különböző tartományai között? Vannak költők, még ha nem is írnak s még ha nem is tartoznak a céhhez, akik végig, halálukig beszélgetnek a madarakkal; vannak, akik előbb-utóbb elvesztik ezt a képességüket s szívóssággal, gyakorlattal, kezdeti energiájukkal palástolják ezt a veszteséget; a legtöbben, szerencsésükre, bizonyosan szerencsésükre, egy szép nap arra ébrednek, hogy nincs jobb a valóságnál, vagyis a földi boldogulásnál s ha némelykor felsír bennük az önvád, a lelkifurdalás, annál makacsabban érlelgetik a pálya, a jómód, a hiúság mindennél kézifoghatóbb gyümölcsseit – s vajon, ilyen értelemben, nem én voltam-e egy kissé bátyám oly dédelgetett lelkifurdalása?

Amikor nagynehezen, többszöri kísérlet után, végre mégis leérettségizett, anyánk elégtételénél csak apánk gondja volt nagyobb: mit kezdjen elégséges érettségű s megbízhatatlan költőfiával? Pestről és az újságírásról semmiképpen se lehetett szó, a vasút, a posta, az államhivatal, az akkori fiatalok, vagyis inkább szüleik e vágyálmai, telítve voltak színekurákkal s protekciós fiatalokkal, s így került bátyám Stájerbe, hogy, ha már nem járt kereskedelmibe, Grácban sajátítsa el a bankbeli ismereteket. Talán örült, hogy új világot láthat, mindenesetre baj nélkül végezte el a tanfolyamot, bár még ott is az volt a legmaradandóbb élménye, hogy láthatta Bródy Sándort Graz mellett, Maria-Grünben, ahol a beteg író körül több riporter, mint orvos tolongott. Utána Pesten, egy kisebb bankban kezdte meg gyakorlati életpályáját, ahol már csak annyit látott a pesti irodalmi életből (s ez gyógyította volna ki, akármilyen szépen-lassan, költői becsvágyaiból?), hogy akárhány jőnevű, de könnyelmű és eladósodott írónk bankokban, fő-

képp kis bankokban helyezte el a váltóit: bátyám, hogyha hazajött, keserű büszkeséggel emlegette, hogy először véletlenül, később meg szándékos praktikákkal, csak-hogy személyesen is megismerhesse, ő intézte mind sűrűbben s változatlan hódolattal, szégyennel és magábafordulással, az elegáns, lóversenyző s mindig kedves Lovik Károly egyre zavarosabb pénzügyeit. Ebben az időben ritkábban, még szünidőben se látuk egymást, viszont szakadatlanul leveleztünk: ő volt az én irodalmi s műveltségbeli tanácsadóm, tőle kérdeztem meg mindig az idegen szavak és idézetek jelentését s tőle kértem véleményt régebbi vagy újonnan felbukkant magyar vagy külföldi íróknak és könyveknek a jelentőségéről. Ő szerettette meg velem többek között Ambrus Zoltánt, aki – szemben a „nyers” Bródyval, az „együgyű” Gárdonyival és az „úri” Herczeggel – a magasabb kultúrát, az igazi irodalmat jelentette a finnyásabbaknak. Szinte látom bátyám írását: szépen, olvashatóan írt, láncszemekként összefonódó s olykor összefogozódó betűkkel, mivel akkor mindenki próbált minél egyénibb betűket róni: a zárdákban vagy előkelő intézetekben nevelt lányok hosszú, szálkás vonásaikkal – az „arisztokrata” írásmóddal – egykettőre telefirkantottak egy négyoldalas levélpapírt; apánk „tanítósan” írt, zsinórra húzott sorokban, már-már nyomtatásszerű szabályossággal, mint a mai nyelvészek, anyám gömbölyű, zsirosan vastag s mosolyogtatón házias és bensőséges betűkkel, s aki csak tehette, főképp a nők között, különös formájú és minőségű levélpapírokat használt, csipkéket és aranyszélűt, hosszúkását vagy kisalakút, s gimnazisták és süldölányok, szolgálók és szelidebb bakák enyveshátú papírrozsát, ibolyát vagy nefelejcsét, esetleg fecske- vagy galambpárt csúsztattak mindig a borítékjukba. Mi bátyámmal közönséges, nagyon is közönséges papíron leveleztünk: ő a bankja papírosán, én meg kitépett füzetlapokon, dehát nem is ez számított, hanem a tartalom és az „irály”! Bátyámnak gyönyörű irálya volt, tele az akkori költészet legeslegszébb fordulataival, amelyeket, mint a primás a népdalt vagy az operettáriát, ő még egyéni módon is cifrázott. A hozzám írt levelek aránylag egyszerűek voltak, hiszen csak sietős felvilágosításokat s szerető tanácsokat tartalmaztak, viszont a szülőkhöz intézett névnapí és születésnapí köszöntések kézzől-kézre jártak mindig a rokonok és a barátok között. Olyankor apám is megennyhült javithatatlan fia irányában (jó útra térését már nem érte meg), anyám meg csak úgy sugárzott a drágán vásárolt elégtételtől (hisz minden kis takarítmányát bátyámnak küldte adósságtörlesztésre), én pedig még le is másoltam s kívülről is megtanultam a levelek legeslegszébb passzusait. Volt egy tündökletesen szép kezdése, azt ma is majdnem hibátlanul tudom: „Mint a sivatagi vándor az oázis hűvösének, mint a szorgos méhecske a harmatos virágkehelynek, mint a tékozló fiú a messziről világló szülőháznak, mint a harcból hazatért hadfi hön szeretett családjának, úgy örvendek mindig én is, ha eljön egy-egy kiemelkedőbb nap, egy családi örömnapp, a mi szerény kis otthonunk öröktűzként világló jószellemének, apánknak (vagy anyánknak) név- (vagy születés) napja” és így tovább, mert bátyám jól bírja szusszal s fölényesen ismerte egyrészt korunk nagy rétorainak leghatásosabb fogásait, a hömpölygő körmondatokat, az egymásrazsúfolt hasonlatokat, a művészi kérdések és felkiáltások kellő helyét, a jelzők virágözönét, az érzelem s a játszi kedv egymást felváltó muzsikáját, másrészt családunk érzelmességének s a kor frázisimádatának minden gátat áttörő korlátlanságát – s végül, mert hitt is abban, amit leírt, legalábbis addig, amíg írta, hisz ő is családunk tagja volt, sőt, ilyenkor egyenesen szószólója. Apánk nem szólt, csak könnyezett, anyánk pirult s csak apánkat nézte, Riza néni, a másodtanítónak Pécsről ideszármazott, tehát művelt és városias felesége, aki az újság minden egyes folytatásos regényét elolvasta, félrerakta s ha vége lett, még egyszer végigolvasta (így tisztelték akkoriban az irodalom remekeit s pusztán a nyomtatott betűt) – Riza néni kijelentette, hogy bátyám, ha így folytatja, nemcsak költő lesz, hanem ünnepelt szónok, legalább olyan, mint Kapotsfy Jenő, a függetlenségi képviselő-jelölt, akiből később főispán lett, vagy akár mint Ábrányi Kornél, a kormánypárt jelöltje, aki a mi falunkba is eljött szép színészférfiségével s akinek apám buzgó kortese volt, úgy hogy a házunk egyidőben tele volt háromszínű tollbokrétákkal s szalagos és Ábrányi-arcképes medáliákkal. S púpos kis nagybátyám, mint műértő és hegedűművész, fennen dicsérte bátyámat, hogy mily jól játszik a szív húrjain, másik, nyereszebb nagybátyám csak annyit mondott foghegyről megrökönyödött szüleimnek, hogy

kiváncsi, mit „kóstál” majd nekik ez a születésnap levél – mert ez a rokonunk bátyámat csak a pénzkérelmeiről, vagy ahogyan anyánk mondta, csak a könnyelműségeiről ismerte, akárcsak a postáskisasszony, aki, mikor bemutatták neki bátyámat a társaságban, azt felelte, rég ismeri, hiszen ő kopogja le minden vészjölő, vagy könnyörgő, vagy fogadkozó, de mindig pénzkérő sürgönyét.

Tulajdonképp évekkal később mélyült el igazán a barátságunk. Bátyám végleg pesti bankifjú lett, versek helyett legfeljebb prózát írt, többnyire rövid tárcákat s ebben is a kezdő század irodalmi divatját követte, mert a versek amúgy is korlátolt közlése mellett a napilapok elsősorban novellákkal, vázlatokkal, csipős vagy érzelmes anekdotákkal, falusi vagy külvárosi életképekkel töltötték meg, közéleti, társasági vagy alvilági botrányok híján, az időnkint szabadabbá vált tárcarovatot vagy az utolsó lapot, a közgazdaság, az apróhirdetések és a regényfolytatás szomszédságában. Sem azelőtt, sem azóta nem írtak annyi novellát Magyarországon, vidékit és fővárosit, kunyhóban vagy szalonban játszódót, érzelmeset és szatirikusat, naturalistát és romantikust, vértől csöpögő életképet és sejtelmes hangulatjátékot, harmatos vadászkalandokat s bordélyházi orgiákat, almaizű idilleket s mélységesen szimbolikus példázatokokat – s nemcsak pesti bátyámat ragadta el ez az áram, aki fent, Pesten cifra, tükrös baráti törzskávéházában, reggeli tejeskávéja s császárszömléje mellett minden nagy napilapot átfutgatott, hanem még engem is, a vidéki, együgyű és szorgalmas gimnazistát, aki hála kosztosgazdájára újságot olvasó kedvének, a Pesti Hírlap szépirodalmán s szerkesztői üzenetein is művelődhettem. Nem tudom, annyi fennkölt és távoli mintakép között, hogyan tört rám, hogyan ejtett foglyul a novellairás ördöge, csak azt tudom, hogy egyik osztálytársam, aki egy cselédszerzőnél lakott és zsebpénzét azzal kereste meg, hogy ő írta a facér és írástudatlan szakácsnék, szobalányok és mindenekes családi vagy szerelmes leveleit, annyi vad históriát mesélt nekem erről a homályos világról, gyermektartásról, lelencházról, csalfa vagy züllött szeretőkről, rossz gazdákról, lelketlen szobaurakról, végzetes bakaszerelmekről, míg végül is tárcát faragtam, leleplezőt és patetikusát, Szomaházy, Lux Terka és Porzsoló Kálmán napilapjának, amely alig egy hét múlva azzal a szerkesztői üzenettel felelt, hogy „a tárcá gyenge és nem mutat irodalmi tehetségre”! Mit tettem? tanultam tovább, magamba zárva kísérletem és kudarcom históriáját s majdnem megvigasztalódtam azzal, hogy a szülők engedélyével s persze az ő számlájukra egy szép, komoly, hajlott fogantyús esernyőt vehettem Radóéknál, az akkori Korona-utca legjobb cipő- és esernyő-üzletében, ahol a pult mögött mindig ott mosolygott valamelyik szép Radó-lány s akinek a mosolyából nekem is jutott most egy kevéske. Ma is látom első esernyőmet, fénytelen, fekete szövet feszült a belső rugós vázára, a boltban többször kinyitották és becsukták, hogy lássam a szerkezetét, s Radó néni, aki jól ismerte kispénzű és takarékos szüleimet, afféle közepes árú és minőségű ernyőt választott a sok közül, se nem olcsót, se nem drágát, se fényűzőt, se szegényeset, olyant, amely tartós legyen s örömet is találjak benne! Karomon lóbálva a begöngyölt kincset, mivel akkor épp szép idő volt, büszkén mutattam odahaza társaimnak és háziasszonyomnak, aki, jószívű asszony lévén, örült, hogy most már legszegényebb diákjának se kell megáznia és hogy esős időben ezentúl nem kell szégyenkeznie a gazdagabb, kényesebb és hengegősebb diákok előtt. Alig vártam, hogy jöjjön egy jó eső s én is, mint a többiek, fejem fölé feszíthessem, mint egy ünnepi kupolát, ezt az én új szerzeményemet. Az eső megjött, a tanterembe érve gondosan összecsavartam az ernyőt s kalappal és kabátommal egyazon fogásra akasztottam, odanézve időnkint, hogy megvan-e, szárad-e, s aki kíváncsi volt rá, annak elmondtam, hol és mikor vettem, hisz még sohase volt ernyőm, s egy új birtokos izgalmát, gögjét, féltő gondját éreztem egyszerre.

Délben, a tanítás végeztével, keresem az ernyőt: nincs sehol! Kabátom, kalapom a helyén, csak az esernyő tűnt el: ellopták? vagy csak elrejtették, hogy megtréfáljanak hengegő és álfölényes fontoskodásomért? vagy talán csak tévedésből vihette el valaki s holnapra majd csak visszahozza? Szaladtam a portáshoz, a rettegett Körtés bácsihoz, aki azonban alig ismert, mert sohase vettem nála a tízpercekben árult vajaskenyérből (hányszor vágódtam pedig rá, erre a friss, fekete, többnyire kerek kenyérszeletkére, alig látható vajréteggel, amely még a kenyérbél sejtjeit se tudta eltakarni – de drága

volt, tíz fillér, egy koronának a tizedrésze) és vigasz és segítség helyett inkább szidott, mért nem vigyáztam jobban. Mi lesz most? Háziasszonyom szememre hányta, hogy fajánkó vagyok, a kosztosfiúk nevettek – de mit szólnak majd odahaza? Ki se fizették s már volt is, nincs is, amellet világcsúfja is lettem; mit mondok majd, ha esernyő nélkül megyek haza húsvéti szünidőre? Félttem apám haragjától, félttem anyám szomorúságától, kínzott a lelkipurdalás, hogy lám hiába vigyázok, hiába krajcároskodok, csak-hogy minél kevesebbe kerüljön a taníttatásom, s most egyszerre annyi költség, annyi hiábavaló kiadás! Egyetlen reményem maradt: bátyám éppen otthon volt s ő lesz minden bizonnyal a szószólóm anyám előtt!

Abban az évben, tél vége óta, bátyám hosszabb szabadságon volt odahaza: talán mert „rendetlenül” élt, talán mert gyengén táplálkozott, talán, mert a tüdeje különben sem lehetett igen erős, Pesten annyira lesóványodott, hogy az orvos, sanatórium híján, falusi hizlalókúrát ajánlott – s évek után most megint itthon élt, bár másképpen s egészen más világban. Az otthon, a ház a régi maradt s a falunk is ugyanabban a mozdulatlan, régi csendben, éppolyan távol a vasúttól, a várostól, a nagyvilágtól, mint négy-öt évvel azelőtt. A régi barátok szétszóródtak, Barna meghalt, Andor Bécsben élt, a többiek – szívósabbak? jobbmódúak? – vagy tanultak, vagy már álláshoz jutottak s mindenképp rendes útra tértek s bátyám ekkor különösen társtalannak érezte magát, bár, ha nem feküdt kinn a kertben, el-eljárt a postára, a kaszinóba, a doktornéhoz s még inkább a rokonokhoz, akikkel anyai részről tele volt az egész falu s akik mind szerették, kúrálgtatták s tömték volna mindenféle jóval, csak-hogy hízzon néhány kilóval, mert akkor még ezt tartották a tüdőbaj legbiztosabb ellenszerének. Anyánk viszont teljesen neki szentelte a napjait, vigyázott rá, óvta minden szétlőt, meeregette a hőemelkedését s kedves ételeit főzte, megrögzött takaréksága ellenére, amely anyai szeretetét nemegyszer tette most próbára. Így mikor bátyám, orvosi javaslatra, a reggeli kávéjához nemcsak vaját, hanem mézet is kért, anyánk ezt igen határozottan „túlzásnak” minősítette: vagy az egyik vagy a másik, mondta, micsoda pesti pazarlás mind a kettő – mikor még a vaj magában is olyan ritkaság volt a háznál, készen csak nagy ritkán vette anyánk, úgy ahogy nálunk a piacon árulták, kerekre, laposra simítva két széles tormalevél között, – „kiadósabbnak” tartotta, ha tejfelből köpült vagy köpülte-tett odahaza s ilyenkor a vajon kívül még írótt is ihattunk ráadásként. Igen, gondoltam, ha hazaérek, bátyám majd biztosan ad tanácsot és ha kell, anyámat is megnyugtatja, ha szemrehányást kapnék az esernyőért – holott miatta, legfőképpen miatta fáj a szívem, hisz örökké azon vesződik, hogy kevésből mindenre teljen s most majd az eltűnt ernyőért is kuporgathatja a garasokat. Bátyám már az állomáson várt rám, ahonnan vagy a postakocsin vagy gyalog jutottunk be a faluba s útközben mindent elmondtam neki, ami már egymagában is fél megkönnyebbülést jelentett. S amikor este, vacsora után visszavonultam a hálófülkébe, izgatottan füleltem anyánk és bátyám párbeszédére, akik elől, a szobában, a függőlámpa fénye alatt, biztosan az ernyőről és énrólam beszélgethettek, fojtott hangon, csendesen, hogy ne zavarják az álmodat, – holott de-hogyis aludtam, szorongva, éberen hallgatóztam, de szorongásom ziháló lélegzetté erősödött s így semmit sem érthettem a különben is suttogó beszédből. Csak azt éreztem, inkább, mintsem láttam, hogy anyám ott ül az ágyam szélén, izzadó homlokomat törölgetve s csak annyit mondott, szomorkás mosollyal, mikor a nyakába borultam: Hát olyan rossz anyád vagyok? ... egy nyomorult ernyőért? S már fel is kelt, megrázta a vánkost, eligazította a paplanomat, míg mögötte bátyám mosolygott rám, megértőn, biztatón, csitítón, mint aki azt mondja: minden rendben. Hiába, mégse nyugodtam meg olyan könnyen: tudtam, anyámnak milyen nagy gond minden váratlan kiadás, amellet még keservesebb gond a jólét látszatának fenntartása, főképp a vendégfogadás (a falusi bőségből nekünk csak a kötelező legenda jutott), nehogy az Istenért elmaradjunk a rokonok, a szomszédok, az ismerősök, a „vidékiek” mögött, hisz már egy kényes nagynénék vagy egy hálás tanítvány vizitje is valósággal feldúlta anyánk aprólékos költségvetéseit, s olyankor hol cikóriát kaptunk szemeskávé helyett, hol az akkor még szégyennek számító margarint zsír, olaj vagy vaj helyett, míg apánk, aki nagylelkűen hozta a váratlan vendégeket, átutazó tanítókat, vagy akár országjáró könyvárusokat, kárpótlásul, vagy talán, hogy lelkipurdalását leplezze, áradozva magasz-

talta barátoknak, idegeneknek, milyen remek háziasszony s milyen jó matematikus az ő felesége s hogyha pénzügyminiszter lenne, akár az egész országot meg tudná menteni a csődtől. A csődtől valóban megmentett minket, de nem tudott megmenteni a garaszkodás rémétől s ma is elszorul a szívem, ha anyám naponta felállított háztartási kártyaváraitra gondolok, amelyek minden szorgalma, számítása s kínos, és előrelátó stratégiája ellenére a legkisebb szellőtől is egykettőre halomradőltek. Azóta tudom, van vidám szegénység is, ki ne ismerné a *Hét krajcárt*, aztán van gondtalan szegénység is, a bohémok, a koldusok, a csavargók szegénysége, sőt van méltóságos szegénység is, hisz a nagy Bossuet legszebb prédikációja a szegények „kimagasló” méltóságát ünnepli – de én gyermekkoromban csak a szégyenlős, szorongó, képmutató szegénységet ismerhettem s ha hatalmam volna rá, azt szeretném feloldani minden kis serdülő szegénységben.

Anyám, hogy végképp megnyugtasson, a húsvéti vakációban többször elvitt magával délutáni sétáira. Ilyenkor, többnyire szombaton s némileg ritkábban vasárnap, nemcsak azért járt a faluban, végig a leghosszabb utcákon, a temető, a Letenye-tó vagy a Sugár út irányában, hogy friss levegőt szívjon, vagy hogy lássa, mi történt egy hét óta a faluban, hanem mintegy vizitelt is az ismerősebb „polgárásszonyoknál”, mégpedig úgy, mint az egyszeri lány, hogy el is ment hozzájuk, meg nem is, megállt a házuk ablakánál vagy a kerítésük előtt, ha épp kinéztek vagy az udvaron dolgozgattak s ritka volt az olyan ház, ahonnan ne néztek volna ki vagy ne tettek-vettek volna olyankor a ház körül, hisz a mi csendes, néptelen, poros vagy sáros utcáinkon még egy szekér vagy egy lúdfalka is esemény volt, megbámulni való, nemhogy egy eleven emberi lény a falu másik végéről. Anyámat ezekre a sétáira természetes, asszonyi kíváncsiságán kívül valami ősi ceremónia emléke is ösztönözhette: köszönteni akarta csak a régi ismerősöket, akiket vagy a csütörtöki hetipiacon láthatott, vagy pedig még régebből, lánykorából ismerhetett, amikor még otthon élt nagyszüleimnél, a malomban, s ezek a polgárásszonyok, akkor vele egyidős lányok, a telt, kemény zsákokon ülve szekérszám hordták szüleikkel az örletni való gabonát – viszont sose vagy csak ritkán ment hozzájuk a házba, mivel igen jól tudta, hogy tele dologgal a két kezük s épp csak a régi barátságot akarta meg-megújítani, az apró bajok kölcsönös, csendes, szapora, szinte szenvtelen felsorolásával, gyerekről, jószágról, termésről, halálról vagy születésről. Egy ilyen séta alkalmával – szinte érzem: a tavaszi eső jól leverte az utcai port s az útszéli akácok már javában leveleztek – egy szomorú fiatalasszony messziről köszönt anyámnak s mikor a háza elé értünk, hívta, nézzen be egy percre, de anyám a kerítésnél maradt s látva, hogy a menyecske ki szeretné önteni a szívét, engem egy kicsit messzebbre küldött, hogy ne halljam, ami nem nekem való. De nem mehettem olyan messze, hogy, akarva-nem akarva, inkább nagyon is akarva, ne hallottam volna meg, legalább is töredékesen, az asszonynak, anyám egy lánykori pajtása lányának hol sutogó, hol sóhajtozó, hol felsíró panaszkodását, az uráról, aki elhagyta és most egy rossz asszonnyal él, a két kisgyermekéről, akiket ő tart el egyedül, a szégyenéről, a bánatáról, meg a csendőrmesterről, aki szüzdohányt keresett nála pincében, padláson, mindenfelé s amikor se dohányt, se csempészt nem talált az egész házban, övele, a menyecskevel kezdett erőszakoskodni (anyám ijedten nézett felém), úgyhogy az asszony végül is a pemeterúdjával verte ki a csendőrt a házból, az meg bepanaszolta s beidézette a törvényszékre! Mindezt mohón, sóváran, elképedve és szánakozva hallgattam végig s annyira megzavart, megindított, megszorított ez a történet, annyi tiltott, eleven és kegyetlenül éles képet ébresztett a képzeletemben, aminőkhöz hasonlót magam körül még sose láttam s aminőkhöz képest a regények világa egyszerre hitvány árnyékvilágnak tetszett – hogy hazáig szóltanul bandukoltam anyám mellett s valami furcsa gyávaságból még csak kérdezősködni se mertem, nehogy újabb tápot kapjak kínzó és tehetetlen zavaromnak. Másnap is egyre a duhaj férjen, a goromba csendőrön s az elhagyott asszonyon járt az eszem s mikor már sehogyse szabadulhattam ettől a nagy nyugtalanságomtól, pár kitépett irkalappal s egy ceruzával kiültem a kertbe s a kis szőlőlugas alatt, ahol asztal volt paddal nyers deszkából, írni kezdtem, öntudatlanul, nem tudva előre, miről s csak néztem a levegőbe, úgy ahogy bátyámtól láttam versíráskor, s a zöldelő egres- és ribizkebokroktól vártam, hogyan szedjem valamilyen rendbe

szökellő, izgága, hol lázadó, hol érzélgős gondolataimat, – hogyan formáljam történeté ezt a még ijesztően élő, vérző és vérlázító eseményt, hogyan tegyem tagolttá, logikussá, érthetővé s hogyan szabadítsam meg az elhagyott asszonyt a szenvedéstől, magamat meg ettől a nyomasztó, kibírhatatlan, szinte szégyenteljes zűrzavartól. Anyámat nem mertem faggatni s bátyámnak se mertem szólni, hisz magam sem éreztem világosan, miről van szó, s együgyű, mela hallgatásomat mindketten a vakáció végének tulajdonították: azt hitték, a városba való visszatérésen bánkodom, holott, ezúttal először, szinte örültem a távozásnak, így legalább messzire jutok a temető-utcai háztól, a szomorú asszonytól s az egész homályos históriától s egyedül és távolról talán előbb lelem meg a kulcsát ennek a még sose érzett, furcsa és fojtogató lidércnyomásnak. Mivel akkor, „hangulatos” és nyakatekert magyar dolgozataimon kívül (amelyeknek irányát magyar tanárom nem nagyon méltányolta) főképp levélírással próbáltam kielégíteni első, inkább alaktalan „írói” becsvágyaimat s bátyámnak, ha Pesten volt, vagy barátaimnak hazulról fölényesen ironikus arcképeket rajzoltam – én, a száműzött falusi, nekik, a büszke városiaknak – környezetem jellegzetes, főképp humoros figuráiról, egy ünnepről, egy lakodalomról, egy nagynénémről, aki kívülről tudta mindegyik uralkodóház genealógiáját s éppoly tájékozott volt Koburg Lujza szerelmeiben, mint Ferenc József unokáinak szám- és korbeli adataiban, egy frisskeletű földbirtokosnéról, akinek lánya, egy igazi orosz nagyherceg kedvese, Vladivosztokig sodródott idomított elefántjaival, a bolond „Éda lovagról”, akinek elherdált vagyonából csak egy lova, egy korbácsa meg egy lovagló nadrágja maradt s aki egy cigánylánnyal élt együtt, a falunkbeli vásárról, ahol a bábosok meg a lacikonyhák között ponyván árulták Ubrik Borbála, Tündér Ilona, Rózsa Sándor meg Rinaldo Rinaldini történetét, aztán a pesti vendégekről, akik nem bírták a petróleumbúzt, viszont nem győzték csodálni a minden úti pocsolyában megfetrengő bivalyfogatokat s mindenáron zsírosan sárga bivalytejet kértek reggelire s főképp a falu bolondjairól, mert voltak, vagy egy féltucattal, köztük a jámbor, minden apró szolgálatra kész Vili, uraságoktól levetett lötyögős, zsírpecsétet ruhájában, piacunk egyetlen állandó, mindennapi kofájának, a kövér, öreg, jókedvű Babi néneinek a fia, aki tavasztól késő őszig ott ült a téglajárda szélén, óriás, kerek kosarában falusi és városi nyalánkságaival, narancssal, szentjánoskenyérrel, tökmaggal, sült gesztenyével, lasponyával, berkenyével, pattogatott kukoricával, fűgével, aprószőlővel (így hívtuk a mazsolát), aszalt szilvával és sok más jóval – s a maga módján így nem kevésbé képviselte falunk európai kapcsolatait, mint Böske néni postahivatala vagy a kaszinó olvasóterme. Gondoltam, ezt a történetet is levélben mondhatnám el legkönnyebben. Az asszony levélben számol be vidéken élő anyjának, előbb hűtlen uráról, aztán a csendőr látogatásáról, persze nem az én Ambrus Zoltán-i csipős és irodalmas levélmodoromban, hanem falusi keresetlenséggel, úgy, ahogy az elhagyott asszony beszélte el anyámnak a történeteket – viszont az események rendjét merészen megváltoztattam, részben az iskolában tanult, részben az olvasmányokból leszűrt költői igazságszolgáltatás kedvéért, vagyis a férjet iszákos, garázda falurosszaként mutattam be, a csendőrt meg kissé nyers, de becsületes szerelmesnek, aki, ha némileg gorombán is, fiatalkori ábrándját szeretné megvalósítani s ígéri az asszonynak, mihelyt elvál, feleségül veszi, mert így az egész históriát nemcsak szebbnek, kerekesebbnek, költőibbnek éreztem, hanem megnyugtatóbbnak, igazságosabbnak, fennköltebbnek! A városban egy-kettőre megírtam az egészet, de most nem a Pesti Hírlapnak, hanem az Új Időknek küldtem el, csak úgy kéziratosan (akkor még nem kívánták meg a gépirást), Baradlay Richárd álneven, egyrészt mivel szégyelltem az én szürke nevemet és vele és mögöttem olyan jelentéktelen azonosságomat, másrészt mivel szerettem a Kőszívű Ember huszárfiának nemességét, bátorságát s oly zengzetes hangzású vezeté- és keresztnévét, végül mert féltem a nyilvánosságtól, tanárait, osztálytársaim, szüleim netán gúnyos, feddő vagy fölényes megjegyzéseitől s megfogadtam, ha odafenn, Pesten nem dobják papírkosárba ezt a remekművet (mert ekkor persze annak tartottam s a tömör és sokatmondó *Páhokiék* címmel engedtem útnak), egyedül bátyámnak árulom el Baradlay Richárd kilétét, néki is csak a titoktartás esküjével, vagy ahogy Fontane-olvasó, finom nagynéném mondogatta: *unter dem Siegel der Verschwiegenheit*. Nem tudom, mi adhatta a bátorságot, hogy az ország akkoriban legnépszerűbb heti-

lapjának, Herczeg Ferenc, Farkas Pál, Sebők Zsigmond Új Időkjének ajánlottam fel a novellát, annak a lapnak, amelyet nem csupán a kastélyokban és az „úriházakban” olvasgattak, amelyre a legszerényebb tanítónő vagy postáskisasszony is előfizetett s ahol akkor, a század legelső évtizedében, a legnevesebb s legnépszerűbb elbeszélők szerepeltek Herczeg körül, Gárdonyi, Ambrus, Malonyay, Zöldi Márton, Bársony István, Tábori Róbert, Lovik Károly, aztán olyan nőírók, mint Lengyel Laura vagy Ritoók Emma, egyszóval az akkori magyar olvasók kedvencei. Kedvencei? csak kedvencei? persze nem ismerhettem kortársaim ízlését vagy irodalmi kíváncsalmait, de nekem, a vidéki, nyugtalan könyvfaló kamasznak, ezek a nevek, együtt s külön-külön, egészen mást, többet jelentettek, mint afféle szórakozást, társalgási témát vagy műveltségi bizonyítványt – vezetőknék, példaképeknek, félisteneknek tartottam őket s a ma már talán elfeledett Malonyayt vagy Zöldi Mártont, az írás és a nyomtatás akkor még töretlen varázsánál fogva, épp annyira csodáltam, mint Jókait, mint Mikszáthot, mint Dickenst, mint Turgenyevet, s az irodalom forró és határtalan szeretetében mindannyit egyforma rajongással öleltem volna magamhoz. Hiába óvott és féltett bátyám ettől a válogatatlan betűhészégtől, egy író neve, könyvön vagy folyóiratban, valami misztikus csodálatot, vallásos áhítatot keltett bennem s ma, mikor oly szorgosan és aggódva kutatgatjuk az irodalom mivoltát s a könyv létjogosultságát, csak erre a kamaszkori hitemre kell gondolnom s mosolyogva hajszolok el minden hiú, meddő és öngyilkos kételkedést. Az *Új Idők* nem volt világlap s írói sem voltak mind lángelmék, de akkor, a maga módján és a maga körében, tűzhely volt s némi meleget és világosságot tudott adni a magamfajta szellemi csavargónak, s a somogyi messzeségből úgy fordultam a pesti fény felé, mint ahogy mások nemsokára Nagyváradról fordultak az akkor kezdő Nyugat felé. Az irodalom, akkor s nekem, nemcsak ábránd volt, nemcsak holmi éden, nem a valóság „égi mása” s nem tudom miféle menedék – hisz volt otthonom, nem bántott senki, szerettem a falumat, szüleimet, iskolámat – hanem a hit egy neme, istenekkel, szentekkel, boldogokkal és hívőkkel, ünnepekkel, szent szövegekkel, nemes ceremóniákkal – s az a tény, hogy hívőből magam is próbáltam „áldozárrá” válni, a jóleső borzadálynak azt az érzését keltette bennem, amely éppoly közel volt az extázishoz, mint a képromboláshoz. Nem volt szó nálam a valóság holmi „tükörképéről”, vagy álmaim „kifejezéséről” – hanem az életről, életemről, ahol úgy sétáltam a könyvek között, mint Hüvelyk Matyi az erdő fái között, árnyékot, napot, madárfüttyöt, epret, gombát, friss forrásvizet, színes kavicsot keresve s azzal a mennyei biztonsággal, hogy a fák védik, a vadak nem bántják s estére, bármily kerülővel, de előbb-utóbb hazatalál! S amikor ma, félszáz évvel később, magam elé idézem az *Új Idők* gárdáját, ezeket a vagy számontartott, vagy az irodalomról végleg vagy ideiglenesen „lekopott” hírességeket, akiknek irodalomtörténetünk még csak a nevét sem említi már (s lesz-e oly jámbor doctorandus, aki egyszer kihalássza műveiket a nagy Léthéből?) – úgy gondolok rájuk, mint fiatalságom jóltevőire, mint a gyermek azokra a rokonokra vagy ismerősökre, akik játékot, képeskönyvet vagy süteményt hoznak néki, ugyanazzal a hálás és mosolygós ragaszkodással, mert hisz ők tanítottak az irodalom jóízére s szívet-lelket tápláló erejére.

Szívdobogva vártam a választ a Szerkesztői Üzenetekben. Meg is jött: a novellát elfogadták, de kértek, mondjam meg a nevem s áruljam el koromat és polgári foglalkozásomat. Nem mondhattam, hogy tizenhat éves, közönséges gimnázista vagyok, mert akkor féltem, ugyanazt az írást azonnal más szemmel nézik, ehelyett csak azt feleltem, hogy még nem vagyok húszéves, hogy családi s más okokból nem fedezhetem fel kilétemet, viszont beleegyezem abba, hogy Baradlay Richárd helyett a kevésbé hangzatos Berend Iván legyen az álnevem. A Szerkesztői Üzenetek íróját, Farkas Pált? Sebők Zsigmondot? úgy látszik, mulattatta a dolog: kértek, ne ragaszkodjak fiatalos „romantikához” s mondjam meg a becsületes nevem (korommal, gondolom, már tisztában voltak), különben kénytelenek lemondani a novella közléséről. Szemérmem, félelmem és hiúságom pár napos hősi küzdelme után végül is megírtam, mi a nevem, de erre már nem kaptam választ s ilyen módon hónapokig hánykódtam a bizonytalanságban.

Akkor már nyár volt s odahaza együtt vakációztam bátyámmal, aki, hála anyánk

gondozásának, már sokkal jobb színben volt s a pesti banknak is megírta, hogy reméli, hamarosan újrakezdeheti a munkáját. Elmondtam neki Páhokiék történetét: mosolygott, dicsért, bátorított, de véleményt nem mondhatott, mivel a „mű” egyetlen tisztázata Pesten várt a feltámadásra s így bátyámnak be kellett érni az én hézagos vázlatommal. Mivel akkor ő kezelte a kaszinó postáját, megígérte, hogy hétről hétre figyelemmel kíséri az Új Időket, mert igaz ugyan, hogy a lap a mi falunkban is több helyre járt, de a várva-várt eseményt senkinek se akartuk felfedezni, abban a hitben, hogy ha mi hallgatunk, mások se veszik majd észre. Bátyám akkor, ha jól emlékszem, se verset, se prózát nem írt s régi barátai híján inkább csak olvasott vagy társaságba járt, a városi eredetű s falunkba került hölgyekhez, a szép kis állatorvosnéhoz, aki Pápáról származott, a csúnya, de művelt könyvelőnéhez, aki Bajáról jött Somogyba, a pécsi Riza nénihez, a másodtanító feleségéhez, aztán az özvegy postamesternéhez, aki a falu minden titkát ismerte a sürgönyökből meg a nyílt kártyákból s a református tanító-kisasszonyhoz, aki Debrecen tájáról sodródott ide Somogyba s akinek izes kiejtését (bár hisz mi is magyarul beszéltünk) úgy élveztem, mint a muzsikát. Minden nap máshol uzsonnázott, hisz oly kedves fiú volt, Pestről jött, Pestre is került vissza, ismerték a verseit is a Somogyi Naplóból, amellet amúgyis úgy illett, hogy kényeztessék mint lábadozót, s versenyt hizlalták kuglóffal, tejeskávéval, házi befőttel, mert falun az uzsonnának ez volt akkor a szigorú rendje. Mindezt én is észrevettem, inkább érzékenységgel, mint megfigyelő képességgel, csalódottan, szomorúan és egy kissé féltékenyen, nemcsak azért, mert engem, a zöldfülű sülvénnyt soha, még csak elvéve se hívtak meg ezekre az uzsonnákra, hanem mert úgy éreztem, hogy bátyám eltávolodik tőlem, szórakozottan hallgatott rám, ha számat adtam olvasmányaimról, már nem hívott a sétára s éppen hogy csak megkérdezte, nem írok-e valami újat, ha látta, hogy a lugasban, papírral, ceruzával magam előtt, nézegettem – úgy, mint nemrég ő – kertünk egyetlen almafáját. Igaz, ezen nem is csodálkozhattam, hisz szinte mindenki így bánt velem, a kamaszodó, félig gyermek, félig felnőtt gimnázistával, kivéve talán anyámat, akinek már évek óta én voltam a bizalmasa, de aki még előttem is hallgatott bátyám életmódjáról, egyrészt mert mindennél fontosabb volt, hogy bátyám egészséges és munkába áll, másrészt, mert így tűrhető volt a fegyverszünet Jankó és apánk között és végül mert ő se igen érthette ezt a változást, bátyám elégedettségét ezzel a falusi társasággal, s talán mert őt is lehangolta, kúrájának látható s öröndetes sikere ellenére, egyrészt bátyám közeli elutazása, másrészt költői becsvágyának ez a fokozatos elsőkétyedése? Mért hallgatott el? mi őlt ki belőle minden magasabb alkotókedvet? s ő, aki még alig pár éve Victoire kisasszonyhoz írt verset s azzal a Jennyvel levelezett, akit az ulmi templomtorony árnyékában tudtam csak elképzelni, most beéri ezeknek a falusi böccéknek a pletykáival, ahelyett hogy legalább velem beszélgetne Shakespeare-ről (akit akkor fedeztem fel apám könyvei között, Arany János fordításában s akinek egyes tirádáit elbűvölve, hangosan, mint egy-egy dallamot, úgy olvastam, telhetetlen gyönyörűséggel: Szent révületben a költő szeme – földről az égre, égről földre villan . . . – vagy: . . . hogy a kakas, a regg’ e harsonája / metsző, hegyes torkával felveri / a napnak istenét . . . vagy: S dallamköréből levonák szegényt / sáros halálba . . . – ahol még a félmúlt s a megcsonkított szavak is mintegy még inkább növelték e sorok titkos ünnepiességét.) Valami történt bátyámmal, Pest óta, vagy betegsége óta, vagy a kövér falusi élet óta, s én szomorúan kullogtam, de csak messziről, a nyomában, mint a hű és értetlen kutya, ha gazdája elfordul tőle s nem törődik szemrehányó tekintetével. Ma már talán úgy mondanánk, hogy bátyámban, ez idő tájt, valamilyen biológiai lélektani folyamat játszódott le s énekesből ha nem is énektanárrá, hanem, bizonyos, talán évekig tartó válság és vergődés után, pusztá énekedvelővé változott – mint ahogy a legtöbben ebben az átmeneti korban válnak langy vagy lelkes, keserű vagy hálás, komoly vagy csak felületes műélvezővé, képességeik, illúzióik, csalódásaik, lelkifurdalásaik, csökönyösségük vagy kritikátlanságuk tartalma, ereje vagy színezete szerint.

Már augusztus vége felé jártunk, bátyám vidáman készült Pestre, én inkább szomorúan az új tanévra, míg anyánk a ruháinkat, fehérneműnket hozta rendbe. Ingenket, a fehéréket, magára Zupor Juli nénire bízta, a falu legjobb, de egyúttal legnyel-

vesebb vasalónéjára, ez pedig esemény volt a házban, legalább is akkora, mint a mi elutazásunk, mert igaz, hogy Juli néni gyönyörűen, gondosan, szinte tündérien vasalt, a vánkosok fodrait éppúgy, mint a kemény ingmelleket, gallérokat és kézelőket, viszont hangos volt, követelő, teljes tudatában a művészetének, megkívánta a bő kosztot, délben a bort, reggel a pálinkát s ilyenkor, leves és hús után, amire csak ritkán volt példa, még lekváros gombócot vagy palacsintát is kaptunk mindannyian, nehogy Juli még minket is megszóljon, mint a fősvény jegyzőné vagy a figyelmetlen állatorvosné. Épp vele, Julival volt tele a ház, legalábbis a „színalja” (afféle cseréptetős pitvar, egyik végén a tyúkóllal, másik végén a lúdketreccel, közepén, a mángorló mellett, terjedelmes asztallal, azon nyújtotta anyám a rétestészta s azon vasalt most Zupor Juli) – amikor bátyám, a postáról jövet, intett, kövessem a kertbe, ahol a zsebéből az Új Idők legújabb számát húzta elő, benne a novellával, Páhokiékkel, de, sajnos, nem álnéven, hanem az én teljes, lapos, prózai, félre nem érthető nevemmel! Bátyám csodálkozva nézte, hogyan futok a kert végére, a kerítés tövébe, ahol a krumplici- és hagymaágak végén egy kis füves térség volt: odakuporodtam ijedtemben, mivel öröm vagy büszkeség helyett csak félelmet, döbbenetet, már-már szégyent éreztem. Milyen lesz, ha megtudják a faluban? s még inkább ha megtudják a városban, a gimnáziumban? biztosan csúfolni fognak, „Páhokinak”, vagy talán annál is rosszabbnak neveznek (zavaromban nem gondoltam osztálytársaim, sőt tanáraink megnyugtatón jótékony irodalmi közönyére) s mit szól majd szigorú igazgatóm, aki, igaz, mindig jó volt hozzám, de fegyelemben s „valláserkölcseben” nem ismert semminemű tréfát s szabad-e egy gimnázistának házasságtörésről mesélni? Így tűnődtem, az egész kertet hívtam tanúnak ártatlanságom mellett, hisz nem gondoltam semmi rosszra, senkit nem akartam megbántani, amikor, könnyelmű fejjel, nem látva előre, mi történhet, csak úgy papírra vettem ezt az erkölcstelen történetet, amely még csak nem is volt igaz, hisz én költöttem hozzá a felét! Miért is küldtem a novellát Pestre, együgyű, meggondolatlan hiúságomban? Szűkülő természetemmel egyszerre meztelennek éreztem magam, védtelennek, sebezhetőnek, nagyzolóknak, hazugnak, szemérmetlennek; hogy mertem azt a szegény asszonyt pellengérre állítani, velem együtt? Nem hiába mondta egyszer parlagin goromba nagybátyám, hogy az írók leginkább hazugságból meg váltókból élnek, semmi másból! igaz, goromba s parlagi, de hátha neki van igazsága? S mi vár rám, ha így folytatom, ha tovább is félig való, félig kitalált történeteket írok? ha el kell válnom olvasmányaimtól, álmaimtól, külön kis világomtól, ha a magam kis életét felcserélem az irodalmi léttel, szerkesztőkkel, kritikusokkal, a nyilvánosság nagy pózaival, mint a lapok tárcái, mint a színészek, mint a sportbajnokok? s hol találok a nyugalmat, a biztonságot, a korlátlan illúziókat? Micsoda mesterség! mennyi bonyodalom! s már-már kezdek megérteni bátyám kiléptét a költészetből. Körülöttem a lucas, a vetemények, a gyümölcsfák nem adhattak tanácsot, s bátyámra néztem, talán segíthet ebben az én szálnalmas zürzavaromban. De az ő mosolygó arcára is szokatlan komolyság borult s miközben testvéreileg hajolt fölém, hogy biztasson, hogy bátorítson, mintha egy csepp hullott volna valahonnan a homlokomra, az előbb még felhőtlen égből? vagy az ő sötét szeméből?

Párizs!

NÉHÁNY SZAKASZ AZ ÜVEGFEJŰ BORBÉLY ÉLETÉBŐL*

Bemutatkozás

Az üvegfejű borbély arca $2 \times 2 = 5$. Ebbe nem tud belenyugodni. Rendszerető.

Humora pislákoló fényénél osztrigát vacsorázik. A paplan alatt sír. Reggel azt mondja: haj haj!

41 év gyült össze homloka mögött, mint 41 sötét rózsa. Az ember egy herbáriumban képzei magát.

Ha eszébe jutnak gyerekevei, sántít.

A borotvakés egy felhő.

Egy csillag idegen vize.

*A bolt érc- és üveggépei között előkelően táncol. *Q u e l q u e s F l e u r s* illata. A főnök megbecsüli bársonykezét.*

Szappanozás közben énekel. Ez a föld szava. A földalatti vizek kiapadhatatlanok.

Amikor gyereke született, kesernyésen nevetett. Egy égő papírsapkát helyezett egy bankár fejére. A bankár kopasz volt, de panaszt emelt.

Állástan. Éjszaka láthatatlan vonalakon menetel, melyek csillaghálóként kötik össze a földöntúli humort az egyéni halál bal-esetével.

Üvegfej

Az üvegfej átlátszó, tehát láthatatlan. Elül egy arc van. Belül havasok, de a déli szigeteknek is jut hely. A gyanútlan néző ámulva követi a táj metamorfózisait.

A fejnek külön fénye van. Nő és fog, mint a nap. Így nem lehet megkülönböztetni a napszakok fényétől. Este elalszik.

Az üveg mögött mitsem lehet elrejtteni. Élesen látszik az ellentétes pólusok játéka. De ez is a külvilági síkokra vetül.

Ami láthatatlan, az nincs. A fej tulajdonosa gyakran kételkedik létezésében. Ilyenkor nekimegy vele a falnak. A fal enged, a kétségek fennmaradnak.

* Egy készülő válogatott verskötet anyagából. A ciklus kb. 1925/26-ban keletkezett.

Munkanap

*Hajnalban kilép a tükörből. Szárnyai harmatosak.
Pillantása törékeny. Nehezen ébred realitásának tudatára.
A metroban már felöltötte harmadik dimenzióját.
Nevetséges, mint aki szabónál új kabátot próbál a gyűrött
nadrághoz. Az állomások függőkertjei ragyogva hullanak
kivilágított fejébe. Madársivítás.*

Dubonnet

*A bolt az álom kulcsa. A szappan illata pálmalevél.
A borotvakés egy felhő. A felhő végigszalad az orr hegysége
alatt. A száj az igazság forrása. Az áll egy pad az igazság
kataraktusai alatt. Eltéved a tájban.*

A kliens szót emel.

Kérem nincs három kezem!

Elég baj!

*Három feje van. Az egyikkel táplálkozik, a másodikban
álmaikat költi, a harmadikkal színészkedik.*

Késik az este.

*Este méhecskének képzelet magát. Zűnmög. A főnök el-
alszik. Az illatszeres fiókokból felmerülnek a levelezőla-
pok havasai. Följük röpköd. Megszúrja a főnök orrát.*

Találkozás a galambbal

*Az üvefbé St. Cloud felé sétál. A levegőben talál-
kozik egy galambbal. Ez tekintettel a hideg égőre olajtaág
helyett az egyszeregyet tartja csőrében. Magnéziumfény. A
találkozás gyors és tragikus, mint egy pillanattalvétel.*

Az ár apad?

Nem!

Az olajta

elpusztult

a sarkfényben.

*Megöli a galambot. Egyedül marad Suresnes kéményei
között. A bárka állatai elmerülnek a ködben. Egyedül marad.
Az ár fölött mint egy mentőöv kering az egyszeregy szintelen
szallagja. Talán lehet az ár*

F Ö L Ö T T

élni?

Telefon

Az üvefbé rejtélyes óráiban telefonhuzal. Az interpoláris állatok rajta keresztül érintkeznek lelkiismeretükkel. Ha elviselhetetlen szavak esnek, megrázkódik: az összeköttetés megszakad. Egy-egy töredék fennakad a vezetékben, óvatlan pillanatokban kihull, mint egy villanyfolt.

... isten meghalt
... tökéletesek vagyunk
... megfojt ez az átkozott köhögés
... az ember ártatlan
... fel fel ti rabjai
... $2 \times 2 = 4$
Az üvefbé nem tudja magáról, hogy próféta.

Melankólia

A szoba kifordult sarkából. A falak ráncosak. A padló vízből van. A lámpafény elmerül. A mennyezet kormos. Egy tükrögolyó torog a kémény alati.

Az üv. f. b. hideg kávét iszik.

A hold besüt az ablakon.

A tükörben egy asztal látszik, egy szék és egy pohár víz. Az üv. f. b. elfordítja fejét. Az asztal és a szék eltűnik a tükörből. A pohár víz szétfolyt a mennyezeten.

Minden szétfolyik, csak egy számsor kapálódzik. A hold üres.

Az üv. f. b. meggyullad. Végigég mint egy egyiptomi cigaretta. A szoba kiürül. Jelenlétét csak a füst hűlő szaga árulja el.

Éjjel nincs.

hajlik sértetlen szervezete fölé. A hangulat mint egy bőreger

Reggelre kötelességtudón összeáll. Aggódó szívvel függve maradt a tapéták rajzában.

Vallás

Az üvefbé egy késhegyen sétál. Szél tűj, a mikrokozmosz csodáin álmélkodik. A kés élén találkozik családjával. Az egyensúly felborul, valamennyien lezuhannak a háromszobás udvari lakásba.

– Kik vagytok?

– Az apa, fiú és a szentlélek.

Nem ismeri meg őket. Az elektronok hibátlan vonzására gondol.

A gázlámpa elalszik.

A család várakozva lebeg a pamlag fölött. Az üvefbé nem hisz a rokonságban. Vérpróbát ajánl. A család eltűnik.

A hajnal szürke szakállal ellebben az ablak előtt.

Az üvefbé a késhegyen sétál. Megbotlik egy sószebben, mely fehérebb a szentháromság galambjainál. Az új legenda lepe-reg a késhegyről, élénkebb az oxigénnél.

Február 30-án

született. Február 30-án fog meghalni. Élete rövid mint az örökkévalóság.

Öreg lázadó!

A tű helyébe fát tesz. A fa helyébe ködképeket. Varjúkat a ködkép helyébe. A tűz helyébe az ős aromáját teszi. A legyek helyébe az anyag képleteit. A munkást a tőkés helyébe teszi. A tőkést a mezei lányok helyébe. A füst helyébe hagymakoszorúkat tesz. Az árnyék helyébe embert.

Újra kezdi.

A föld alól felhallani az átépítés zenei szólamait.

Az ember arca boldogtalan.

Újra kezdi.

Öreg lázadó!

Egy Δ -ön áll. A két befogó támadja-e vagy támogatja egymást?

Kaland

Az üvefbé eltűnt a páfrányok alatt. Az ég gúnyosan hullámszik. Az erdő előtt mozdulatlanul áll egy tehén nyers faszobra. Egy felhő eltakarja bal szemét. Tögyei alatt színes utakon menetelnek a napszámosok. Az egyik pipázik. A tüben kátrányszagú szellemek úszkálnak. Nyugat felől egy ólomlap zárja el a kilátást.

Amott házak. Az üvefbé kilép az ablakból és eltűnik szerelmese tükrében. Igen szomorú. A lány sírva keresi a házak falán papucsai púderes nyomát. Egy bordélyba téved. Egy ló tintát nyál a kövezetről. Meglekededik mint egy rossz vers. Lemond az életről. A tereken áthúzódnak a tömegáruk árnyékai.

Az üvefbé elért az égbe. Ez a harmadik stáció. Szent Péter eszébe juttatja, hogy elvesztette papucsait; elsírja magát és karjával lenyúl a föld felé. Az égben mindennek csak egy oldala van. Az ég a föld negyedik dimenziója. Az angyalok síkban mozognak, ők a földi emberek fényoldalai. A borbély, aki még él, kilóg az égből.

Hajótörés

Az üv. f. b. egy lakatlan szigetre kerül. Egyéb táplálék híján önmagát emészt. Negyvenedik este olyan friss még mint egy forrás

A hajótöröttek palackja a Magelhaen szorosban úszik.

Kalózik üvöltene a korallok között.

Az üvefbé tenyeréből kirepül az első madár. A sziget flórája virágzásnak indul, mint egy iparvállalat. Emlősállatok teremnek. A vírusok szaporodnak. A sziget megnő. A szerény kezdetből íme...

... Isten gyarmata!

Az üv. f. b. tétlenül hever a fővenyen. A teremtés hatodik napjára gondol. Szerencsére megérkezik a mentőexpedíció, a sziget visszafejlődik.

A tengerészek álmélkodva nézik a hajótörött szenvedélyes búcsúját.

A tenger sós szaga!

Külvárosi lakás

Az üvegfejű borbélynak új ruhája van.

A ruha egy kivilágított kastély. A ruha betölti az utcát, mint a hajnal. Behatol a szobába. A pókok fénylő kerti gömbjei leereszkednek a melankólia falára. A fal elgörbül. A tintatartó egy torony és kalapot emel. Az ágy egy opálszínű szűz. A mosdó egy erdei forrás. A dolgok gyöngéd egyensúlya megváltozott.

A borotvakés egy felhő

A Colgate borotvakrém az Eiffeltorony tetején.

A ruha ezer kenyérbe került.

Tenyere tele délővi madarakkal.

De mindez hiába volt. Reggel beleragad a külvárosi sárba. Zümmögve elmerül és beletullad mint egy légy.

RÓNAY GYÖRGY LÍRÁJA

Számos költői életműből az első kötetek tónusát halljuk kicsengeni a későbbi évek során is, a már leütött alaphang köré épül a lírikus mondanivalója és világképe. Rónay György másféle egyéniség, – olyan proteuszi alkatú költő, akit nem sikerül a hatásos jellemzések kalodájába zárni; versei a minden irányban utat nyitó, dinamikus élet mozgását követik. Az egy hangnemre komponáló lírikusokkal szemben Rónay nemcsak a témaválasztás és a formai megoldások terén hoz újat versesköteteiben, a lélek legváltozatosabb mozgatóerőit: a kutató szenvedélyt, a megismerés vágyát, a lét izzó élményeit tükrözteti a lírai kifejezés eszközeivel.

Közel negyven év költői termése (és nem egy-egy kiragadott vers) alapján jogosan szállunk szembe azzal a kritikai értékeléssel, amely Rónay György helyét a poeta doctusok között jelöli meg; a jelenkori költészet bonyolultabb világában ez a terminus amúgy sem alkalmas az árnyaltabb jellemzésre, hiszen az esszé és a műfordítás területére átruccanó költőink nagy részénél a műveltségi szint és az erudíció jelentősen kiszélesült, elmélyültebbé vált. Másrészt a bírálatokban ott kísértő, hamis ellentét-párok, elsősorban az „intellektuális” és az „ösztönös” költő szembefordítása, mint kaján fosztóképzők útját állják az életmű valós megértésének; előre gyártott és elavult kritikai patronokkal aligha sikerül feltárni a líra értékes, felület alatti rétegeit.

Rónay György pályakezdő versei (A tulipánok elhervadtak – 1931.) még a kö-zépiskolás korból csiráznak ki, a fiatal költő szélesen áradó sorokban, elégikus hangon vall az eltűnt tavaszról és a múlt ifjúságról. Feltűnő, hogy erős lírai fogékonysága mindenből költői témát csihol; simogató emlékek bukkannak fel a közeli múltból, az érthetően szűk élményvilág rohamosan bővül és gazdagodik. Egy-egy markáns vers-sora s kifejező lírai képe szinte elészalad későbbi, érett korszakának.

*S ha valami régi gazos dűlőn szembeballag a szomorú reggel,
térdehajt nekik levett süveggel.
Ők lassan, komoran, mint a fátum, vagy földre száműzött isten,
mennek
konok falusi ködben a végtelennek.*
(Őszi szántás)

A nyugtalan képzelet eleinte egzotikus tájakra, a Nílus és a Gangesz partjára, a Szahara forró vidékére röpíti, – ez a romantikus elvágódás azonban hamarosan átalakul; rájön, hogy a költő az adott környezetből is a legmerészebb ívű szárnyalásra indulhat, ha kellő tehetséggel felméri a lélek és az ember végtelen pályáját. Rónay dinamizmusa egy pillanatra sem csillapodik: a tavaszi patakok és a rohanó vonatok iramlása jellemzi örökké égő és sístergő költészetét, s erre a vágatásra nem a fiatal kor verbalizmusa, hanem belső, alkati igénye serkenti. A „dübörgő erőket” áhítja, hogy mentől előbb elérje kitűzött célját:

*Mert így, szép fiatal hitemmel¹ tétován keresem a ködben
utamat, mely messzi magasokba ível, s félek, mire bolygó
lábaimmal egyszer megylelem, késő: már a dombok alján
leskel az este.*

(Rohanó vonatokhoz)

Egy-egy versének felhámján még ott csillog az Ady-hatás ezüstpora, – a költőknek a húszas-harmincas években le kellett dörzsölniök magukról ezt a reminiscenciát

– a „Jóságtevő”, a „kihunyó máglyák”, a „bús mulatók” és a „vén mozdonyban kacagó Halál” azonban csak rövid ideig fékezik Rónay egyéni lírájának kibontakozását. Verssorainak barokkos áradását nem mindig sikerül lecsapolni, de a természeti élmények mámoros érintése már friss, eredeti költőiséget áraszt. Az *Ének a havas erdőn* mintha nyitánya lenne a férfikor nagy természeti lírájának, szinte érezni benne a csend lebegését és a költő egyre jobban kitáguló világát: „repülni, míg lefoszlik rólad a megszokás, a balga robotok penésze a libegő szélben.” Keletkezésének idején a kötet egyik verse bizonyára korszerűtlennek tűnt, ma annál inkább megragadja az olvasó érdeklődését. A suhanó, „ezüst gépmadárrol”, a Zeppelinről a háború elrettentő képét idézi fel a költő, s hogy ösztönös megérzése és félelme helyes volt, a későbbi véres esztendők igazolják.

Ekkor már „messzi világok hullámzó muzsikái” csendülnek meg verssorai között, s nem lehet kétséges, hogy a „lelke huzalaival” minden rezdülést felfogni szándékozó valaki – maga a költő, aki határozott célok irányában biztató jelekkel megindult pályáján.

A líra felszított tüze nagy lobogással ég tovább, de a következő évtizedbe átnyúló kötet versei (Te mondj el engem, – 1942.) koncentráltabb mondanivalóval, tömörebb formában jelentkeznek. A címadó költemény kisebb gondolati villanásokban a nemes patosz hangján már valódi ars poeticát tükröz.

*Te adsz tüzet a tollnak, hogy a vesztes
mozdíthatatlan ritmusain át
a romokon nemesen megszülethess,
művészet: izzó, áradó világ!*

(Te mondj el engem)

A költő rádöbben a lét „sűrű”, sokszor nehezen kibogozható vonatkozásaira, észreveszi a kis dolgok mélyén feszülő mélyebb értelmet is; kifejezéseiben, egy-egy vers lezárásában oldottabbá s ezáltal művészibbé is válik. Egyik természeti költeményében, a „tavasz italának” önfeledt mámorát általános, „megemeltebb” utalás követi, majd végül egy impresszionistának tűnő képet: „S a felhő fönt: kendő, mit egy bolond lány hanyagon eldobott” – választ kódául. Másutt hosszú és rövid sorok váltakozásával a nyár hamisítatlan hangjait és képeit lobbantja életre:

*Ó zengő sugarak! gyökértelen világ!
hullámzó zene, kék
szédület! izzó bőröd valami vad
mámor feszíti szét.
Oldódsz, forogsz s elpattansz hirtelen,
tündöklő buborék!*

(Nyári zenekar)

A forrásvíz tisztaságú versek közé helyenként keserű ürömcseppek vegyülnek, – az ember és a művész fölfedezi az élet göröngyös útszakaszait is; ez a felismerés azonban még elmélyültebbé és árnyalatosabbá teszi a költő tájékozódását a világban.

*A világ nem közölhető. Hiába
vágyol elmondani.
Amit közölhetsz: az egésznek árva
kopott darabjai;
csak töredék lehet és dadogás csak,
amíg benned az ég
el nem indítja hűvös mértanának
sugárzó csillagrendszerét.*

(Alfa és omega)

A kor alaposan próbára tesz mindenkit, aláassa a régi értékrendszert s újfajta „hittel” mérgezi az emberi közösséget. Nincs semmi, amely a közeledő világégést feltartóztatná, maga az egyén, ha tettel nem segíthet, legalább egyéniségének „tornyából” örködik és megpróbál tiszta maradni az embertelenségben. A költő hangja lefojtott, a díszeitől tudatosan megfosztott szavak az idők rendkívűliségét hirdetik.

Rónay György életében és költői fejlődésében érdekes módon egybeesnek a döntő fontosságú dátumok: a pusztító háború befejezése és a romokból történő felocsúdás már az éretté vált férfi és az eddigi határain túljutó költő mérföldes előre lépését bizonyítja. Ezt a sugaras, minden ízében kiteljesedő lírát már az előző ígéretes korszakok is anticipálják, mégis szembetűnő a szellemi „betakarítás” mértéke és gazdagsága. A másfél évtizedet átfogó kötet (Nyár, 1957.) változatos ciklusaiban a jól megkomponált, szintézist nyújtó versek sűrűn követik egymást. A többszólamú lírai orkeszterből különösen a természetéről valló, egyszerű sorok s az elégiák mély, emlékező regiszterei csendülnek meg sajátos hangzással és kolorittal.

A természet komoly, zárt egységet jelent Rónay György verseiben; a pontosabb fogalmazás kedvéért: több, mint rejtékhely vagy érdekes színpont az ember számára, – kiteljesedett világ a maga légkörével, szépségével és törvényeivel együtt, – nem esetleges, felületi, hanem szerves kapcsolatban az emberrel. A természet lírai festője helyesen érzi, hogy a tájképet nem a háttér staffázs-alakja révén, hanem tónusával, a mondanivaló „lelkével” hozhatja közel az emberhez, – Rónay verssé oldott tájait a humánus melegsége járja át; finoman árnyalt hasonlatai és képei is ezt a magasabb hőfokot táplálják.

A *Medárd után* című versben a felhők a hegyekre könyökölnek, a villám karikás-ostorral csördít, a megriadó felhők, mint vásott kamaszok lapulnak; később az ég kimosdva tiszta kékben nevet, a rebbenő, ijedt szellő a bokorba bújik, s az ismét sereglegő felhőcsapat legurítja az égről a napot – mindez nem annyira derűs, évődő játék, sokkal inkább a nyári természet változásainak pontosan rögzített, ember-középpontú, költői rajza.

Rónay pályakezdésének idején az elégia napvilágra segíti a költő egyéni érzéseit, a későbbi évek során már számos „nagy” versnek válik hangulati melegágyává.

*Dalolt a nyár.
ugy forrt a lét, akár a nyers bor,
és szemközt hallgatott a Vár;
egy-egy hajó siklott le néha
sebet hasítva a folyón;
már messze járt, de túlke méla
siralma még szólt elhalón –*

ezzel a megragadó képpel indítja a Hangli hársfáiról szóló elégiát. A „napfényben porzó” délután s a „ringató nádszék” derűs, páratlan szépségű környezeté emelkedik a költő képzeletében. Néhány finoman árnyalt sor, aztán újra kattan a felvevőgép, s az előzőnél korábbi fogantatású, erősebb élmény szorongatását kell megörökíteni:

*a messzi mult ölen kitarult
az ifjuság: egy régi ősz,*

*a hegytető, a szél . . . az élet
vad ormain ragyogva rőt
mámorában a büszke lélek
földre tiporta az időt,
a végtelent akarta torkon
ragadva porba rontani . . .*

A színes sorok nemcsak ennek a versnek, valójában az egész költői korszaknak az ars poeticáját tükrözik.

*Az élet lassan egyre mélyebb,
a vágy is lassan partot ér,
s ura csak úgy vagy, ha a lét egy
szőlőszembe is belefér.*

A két évvel későbbi *Tücsök dal* és *Rózsadomb* című versekben ez az alkotói igény újra előbukkan: „Zengjük együtt szerény hegedűk: – Mennél mélyebb, annál egyszerűbb.” Vagy: „mindig egyszerűbb – dalra cserélve azt a keresőt, – amellyel egykor a kínra csigázott – indulat vágyta bírni a világot”.

Lirai töprengéseibe olykor-olykor már beszöknek az ősz, az öregedés s az elmúlás hírnökei is, a „kölcsönbe – vidámság” derűjét elfelhőzik az „odaát-váró” gondok, s a vélt kincsekről készített, belső számadás. Máskor a költő tettereje szebbé és jobbá akarja varázsolni maga körül a világot; egyes időszakokban gyógyítani kell az emberiséget, s a gyógy mód sokkal több, mint üres szó: „Szívünk melege süssön szertesztét.” Valóban a nyár dús gyümölcsökkel megrakott korszaka ez, akár szerteágazó alkotói bőségét, akár az utat nyitó emberszeretet sugárzását tekintjük.

Az érzékeny fülű olvasóban a korábbi versek változatos sorai együtt rezegnek az új kötet (Fekete rózsza, 1961.) első darabjaival, – úgy tűnik, mintha a költő a bevezető ciklust a Nyár hangnemében komponálná. A kialakult, egyéni lírának meg vannak a maga tematikai, hangulati, sőt hangszerelési sajátosságai is: a „bódulatban remegő világ” tavaszi pillanatképe vagy a földrengő ifjúság hasonlata („egy kendő a vonat ablakában”) éppen annyira Rónay költészetének alapszövegéből való, mint a sajátos élet-filozófiát tükröző sorok: „Élj az idővel! nem ijedt sietéssel: szüreteld le, amit az ősz heve érlel.”

Az új termés zömét mégsem a korábbi lírához való kapcsolódás jellemzi, a versek gyökerei szerteágazóbbak; a költő egyre szélesebbre tárt ablakokból tekint a világra. Az emberközelség érzése több jelentős verssel gazdagítja a kötetet, ezek a férfias sodrású költemények Rónay érettkori lírájának legértékesebb darabjai. A *Levél a Candide írójához* a voltaire-i mottó tág és messze mutató eszmeiségét árasztja; az emberiségnek a mai kor bonyolultabb világában, sok veszély között is művelnie kell kertjét.

*Nem
ott kezdődik a te békéd, ahol
szomszédodé, s nem a te bajod is,
ha őt veri a jég? Mert nincs külön
égbolt, éghajlat, külön levegő
neked és neki és odább az ő
szomszédjának: közös sors a világ,
s ha tetszik, ha nem, abban osztozol
te is.*

Néhány sorral később a régi idézet korszerű változatát kapjuk:

*– Én
szívembe véstem optimizmusod
tanítását: hogy elviselhető csak
munkával lesz az élet, és a három
csapás: a bűn, unalom és nyomor
ellen orvosság nincs egyéb, csupán
a munkálkodás és a szorgalom...*

Az egyetemes témák mellett szinte észrevétlenül nő ki a jelenkor életét és problémáit magába olvasztó költészet. Az *Egy kiállítás képei* több, mint a Mezőgazdasági vásár il-

lusztrálása; ebben a versben a hétköznapiok lázas tevékenysége a primér líra eleven-ségével szólal meg. A közbeszótt, békéről szóló intermezzo derűs optimizmussal idézi fel korunk legfontosabb kérdéseit.

De költészetének humanista jegyei nemcsak a kollektív érvényű, mai fogantatású versekben csillannak meg; a *Naplójegyzet* mély ihletettségu sóvárgása József Attila Kései sirató-ja óta líráink legmegrázóbb anya-versét hozza életre. Rónay tudatos, fegyelmezett érzelmvilágát erősen átjárja az emberszeretet derűje. A pályatárs részvéte és együttérzése jellemzi a *Szabó Lőrinc sírjára* című költeményt.

*Most, hogy művedet az Idő s a barbár
enyészet vette át a testedet,
s nemlétedben nagyobb lettél magadnál:
most tudom csak, mit mondanék neked.*

*Tudom, már késő. Mégis, a halál vad
szakadékan át kiáltom utánad
azt az egyetlenezget szót legalább.*

*Ki életedben a kin annyi bugyrán
vándoroltál át, Lőrinc: ó ha tudnám,
hogy segíthetlek vele odaát!*

Egyetemessé táguoló lírája az emberi szenvedéseken, sőt a halálon is túlmutató élet győzelmet hirdeti. A *Temető* a korábbi versek hangütésével indul, majd egyre inkább az életszeretet himnuszává magasodik. A természeti képek pastorel-hangulata még jobban kihangsúlyozza a vers mély eszmeiségét.

*- A halállal helyet
cserél az élet, mint a nap a holddal.
Bomba robban, egy otthont eltemet,
s nyárra mégis kivirágzik a romfal.*

*Lásd, ezért szeretem a temetőket.
Azt példázzák: az élet az erősebb.
Nagy szöttezésben ő köt új szemet*

*holtunkkal is, ha elcsitul a gond, baj,
s keresztjeinket beborítja lombbal
a szeretet.*

A háborús évek pokolvilága sok költői vénát megdermesztett. Rónay akkor sem nemult el, amikor a „Wotan-Leviathán vas talpa tiport a népek nyakán.” Az 1943–44-es keltezésű *Ozeás könyvéből* ciklus nemcsak a múlt felmérése, hanem döbbenetes figyelmeztető is. A sorozat címadó verse kétségbeesett Istennel való csatázás: a költő pöröl, az öklét rázza az ég felé az embert, értékeket rontó pusztítás miatt, hogy aztán csituljon az Úr irgalmaért esedezzen.

A témák sokfélesége s a szerteágazó költői érdeklődés a bíráló írását mozaikká tördeli, de az olvasó számára változatos lírai utazást biztosít. A költőnek nemcsak a jelen, a múlt is éltető forrása. Rónay a múltat idéző, elégikus hangulatú verseket művészi hangszereli, a visszaemlékezéseknél csak a zenei élmény ihletése gyakoribb ebben az időszakban. A zene és az irodalom összefonódása, a muzsika „boldoggá termékenyítő” hatása nemcsak az egyes portrékból (Bach, Mozart, Brahms) tűnik elő; a *Barbirolli a MOM-ban* modern tónusú, vibráló költeménye a zene és a kultúra általánossá válását is bizonyítja.

A *Mátra* és a *Szárszói* táj-ciklusa színes kódaként zárja le a kötetet. A szemlélődő költők halk érzései harmonikusan elegyülnek a magyar tájak zsongító szépségével.

A *város és a délibáb*-ot (1964) Rába György pontos megállapítása szerint a teljes világkép kialakításának szándéka jellemzi; az impresszionista rajztól a belső hevülést árasztó látomásig minden megtalálható benne. Hiba lenne azonban, ha a kötet kapcsán csak a műfaji skála gazdagodását vennénk észre. A költő a már korábban kihasított, messzire nyúló területet beülteti, növényeit gondozza, természetet nemesebbé oltja.

Az ötvenedik évén éppen csak túljutó Rónay Györgyöt korai lenne még az öregség megbélyegző epitetonjával illetni, de az sem vitás, hogy itt már többször feldereng az öregség, az elmúlás gondolata, mint az előző kötetekben. Figyelme a magányos öregek

felé fordul, akik „homályos kapuk visszhangos boltíve alól”, mint anakronisztikus jelenségek surrannak ki; aztán egyre inkább saját magán mutatja ki az öregkor érintésének tüneteit. Szorongással figyeli az évek múlását és teherbírásának határait, – ez az érzés egyszerűbb megfogalmazásban egy másik vers nosztalgikus alaphangját is megteremti.

*Elnézem, milyen óriási hársta.
Mennyi méhe van, mennyi virága.*

*Nekem is volt levelem, méhem.
En is virágzottam valaha régen.*

*Ősz van. Leveleim lassan leesnek.
Most, amikor a legszínesebbek.*

(Hárs)

Évei „lőtt szárnyal suhannak”, de ezt a lefokozó, belső észrevételt a kötet színvonala korántsem igazolja; portré-versei ritkán tapasztalt átéléssel állítják elének a nagy alkotók életsorsát, a személyen túlnövő művek érdekes és jellemző vonásait. A *Haydn gyászmiséje vagy a Césár Franck variációk* gondolati gazdagságával tűnik ki, – a *Babits a betegágyon* döbbenetes erejű felidézése a nagy költő utolsó időszakának. Ebben a versben a konfessziók örvénylő, mély áradása és az elégiák megrázó hangulati töltése ragad meg bennünket, – Rába György a vers puritán tragikumát emeli ki, amellyel Babits lelkivilágát, mély emberségét tolmácsolja.

A *Mérleg* érdekes kicsengéssel vall az erős aszkézist igénylő műfordítói munkáról; a költő néha úgy érzi, legszebb éveit áldozta „idegen istenek oltáira”, de vajon ezek a „vére borával” táplált versek méltó szószólói lesznek-e a jövőben?

A *Tükör és tűz* (1966) az utazások nyomán kitáguló világ élményeivel gazdagítja az életművet. Ez a kitágulás a költő belső nyugtalanságát is fokozza, az egész kötet a mozgás, a változás nyomait követi. Az ókori irodalom nagy vándorának, Odysseusnak a neve is felmerül a kötetben; először emlékezés formájában, amikor a költő nemzedékének halottjait s az elmúlt ifjúságot idézi; – később, mint önálló ciklus: a francia és az olasz utak szellemi lejárásaként. Párizs és az itáliai városok, mint örök témák, nem a századeleji lírikusok túlcorduló hangján varázsolódnak elének; Rónay visszafogottabb alkat, rendszerint kemény, éles lencsével rögzíti a látottakat.

E korszak látásmódjára rendkívül jellemző *A tenger Ladispolinál* című vers. Szó sem esik ebben kék szalagról, ezüstösen csillogó sirályokról, – a költő a hajdani rekvizitumok és tájfestő elemek helyett gondolatokat közöl. A modern lüktetésű sorok s a változatos ritmika segítségével mintha valóban a tenger hullámlását utánozná; magát a tengert és nem a róla készített szubjektív felvételt. „A tengeri népek a szellős végtelenben élnek, a hullámozó, örök határtalanban” – vallja, majd végül „a tengertelen népek bánatát” említi s ezzel a témakör legmélyebb rétegeire mutat rá.

A *Búcsú Párizstól* kettős kicsengésű soraiban a mindenütt jelenlévő, de már az ott-honi környezetben is félve tájékozódó ember nosztalgiáját érezzük – és a szívenütő hazahívást, a fölsejlő víziót a „holdvilág hideg fényében fonnyadozó” hazai dáiák üzenetével. Másutt a szomorú látványt eleveníti meg: „az élet lombjainak lepergését” – és a „mélységben is határtalan” Szárszóhoz intéz olyan belső indítású, őszinte vallo-másokat, amelyek pár évtizeddel korábban a szerelmi líra eleven hajtóerejét jelent-hették.

A *Názáreti ácsok* tematikája, szelleme és formai felépítése az első sorok után Claudelt juttatja eszünkbe, de a vers elolvasása után elvetjük a claudeli ösztönzést, – a „rettenetes lekipásztör” dúr hangzatai helyett Rónay moll hangnemben – s ami a legdöntőbb: az evangéliumi szelidség fölemelő tónusában szól az olvasóhoz. A fiatal Krisztus megjelenítése nem a legendák elvont, merev színeivel, hanem azzal a meleg emberséggel történik, amely az Emberfiát minden világnézetű személy előtt vonzóvá, tiszteletet érdemlővé emeli.

*Akkor jön a fiu az udvaron.
Egy köteg deszkát hoz a vállán,
hajában itt-ott forgács.
Az öreg félreáll,
s fűrgén pattogni kezd a tengelyen a kalapács –*

*s még ilyen tengelyt a kocsis sose látott,
szérűn az öszvérek még ilyen jóízűen nem legeltek,
az urnő széjjelhuzza tüggönyét, hogy honnét ez a hang,*

*és lehunyja szemét, hogy el ne szálljon
szívéről ez a béke,*

*s ahogy később az utról visszanéz,
ott látja őket a műhely előtt,
az asszonyt és az ácsokat,
a vénet meg a fiatal,
dombra hajlik az udvaruk,
s a dombon mint a friss hó,
rengeteg lilium.*

A *tenger pántlikái* (1969) című kötetben még alig száradt meg a nyomdafesték, Rónay Györgynek sorrendben ez az utolsó versgyűjteménye. A kötetet értékelő kritikák a „fűl”-szöveghez hasonlóan megegyeznek abban, hogy e lírai termés középpontjában a „világra sugárzó szeretet” áll, – ezt a megállapítást ki kell egészítenünk: Rónay legújabb versei a lélekben élő és lappangó érzéseknek mintegy genezisé, „keletkezés-történetét” írják meg és a hangulaton, az impressziókon túlmutató, belső világról valának. Ez a „belső világ” nem annyira befelé szűkülő, zárt területet, inkább érzékeny „műszert” jelent: hiteles méréseivel az emberi lélek mozgását, minden irányba ható fejlődését és törekvéseit rögzíti. A visszahúzó és kitérés passzív megnyilvánulásai helyett az élet harcainak, „ütközéseinek” élményei sütnek felénk, nem egyszer a kiemelkedő életsorsok végletes vonásait tükrözve. A *Saul* a kereszténység egyik legnagyobb lelki „váltásának” megrendítő pillanatait idézi:

*Mintha ezer gubó akarna már
pattanni, úgy nyüzsgött a benti táj.
s a damaszkuszi uton rengeteg
tüzes pille vagy szirom libegett.*

*Egy tüzes örvény, vagy valami kéz
derékon kapta, megforgatta és
ledobta; hullt, hullt, és akkor vadul
lúktető szívvél fölnezzet Saul.*

*De minden olyan volt, mint az előbb.
Ruhájukért mentek a kövezők.
S már született a villám, mely nem öl,
csak megvilágosít, és tündököl.*

A hétköznapi „alantjáró” sorsaival és kérdéseivel itt már ritkábban találkozunk, egyre több a szintézis igényével jelentkező, széles ívű költemény. A címe alapján a pillanatot megragadásának tűnik a *Rózsa derében*, – a várt, hamvas költői rajz azonban elmarad és helyette az emberi helytállás hétsoros üzenete szól hozzánk.

*Alacsony, szürke ég.
Maholnap hó lesz.*

*De nézd: inkább a rózsát:
dermarta kertben áll,
s egyetlen szirmát el nem ejti.
Lélek, te is légy
ellentmondás az elmulásnak.*

Az Ars poetica ciklus különböző lírikusok modorában írt verseket tartalmaz; tanúi lehetünk a költő beleérző és átváltozó tehetségének, – ez a ritka képesség a műfordítás területén is számos nehéz feladatot old meg. De a költői mimikrinél és hasonulásnál is jobban vonzza őt az a belső rokonság, amely évtizedeken át megőrzött, nagy példaképekhez fűzi; Berzsenyire való „hűsége” és ragaszkodása egyúttal ércbe vájt emberi programot is jelent.

A régi poéta nem annyira átélte, egyéni megbántottságát, fájdalmait hagyományozza ma élő „költő-rokonára”, sokkal inkább reményt és nem csüggedő férfi-akaratot plántál át:

*Én is reménylek, s életet lehelni,
míg lélek lakik bennem, nem szűnők
a sziklamellbe, mégha szikla is
maradna inkább, és soha kezem
áldozatlan nem nyujtom, míg erőm
csak kéznyújtásnyi lesz is, s míg a test
tenéi szét nem rágnak...*

A klasszikusan zengő, archaizált sorokból szinte elemi erővel csap meg bennünket a magyar költők több évszázados, belső óhaja:

*A világ forró porviharára
süssön fel végre hellén ünnepünk –
(Berzsenyi)*

Sűrű, tudóbe-szívbe markoló ez a költői légkör, a kötet derekán lépten-nyomon egyetemes gondolatokat árasztó versekbe ütközünk. A Milói Vénusz tökéletes idomai a meddő szépség fölötti sajnálkozást szólaltatja meg; egy-egy utazást megőrkítő versben vagy őszi virág látványában ott dereng az utolsó lehetőség „fájdalmasan szép” és „elmondhatatlan” élménye.

Az évszakokat megéneklő albumok négysoros kvintesszenciák: az életről, a költő „közérzetéről” és emberséget felvillantó világáról tanúskodnak. A hang már olyan egyszerű és megbonthatatlan, mint egy népdalé:

*Megyek a régi uton a kukoricás mellett.
Szólnak a szárazak: „Hát te még itt vagy, öreg barátunk?
Igen, előbb-utóbb mindenki elmegy.
Csak mi maradunk itt, akik a töretésre várunk.
(Kukoricák)*

A lombhullást nem külső színélményként, hanem a végső értékelés rendje szerint fel-fogó sorok –

*Mind kevesebb a disz és egyre több a lényeg;
Lassan lehull a lomb, s majd csak a törzsek élnek...
(Lombhullás)*

már abban a régiókban járnak, mint a kiszélesült, nagy életművek, Rilke és Kosztolányi egeket karcoló tépelődéseire emlékeztetnek; ez már több, mint a lírikus művészi kifejezése: a szív vérrel telítődő és cserélődő kamráinak s pitvarainak tőlünk független és mégis velünk összefüggő produktuma.

A megfáradt Odysseus

*Amit nem láttam a világból,
nem érdekel már.*

Amit láttam is, lassan ellelejem.

*Sziklán ülök, hálómat bogozom,
hallgatom a hullámok mormolását.*

*Vagy nézem udvarom zugából
dárdavető ifjak vetélkedését.*

*Hogy kétannyira dobtam valaha?
Mindegy. – Leég a láng.
füsttel, korommal hamvadnak a fáklyák.*

Gyerünk aludni, Penelopé.

*Hanem azért az ablakot
hagyd nyitva éjszakára.*

*Bármelyik pillanatban
szólhat a tengerről a hívás.*

Metszet

*„Tetteiben nincs kivetni való,
de gondolatban bizonyára vétett” –
szól a bíró, megmossa a kezét,
s a vádlottat elviszik a pribékek.*

*Deszkára kötve lóg a piacon.
Alatta vértől bűzlik a kanális.
Késeket fennek, csöcselék tolong,
s ott sürgölődnek némely szentatyák is*

*„Légy alázatos” – súgják a fülébe,
miközben nyúzzák, nyakazzák, herélik,
s mert kínjában (dühében?) visszarúg,
a kárhozatra méltónak itélik.*

Esőcsepp-prelűd

*Kopp, kopp, kopp. – Álmos februári
langyos eső.*

Egy csíz is csattog a kertben.

Remegő

emlék, zene, halkan

olvadozó...

*Kopp, kopp, kopp. Fogy a tél,
olvad a hó.*

*Csak a reménytelen remény
nem apad el.*

*Kopp, kopp, kopp. Mellben a szív
habozva ver.*

*Megállna, mint az óra, amit
gazdája holt*

*ujja ketyegni már sose húz föl.
Ébred a hold.*

*Fölkel a hold, fakul a felhő,
tejszíne lesz.*

Leng az eső puha fátyla.

Zsong az eresz.

*Alombeli dallam, át meg át-
szöve szelőd*

*ténnyel. Idézi az élet
emlékeit.*

*Kopp, kopp. Kiváj az idő
vesét, velőt.*

*Meghőköli a lélek egy-egy
lázkép előtt.*

*Figyeli magában a téboly
kolompszavát.*

*Kopp, kopp, kopp. Csak az eső
dobol tovább.*

A remekművek pusztulása

*Patkányok örlik
a pergament.*

*Még két vagy három év,
és semmi nem marad
a halhatatlan kéziratból.
Csak néma csend –*

*Rágcsáló-lábak éhes surranása
kihalt, tekete folyosókon.*

Te jössz, Lupusz

(Részletek)

A munkásszállásra már nem mehetett vissza. A második héten rájöttek, hogy az építkezést otthagytá. Kitétték az utcára. Ténfergett a belvárosban, s azon gondolkodott, hogy hol tölti majd az éjszakát. A pénze is fogytán volt... Ténfergett, fagyaltozott, aztán megállt egy Volkswagen mellett és megpróbálta az ajtaját. Nyitva volt. Kiemelt belőle egy vajszerű felöltőt, aztán egykedvűen tovább lépdelt. Senki nem szólt hozzá. Senki nem állította meg. Elsétált az Emkéig, aztán vissza. Kíváncsi volt a szituációra. A Volkswagen gazdája még nem érkezett meg. Újra elbattyogott az Emkéig, aztán irányt változtatott. Eszébe jutott az egyik gusztusos zálogház. Végigment a Rákóczi úton, aztán a Keletinél befordult a Thököly útra. Húsz percig keresgélte a kapuk aljában a feliratot. Nem találta meg. Végül utána szegődött három batyúzó cigányasszonynak. A cigányok nyomra vezették. Ronda csürhe ácsorgott az udvaron, s bent a becsűsök előtt is vegyes volt a társaság. Beállt a sorba és nézelődött. Amikor a pult elé került megszólalt:

– Import anyag...

A becsűs tapogatta, forgatta a felöltőt, aztán ránézett:

– Háromszáz... Többet nem tudok adni...

– Nem sok – mondta Lupusz, aztán átvette a blokkját és beállt a pénztárhoz. A pénztáros lánynak fekete szőrök nőttek a fülébe. Nézegette a lány fülét, száját, s elképzelte, hogy a lány lassan, zenére, levetkőzik előtte. Odanyúl néha, de egyébként engedi. Amikor az ablakhoz jutott, beszólt a lánynak:

– Tudok egy jó kozmetikust...

– Háromszáz – mondta a lány és eléje tolta a pénzt.

– Nem érdekli?

A lány ránézett, aztán a füléhez nyúlt:

– Voltam már, de kinől újra... – mondta és fájdalmasan mosolygott.

– Pardon... Ha tudok valami jobbat, majd benézek – mondta Lupusz, aztán eltolatott az ablaktól. Sokan várokoztak a becsűs előtt. Naftalin és gázolajszag keveredett a mennyezet alatt. – „Ennyi leégett spinkó...” – tűnődött Lupusz, és kilépett az udvarra.

– Bevették? – lépett hozzá egy köszörűscigány.

– Mit gondol, lenyeltem? – csodálkozott Lupusz.

– Megveszem a cédulát, ha eladja.

– Mennyit ad érte?

– Ötvenet...

– Hülyéskedik édesapám...? – érdeklődött Lupusz.

– Legyen hatvan... Úgyis szajréból van...

– Ég vele, öregfiú... Beszélgessem valaki mással – mondta Lupusz és tovább lépdelt. A kapuban ütonérte a félcigány.

– Kocsiból van nem...?

Lupusz érdeklődve megnézte a fickót. Nem látszott besúgónak.

– Azt gondolja talán, hogy a Váci utcában szabattam? Direkt azért szabattam, hogy aztán behozzam ezeknek... Kivágtam az ablakon húsz kilót, hogy aztán ezek adjanak érte háromszázat? Mit gondol maga édesapám...?

– Száz forint... Az már túl van fizetve...

– Itt van, fogja – mondta Lupusz, és átnyújtotta a zálogcédulát. A félcígiány kifizette a százast, aztán köszönés nélkül megfordult.

Lupusz bement az egyik közeli népbüfébe, és megevett két adag reszelt májat, öt kenyérrel. Amikor végzett az evéssel sorra vette az üzleteket. Vásárolt magának egy szögletes napszemüveget, két doboz Marlborot, gyufát, aztán az egyik csemegéjében leemelt a polcra egy üveg rumot, és fizetés nélkül kísért vele. Befordult az oldalutca és felbontotta. Éppen szájához akarta emelni az üveget, amikor megállt mellette egy toprongyos öregasszony. Lupuszra mosolygott:

– Mit iszik...?

– Rumot – mondta Lupusz.

– Én is szeretem a rumot – mondta az öregasszony és hamiskásan nevetett.

Lupusz húzott egyet az üvegből, aztán csettintett a nyelvével.

– Milyen? – kérdezte az öregasszony.

– Jó... Rum ize van...

– Adjon egy kortyot... Olyan régen ittam rumot...

Lupusz az öregasszonyra nézett és megcsóválta a fejét.

– Ejnye mama, ejnye...

– Nem ad egy kortyot sem...?

– Hozzon egy poharat. Adok egy egész pohárral. Nem szeretem egyébként, ha beleisznom az üvegembe... Ez az üveg hozzám tartozik... Ma én ezzel az üveggel jól megleszek mama. Értjük...?

– Messze lakom innen...

– Csak pohárba adok...

– Hol szerezhetnék én itt poharat?

Lupusz megfordult, aztán bezörgetett az egyik földszinti ablakon. Ijedt idős hölgy bukkant elő a függöny mögül:

– Posta ugye? A posta...?

– Idefigyeljen... Kellene egy pohár...

– A fiam levelét várom... A fiam levele...

– Én nem a postáról jöttem, kérem... Én itt rumot akarok adni ennek az öreg csajnak. De nincs pohara... Adjon a csajnak egy poharat, mert szomszám hal...

– Nem a postáról jött?

– Nem. Hozzon két poharat, és akkor magának is adok a rumból. Egy egész üveg rumom van. Alig fél órája loptam...

– Jézusom... Kicsoda maga...? – ijedezett az öreg hölgy az ablakban.

– Nem az a lényeg, drága nagyságos asszonyom... Itt a rum... Hozzon két poharat, mert ez az öreg csaj itt szomszám döglök... Igaz-e mama?

A toprongyos öregasszony az ablakhoz topogott.

– Adhatna kérem egy poharat... Olyan régen ittam rumot...

– Két poharat, ne legyen önző mama. A nagyságos asszony is iszik egy pohárral ugyebár?

– Kérem, én a postást várom... A fiam levelének ma legkésőbb meg kell érkezni...

– Helyes. Hozza most már a poharakat, vagy felköltünk valaki mást itt a közelben...

– Felköltünk...? Nappal van kérem... Napfényes délután...

– Nem számít, mi az öreg csajjal akkor is felköltjük ezeket itt... Felköltjük ezeket és megisszuk a rumot...

– Hozom már kérem... Kupicákat akarnak...?

– Nem kupicákat, mentsen isten. Poharakat.

Az idős hölgy térült-fordult. Lupusz közben háromszor is felhajtotta az üveget.

– Ezek jók lesznek? – kérdezte az idős hölgy és két decis poharat tett az ablakpárkányra.

– Nagyon jók nagyságos asszonyom – mondta Lupusz, aztán teleöntötte mindkét poharat.

A toprongyos öregasszony azonnal felkapta az egyiket és belekortyolt. A függöny előtt álldogáló idős hölgy a kezét tördelte:

– Úgy értem, hogy ez... Ez a másik pohár pedig...?

– Igen... Ezt pontosan így kell értelmezni. Tessék fogyasztani... Ez a legjobb rum, amit az utolsó két hétben ittam...

Az idős hölgy belekóstolt a rumba, aztán elmosolyodott:

– Teába szoktuk inni azelőtt...

– Azelőtt kérem persze. Mivel szögletes volt a rum...

– Szögletes?... Erre nem emlékszem.

– Szögletes volt kérem, ez teljesen világos...

– A fiam levelét várom... Már tegnap itt kellett volna lenni a levelnek. Nem értem mit csinálnak a levéllel...? Nem értem...

– Én már nem várok levelet – szólalt meg a toprongyos öregasszony, s a rumot ringatta a pohárban, mint egy csecsemőt.

– Ha az embernek nincs címe, nem kap levelet – vélekedett Lupusz.

– Nem a cím... Címem még csak lenne, de nekem már nem él senkim... Meghaltak. Mindenki meghalt. A szüleim, a gyerekeim, a férjem... Én maradtam meg egyedül... Bent lakom az otthonban... Nem szeretek az otthonban lakni. Mindig megszököm onnan... Most is szökésben vagyok...

– Jaj nem haragszanak – szólalt meg az idős hölgy –, úgy érzem be kellene magukat hívnom. Olyan kedves emberek... De nem tehetem... A fiam megtiltotta. Azt mondta, hogy senkit nem engedhetek be, még a szerelőket sem, mert kirabolnak... Pedig nincs ám itt semmi rabolni való. Csak a bútorok, néhány terítő... Kinek kell már az ilyen rongy...?

– Hát ez bizony senkinek... Valami rendesebb dolog nincs? – kérdezte Lupusz.

– Damaszt abrosz van kettő...

– Damaszt, damaszt... Nem tudom ér-e az valamit. Arany, vagy ezüst nincs magánál? Csak arannyal érdemes dolgozni. Rongyokkal...?

– Aranyam nincs. De van egy nagyon érdekes szobrocskám bronzból. Az üdvözítő áll egy márványon és egy birka... Isten béránya... Tudják ugye... Az üdvözítő a kezét nyújtja a birka felé. Megáldja, vagy valami ilyesmi.

– Nagyon szép lehet... – vélekedett a toprongyos öregasszony.

– Nem adnak érte semmit – legyintett Lupusz, aztán megemelte a rumosüveget –, igyatok, gyerekek...

– Jaj letegez minket – rémüldözött az idős hölgy az ablakban.

– Visszategezhetek – mondta Lupusz és újra ivott.

Az öregasszonyok csiklandósan nevetgéltek, s a nyelvüket beledugdosták a rumos-pohárba.

– Az élet lányok, nagyon furcsa – mondta Lupusz.

– Nekem mindenkim meghalt... Olyan egyedül vagyok a földön, mint az újam. Csak kőszálok az utcákon és azt kérdelem magamtól, hogy mivégre van mindez Terus? Mert Terus a nevem.

– Az élet, lányok, csőd... Szopogassátok el a rumot, aztán imádkozzatok. Vagy ha nem, akkor igyatok még... Én most itt hagylak benneteket... Sürgős mennivalóim vannak... El kell távolodnom... – mondta Lupusz, aztán egy kicsit meghajította a fejét, és otthagya az öregasszonyokat.

Tántorogva vonult az utcán. A rumosüveget ütemesen lóbálta a nadrágja mellett. Kiizzadt, vigyorgott. A járókelők utána fordultak. Zsíros, könnyű boldogság környékezte. Szabad volt. Nem tartozott senkihez. Nem kellett hazasietnie, nem kellett félni a munkavezetőtől, tanároktól, gondnoktól. Senkinek sem tartozott számadással. Kivül rekedt a munkásszálláson, a szoba közösségén, a munkahely közösségén, mindenén. A pénzből napokig ehetett, ihatott, nyár volt, álmosító meleg. Kéklő ég feszült a feje fölé, és persze a többi ember feje fölé is, de Lupusz ezen a délutánon mindent a saját szempontjai szerint ítélt meg. Könnyűnek találta a járást, s az utcákat fényben lebegőnek, színesnek, messze vezetőnek. Barangolt az egymásba kapcsolódó utcákon, ránevetett a lányokra, s azok visszanevettek rá. A lányok könnyű ruháján átsütött a nap, és

kirajzolta a combjukat, ágyékukat, puha titkaikat. Lupusz élvezte a szabadságot. Lóbálta a rumosüveget, vigyorgott, izzadt. Nem is gondolt már a munkahelyére, s a munkásszállásra sem, ahol fél esztendeig lakott. Olyan volt, mint egy elszabadult csónak. Vitték, ringatták, sodorták a város hullámai, titkos, sötétlő áramlásai, s Lupusz nem tudta, hogy merre jár... Nem tudta, hová viszik az áramlások. Nem is érdekelte... Csak a könnyűsége figyelt, saját könnyűségére. Élvezte, hogy elszabadult a komoly, gyanakvó emberek közösségétől, az épületektől, a kulcsoktól és az ajtóktól, a gondnok szemüvegétől. Élvezte a szabad sodródást, a könnyed falnak ütődést, a megrekedést, és az új nekilódulásokat. Csupa fény, mosolygás, kéklő ringás volt a város. Nem tudta hová megy, csak ment. Nem érdekelte, hogy hová vezetnek az utcák, mert sehová sem akart megérkezni. Csak menni akart, lépkedni, nevetni, rumot inni. Célja, gondja nem volt... Mámorosan szívta magába a lányok erős kölniszagát, s imbolyogva sodródott valahová a járdán áramló emberek között. Élvezte, hogy elszabadult, s eszébe sem jutott, hogy a járdákon áramló embertömeg jön valahonnan, és megy valahová. A fáradt arcúak gyárakat, hivatali szobákat, szorgalmas ritmusú gépeket hagytak maguk mögött, és fehér asztalok, reszelt májak, nagy korsó sörök, asszonyok és gyerekek, fürdőkádak, és széles rekamiék felé menetelnek. A pihent arcúak pedig éppen most tartanak a gyárak felé, hogy átdolgozzák az éjszakát... Hogy teremtsenek valamit, tevékenykedjenek, s közben pénzt keressenek... Lupusz nem gondolt semmire... Élvezte, hogy elszabadult, s a nyári délután kék ege alatt minden olyan egyszerű. Csak lépkedni kell, kortyolgatni a rumos üvegből, szuszogni, izzadni, vigyorgni. Andalgott, rágyújtott egy Marlboro-ra, megbámulta az autók utasait, a széparcú finom asszonyokat, s a vasalt-inges, vasaltkabátos férfiakat, a kíváncsi kutyákat... A kutyák kidugták a fejüket az autók ablakán és nézelődtek. A huzat belekapott a fülükbe, s felborzolta a szőrzetüket. A kutyák hunyorogtak. Lupusz nézte a kutyákat és szopogatta a cigarettáját. Hosszú órákon át andalgott az utcák késő délutáni forgalmában. Megbámulta a plakátokat. Mondatok kavargtak a fejében: „Békét Vietnammak... Leonyid Kogan hegedüestje... Békét Vietnammak... A halál ötven órája... Mindent a Corvinból... Mindent a Corvinból”. – Mendegélt, vigyorgott és nem gondolt semmire. Elolvasta a feliratokat az üzletek fölött, de mindegyiket azonnal elfelejtette. A plakátok, hirdetések szövegét is elfelejtette. Nézelődött, de valójában semmit sem látott. Színes, furcsa kavargásnak látszott az élet, a pesti délután, minden jelentés, vagy értékrend nélkül. Szoknyák, és narancssárga szatyrok, színes autótetők, színes reklámfotók, színes cégtáblák. Aztán fekete kabátok, fekete autók, fekete kutyák. Majd kuncogó szünidős diáklányok, mezítláb csoszogva az aszfalton... Nagyobb lányok, túsarkon imbolyogva. Sok álmodó, sok zavart arc. Aztán színek ismét, minden jelentés nélkül. Lupusz élvezte a szabadságot, a színes nyári könnyűséget. Élvezte, hogy bővében van az időnek és a pénznek. Bővében van a rumnak. Bővében van a cigarettának... Mendegélt és nem akart semmit. Élvezte, hogy tőle sem akarnak az emberek semmit. Lépdelhet kedve szerint, ásitozhat, vakarózhat... A rum lassacskán a fejébe szállt, s a lába is kezdett elnehezedni. Nem törődött a lábával. Lépkedett tovább, iszogatót, szívta a cigarettáit.

Észre sem vette, hogyan jutott el a Francia útig. Megállt, szemügyre vette a magas vasúti töltést, aztán a bokrokat, s a közeli házakat. Kellemesnek találta a helyet. Levizelte az egyik fa tövét, aztán a töltés aljában tovább imbolygott. Balra fák álltak, rendszertelen ligetek sötétlettek, néhol kerítések világítottak és meztelen tűzfalak. Kerülgette a bokrokat és vakarózott. Úgy érezte, mintha otthon járna. Túl a temetőn és a kálvária dombon. Megbámulta a növényeket, a kiugró ágakról lecsípett egy-egy levelet és megszagolta. Váratlanul aztán rozsdás vasfalba ütközött. A csenevész facsoportok és a vasúti töltés között két hatalmas hengeres alakú vastartály hevert. Átmérőjük több volt tíz méternél, s a vasfalak magassága elérte a négy métert. A tartályok úgy néztek ki, mint a hatalmas fazekak. Lupusz körüljárta mind a kettőt, mivel nem értette, hogy mi célt szolgálnak. Egyiken aztán talált egy ablak nagyságú szakadást, és lehajtott fejjel besétált a belsejébe. A vastartályoknak nem volt alja. Bent is fű nőtt és kisebb csenevész bokrok. Olyan volt az egész, mint egy kör alakú vasszoba. Vasszoba, vagy vassfazék. Vassfazék fődő nélkül. Az ég kékje feszült fölējük fődő helyett. Lupusz hosszan mustrálgatta a rozsdás falakat, aztán leült a föbe, és nagyot húzott a rumos-

üvegéből. Talán egy gyárhoz tartozhattak valamikor a vastartályok. De aztán tönkrementek és újat építettek a helyükre. Lupusz nem értette, hogy a vasfazekak hogyan kerültek a töltés alá. Nem értette, de nem is érdekelte. Rágyújtott egy Marlborora, és csendesen vigyorgott. Nézte a bokrokat, s a lába alá simuló pázsitot. A vasfazék rezervátumában szép zöldre híztak a lapulevelek.

Fent a vasúti töltésen elrobogott egy gyorsvonat. Lupusz megfordult, és látta a koszik tetejét. – „Ha felállnék az ablakokat is látnám, s az ablakokban a pasikat, a nőket és magát a kalauzt is” – gondolta, de nem állt fel. Hátat fordított a vonatnak, aztán felfemelte a rumosüveget és kedvtelve, jóízűen beleivott. – „Javul ez a rum... Olyan sűrű, mint a vér... Ez a legjobb rum... Hollári, hollári hó... Szeli a habokat, iszik jó nagyokat, hollári, hollári hó...” – suttogetta maga elé, aztán újra elmélázott. Nem gondolt semmire. Nézte a bokrokat, s a bokrok alatt a füvet. Ha beleunt a fű és a lapulevél bámulásába, a vasszoba falait nézegette, a vöröslő rozsdamarásokokat. A rozsdamély sebeket márt a vasfalakba. Hártyszerű varratok szakadtak le a vastestből. A sebek gödréből rozsdaszín folyások nyomai vezettek a földig. Lupusz megbámulta a vastest sérüléseit és bólogatott. Bólogatása azonban nem jelentett semmit. Csak nézte a marásokat, de nem gondolt semmire. Tudomásul sem vette a látványt, csak éppen odanézett és bólogatott egy kicsit. Így telt a hamvába roskadó délután. Amikor elfogyott az utolsó korty rum is, az üveget bedobta az egyik bokor alá. Hanyatt dőlt a fűben, s a száját kitátotta. Mélán bámulta az alkonyi eget, aztán a sok rumtól mély álomba zuhant.

Másnap délelőtt arra ébredt, hogy valaki rázza a lábát. Nem nyitotta ki a szemét, csak vaktában odarúgott. Ordítás volt a válasz:

– Állat!

Lupusz káprázó szemmel körülpillantott. A délelőtti éles fényben bizonytalan alakokat látott ugrándozni. Nem értette, hogy mi történik körülötte. Becsukta a szemét és halkán megszólalt:

– Álmos vagyok...

– Álmos vagy, fatökű?! – hallatszott egy gúnyos hang.

– Álmos – mondta Lupusz és aludni próbált.

– Ne aludj fatökű, mert kikészítünk! – fenyegetőzött egy hang.

Lupusz megrázta a fejét, aztán nehézkesen felült. A szeme csak lassan, fokónként szokta meg a napfényt. Amikor már jól látott, szemügyre vette a körülötte ácsorgó alakokat. Farmernadrágos, fekete dresszes banda volt. Némelyik talán húsz éves, de a többségük tizenöt, tizenhat... Volt köztük magasabb és alacsonyabb, szőke és fekete, göndör és sima hajú, mégis egyformának látszottak. Volt bennük valami unalmas egyformaság. Lupusz álmosan mustrálgatta az arcokat, de egyik sem látszott ápoltabbnak, mint a másik. Zsíros, buta vigyor terjengett az arcukon. Közvetlenül előtte egy alacsony izmos fickó állt. Göndörödő, fekete haja rövidebbnek látszott, mint a többieké. Fenyegetőzött:

– Kikészítünk fatökű...

– Jó lenne egy kis sör – mondta Lupusz.

– A vasfazék a mienk. Ki engedte meg, hogy ide gyere?

– Valaki elmehetne egy kis sörért... Piszokul kiszáradt a torkom... Olyan a nyelvem, mint a tapló – mondta Lupusz és körülnézett.

A vasfazékban kitört a röhögés. Mindenki röhögött, csak a fekete hajú nem. Az dühösen fenyegetőzött:

– Állj föl, ha beszélek hozzád, fatökű!

– Te vagy a főnök?

– Nem. Itt nincs főnök.

– Nem baj. Sört akkor is kell hozni...

– Fatökű, beleszaladsz a bicskámba!

– Lupusz a nevem. Lupusz, nagy L-lel.

– Ki engedte meg, hogy ide mássz? Kikészítünk...

– Várj még – mondta Lupusz.

– Nem várok – dühöngött a fekete hajú.

Lupusz az egyik fiatalabbnak látszó fiúra bökött:

– Mi a neved kisfiam?

A vassfazékban újra kitört a röhögés.

– Ne röhögj kisfiam. Ha nem mondom meg a nevedet, nem tudlak megszólítani.

A banda összenézett.

– Ennek Nudli a neve – mondta valaki.

– Nudli fiam, nekünk sört kell innunk. Sör nélkül szörnyű délelőtt köszönt ránk.

Sok sört kell innunk...

– Sört...? – csodálkozott a fiú.

Lupusz belekotort a farzsebébe, és előhúzott egy százast:

– Nesze fiam. Hozol nekem száz forintért sört. Nekem és vendégeimnek. Valakit végy magad mellé, mert egyedül nem tudod majd elhozni.

Nagy csend lett a vassfazékban. Egymásra néztek a fekete trikósok. Újra a fekete hajú szólalt meg:

– Sört hozatsz nekünk...?

– Miért, nem szeretitek a sört? A sör jó ital fiúkák. Szeretni kell a sört. A sört, a tengert és a nőket...

– Az anyád... Piszokul nyomod a sódert...

– Södert – mondta Lupusz és meglöbögte a százast.

– Micsoda?

– Ki az a két áldozatkész hazafi, aki elugrik söderért?

– Megyünk akkor – mondta a Nudli nevezetű fekete dresszes, és reménykedve körülnézett.

– Én is elmegyek – szólalt meg egy szőke bozontos hajú legény.

– Mi a neved? – kérdezte Lupusz.

– Ökör – mondta a bozontos hajú.

Lupusz átnyújtotta a százast, aztán figyelmeztetően felemelte a mutatóujját:

– Hideg legyen a söder, és gyors...

A két fekete trikós elődalgott a százassal. Lupusz szórakozottan belenyúlt az ingébe és előhúzott egy rugóskést. Amikor előugrott a penge körömpucoláshoz látott.

– Sokat adok a tisztaságra – mondta és jelentősegteljesen körülnézett.

– Hogy érted ezt a tisztaságot? – kérdezte a fekete hajú.

– Ki nem állhatom, ha a körmöm koszos... Nagyon előkelő családból származom. A muter még hercegnő volt. Biztos hallottátok a hírét Windsor hercegeének, akit később VIII. Edward néven is bejegyezték... Ez a Windsor hercege nekem unokatestvérem... Hasonlítunk is egymásra. Olyanok vagyunk, mint két tojás, vagyis két vadászkutya.

– Kicsoda a vadászkutya? – kérdezte a fekete hajú.

– Főleg én vagyok a vadászkutya, de az unokabátyámnak is olyan gyanús vadászkutyaszerű arca van. Persze blöff az egész, mert én valójában farkasoktól származom... Gyerekkoromban még kint szoktam ülni holdas éjszakán a sziklák tetjén. Hallgattam a farkasok énekét...

– Milyen sziklákról beszélsz?

– A szikláról, ahová felhallatszik az ének...

– Nem igen lehet érteni, amiket mondasz...

– Én csak azt akartam mondani, hogy szeretem a tisztaságot.

– Fenyegetően mondtad.

– Nem fenyegetően. Csak megállapítottam, hogy szeretem a tisztaságot. Mivel félig herceg vagyok...

– Félig meg kutya.

– Vadászkutya. Másrésről viszont farkas.

– Jobb, ha elteszed azt a kést. Mi sem hadonásztunk késsel...

– Mindjárt... Még két ujjam vissza van... Így... – mondta Lupusz, aztán visszaugratta a pengét a nyélbe és az ingébe csúsztatta a kést.

– Nem tudom mit gondoljak rólad?

- Én sem tudom, hogy mit gondoljak magamról. De a nevedet most már elre-beghethnéd...
- Gonosz...
- Szép név. Leülhetne most már a gyülekezet.
- Az egyik fiú odalépett Lupuszhoz és a kezét nyújtotta:
- Manó... Bírom a dumádat.
- Ne haragudjatok... - mondta Lupusz. Ezek után sorban eléje járultak a fe-kete trikósok. Kezet nyújtottak és bementék a nevüket. Szép névsor volt: Kulák, Jimmi, Bogyó, Tojás, Dugó, Patkány.
- Ha eltévesztem a neveteket nincs harag ugye?
- Mindegy a név... - bólogattak a banda tagjai, aztán sorra leheveredtek a fűbe. Lupusz nézte őket egy darabig, aztán hanyatt feküdt.
- Még mindig álmos vagyok - mondta és ásitott.
- Hogyan találtál ide? - kérdezte a fekete hajú.
- Rumot fogyasztottam.
- Egyedül?
- Eleinte megkínáltam néhány csajt, de aztán magamra maradtam. Jártam a vá-rost. Arra mentem, amerre a lábam vitt. Idehozott. Megittam a maradék rumot, aztán elaludtam.
- A vasfazék a mi helyünk.
- Jó hely. Szinte festői. Én már megkedveltem. Ellehetne itt lakni évekig...
- Télen megtelik ám hóval - bólogatott a fekete hajú.
- Én farkas koromban hókunyhókban laktam.
- Meghülyítet az embert. Mi vagy te, ha nem itt vagy?
- Semmi... Járókelő vagyok... Nézelődő... Kúró... Sokáig készültem erre a pályára.
- Nem melózol?
- Nem... Azt aztán nem... Időm sincs, és ugye az emlékeim... Ahol én lak-tam azelőtt az több, mint irtózatos.
- Vertek?
- Dehogy. De a város, amiben laktam, egy tóban úszott. Az egész város alatt víz volt. Nagy tavak és patakok. A víz néhol harminc méter mély volt. S ott a mélyben vak halak laktak. Minden tele volt ott vak halakkal. Még a kutakból is vak halakat merí-tettek a vízzel. Szép város volt...
- Már nincs meg?
- Nem tudom... Nagyon régen jártam arra... Nem szerettek engem abban a városban.
- Nudli és Ökör megérkeztek a sörrel. Zsebjük, kezük, ingük öble tele volt üveg-gel, mégsem győzték... Segítségül magukkal hozták Nudli öccsét is, aki legfeljebb tizennégy éves lehetett. Tüskés fekete haja volt, és egyik lábára sántított.
- Lesz valami? - érdeklődött vigyorogva.
- Itt maradhatsz - mondta Gonosz, aztán felállt és magához vett egy üveg sört.
- A vasfal egyik kiugró szögletén leverték a kupakokat, aztán nekiestek a sörnek.
- Mindenki vedelt, nyeldekelt. Lupusz felsóhajtott:
- Most már azt hiszem, életben maradok...

(Folytatjuk)

Egy csepp tenger

Véméendi változások.

A sokágú sárga szobacsillár kiterjesztett szárnyai alatt fejkendők, kockás ingek, izzadságtól, fontoskodástól fénylő nyugtalan arcok várakoznak. Németek, székelyek, felvidékiek. Erdősmecskeiek, szebényiek, Trefort-pusztaiak, vémeéndiek. A termelőszövetkezet vezetősége. Többen hátra húzódtak a hideg vaskályha mellé, mások már kiszemelték maguknak a helyet az U-alakban elrendezett asztaloknál, és leültek, hogy más el ne foglalja. Az elnökségi asztalhoz közel kék szerelőruhás öregember nézelődik. Két uja közé csipentett cigarettája csipős, kaparó füstöt áraszt. A folyosóról a főkönyvelő néz be, pillantása komoly és mérlegelő. A szeme vörös az álmatlanságtól.

– Mégvan már a pici? – szól a szerelőruhás.

A főkönyvelő fáradtan elmosolyodik.

– Az éjszaka vártuk. Talán majd napközben. Vagy estére.

– Fiút vár, főkönyvelő elvtárs, vagy leányt?

– Vagy ez, vagy az.

Az öreg ravaszul hunyorít.

– Csak nyúl ne legyen, mert akkor elszalad...

A hátsó ablaknál fehér fejkendős fiatalasszony ül. Előtte kockás notesz, ebbe majd mindent gondosan bejegyez. Szemben az elnökséggel a törzsőrmester, a körzet rendőrpáncsnoka ül szigorúan. Higgadt, kemény arca időnként a jegyzetei fölé hajol. Látható: a páncsnok fontos és készül valamire. A folyosóról behallatszik a szebényi elnökhelyettes éles torokhangja: egy villámsújtotta szép platánfáról beszél.

– Nagy vihar volt az éjjel – bólogatnak többen is.

A most érkezők sáros csizmájukat tisztogatják, mások a tűzrendészeti képes füzeteket tanulmányozzák, gyűrögetik. A főkönyvelő mindenkinek adott bőven a füzetekből.

A jobb családból származó ebédlőasztalt – amely mögött az elnökség végre elfoglalja a helyét – konyhai abrosszal terítették le. A fal legfontosabb pontján, az ebédlőasztal fölött keretezett oklevél függ. A jutalmazott: A Véméendi Egyesített Lenin Termelőszövetkezet.

Vékony, fekete fiatalasszony áll fel a helyéről. A szociális bizottság terveit ismerteti. Időnként az elnökre pillant, mintha segítséget kérne tőle. Legalábbis egy-egy jóváhagyó bólintást. A hangja száraz az izgalomtól, s úgy tűnik előtte, mintha valaki másnak, egy idegennek a hangján szólalna meg. Így van ez mindig, ha nyilvánosság előtt beszél.

A kályha környékéről egy férfihang türelmetlenül közbe kiált.

– Ezek nem valami jól viszonyultak ám a tsz-hez!

– Akkor is megérdemli az ötszázat – szól egy másik.

Az öreg szerelőruhás hátrafordul, a hang tulajdonosát keresi.

– Adhatunk hatszázat is... – mondja.

A következő névre csöndesen bólogatnak.

Egy asszony szeliden megszólal.

– Betegesek ők mind a ketten. Ráadásul az ember Pécsre jár kezelésre.

– Megérdemlik. Amíg tudtak, dolgoztak rendesen.

A harmadik segélyezett villám csapta meg. A negyedik ekcémás. A sportkör is kap kétezer forintot.

Tagfelvétel következik.

Magtáros. Szerelő. Kézimunkás. Villanyszerelő. Kézimunkás. Kézimunkás. Szerelő. Szerelő...

Többen is elcsodálkoznak az elnök közbeszólásán: Az utolsó fél évben kilencvenhárom új tagot vettek fel.

Kiléptek hárman.

Kettő elköltözött. Egy megöregedett.

A főagronómus áll fel az abroszos asztal mögött. A nyári munka előkészítéséről beszél... A szövetkezetnek az idén – a tavalyi négygel szemben – két kombájnya és két aratógépe van. Kézi erővel az idén csakis ott kell aratni, ahová sem a kombájn, sem az aratógép nem tud bemenni. A kézi aratás napi normája százharminc kiló. Aratásra vár több, mint kétezer hold búza, hatszázötven hold őszi árpa, ötszáz hold borsó. Az aratás július harmadikán kezdődik, és augusztus elsejére be kell fejezni. Kombájnnonként körülbelül ötszáz hold jut. A szállítást meg kell szervezni, a kombájn egy percgig sem állhat emiatt. Elég sok az öregember a szövetkezetben. Ki zsákol majd? Tehát meg kell oldani a tisztítást. Kevés vasárnapi munkát terveztek, ha csak az időjárás közbe nem szól. A vasárnapi munkáért kétszeres munkaegység jár, de ha egy mód van rá: vasárnap pihenjenek az emberek. A kombájosok közül azt, aki eléri az ötszáz holdat, illetve a gép állapotától függően meghatározott mennyiséget: azt ezer forint jutalom illeti. A három legjobb vezetőkombájnossal külföldre, a három legjobb segédvezető pedig a Balatonra kap jutalomudulást. A legjobb kazalmesterek jutalma kétszáz forint...

Az elnök feláll.

– A kukorica kapálásával elmaradtunk! – dörren a hangja. – Nemcsak kapálni kell, hanem majd törni is. A kukorica többször kihúzta már a szövetkezetet a bajból. Ugye, milyen jó, hogy a múlt hónapban is eladhattunk egy millióért? Aki nem kapálja meg rendben és időben a kukoricáját, amit a vezetőség ráhárított, az kártérítést fizet!

Csend fogadja az elnök szavait. A vezetőség bólint magában: a kukoricát kapálni kell, az biztos.

Fegyelmi ügyek, kártérítések következnek.

A traktoros Fekeden éjszakára kint hagyta háza előtt a gépet, ahelyett, hogy a színbe vitte volna. Lelőpták róla a kompresszort.

Egy ember tizenkét kiló baromfitápot lopott.

Egy másik ember három és fél mázsával több terményt vitt el, mint járt neki.

A teherautó sofőrjének gondatlansága súlyos következményekkel járhatott volna. A főagronómus vette észre, hogy kopottak a kerékanyák. A kerék majdnem kiesett. Az autó népitáncosokat vitt volna Szébénybe. Rossz rágondolni, hogy milyen szörnyű karambol lehetett volna... A rendőrpáncsnok keményen, súlyosan beszél. Ez az ő napirendje. Az arcok elkomorulnak, valósággal látják maguk előtt a fiatalokkal árokba fordult teherautót...

Hétköznapi, már-már jegyzőkönyvi mondatok. Hétköznapi órák egy hajdani csendőrlaktanyában. Már-már unalmasnak tűnnek ezek az órák, mint minden nyugodt idő. Harmincan ülnek a dísztelen teremben, a tsz vezetősége. Németek, székelyek, felvidékiek... Az arcuk figyelmes, érzik a fontosságukat. Ha rosszul szólnak, a többiek most már nem arra gondolnak, hogy ezt egy sváb vagy egy bukovinai mondta. A régi, ember-ember elleni gyűlölet, az erőszak, a sötét rágalom legfeljebb a makacs öregek lelke mélyén szunnyad még, ha beisznak, egy kis mámoros időre másképpen ködlenek fel az emlékek, és ökölbe szorul a kezük. Mindenki őriz magában sebeket, kisebbeket, nagyobbakat, s ilyenkor a régi sérelmek tompán, bizonytalanul fájni kezdenek. A fiataloknak, a fiatalabbaknak azonban nincsenek komoly emlékeik, legfeljebb egy-egy elmosódó gyerekkori mozzanat. Nem sokat érzékelnek a fájdalmas időkben. Ők már inkább együtt aggódnak a közös dolgaiért. A termés miatt, a bankban tartalékkolt közös pénz miatt, az olasz kereskedőkkel kötött jó üzletek miatt, a járástól, megyétől kicsikart kis előnyökhöz, a természet kiszámíthatatlan mostohaságai miatt. S együtt lélegzenek fel az aggodalom súlya alól.

Az ember önmagában – összehasonlítva az őt körülvevő természettel, anyagi világgal – jelentéktelen és pillanatnyi. De van egy csodálatos lehetősége, ami csakis az övé. Ez a munka. S ha ott, a hajdani csendőrlaktanyában harminc ember – ezer kép-

wiseletében – fontosnak érzi magát, talán anélkül, hogy ennek teljes tudatában volna; ez a magyarázat. Mert az ember igazán csak a munkában érezheti fontosnak magát, s alighanem ez a legfontosabb, amit másokért és önmagáért megtehet.

Azt mondják: Véménden a megbékélést, a kiegyezést, a gyűlölet és a harag elmúlását a közös munka hozta meg.

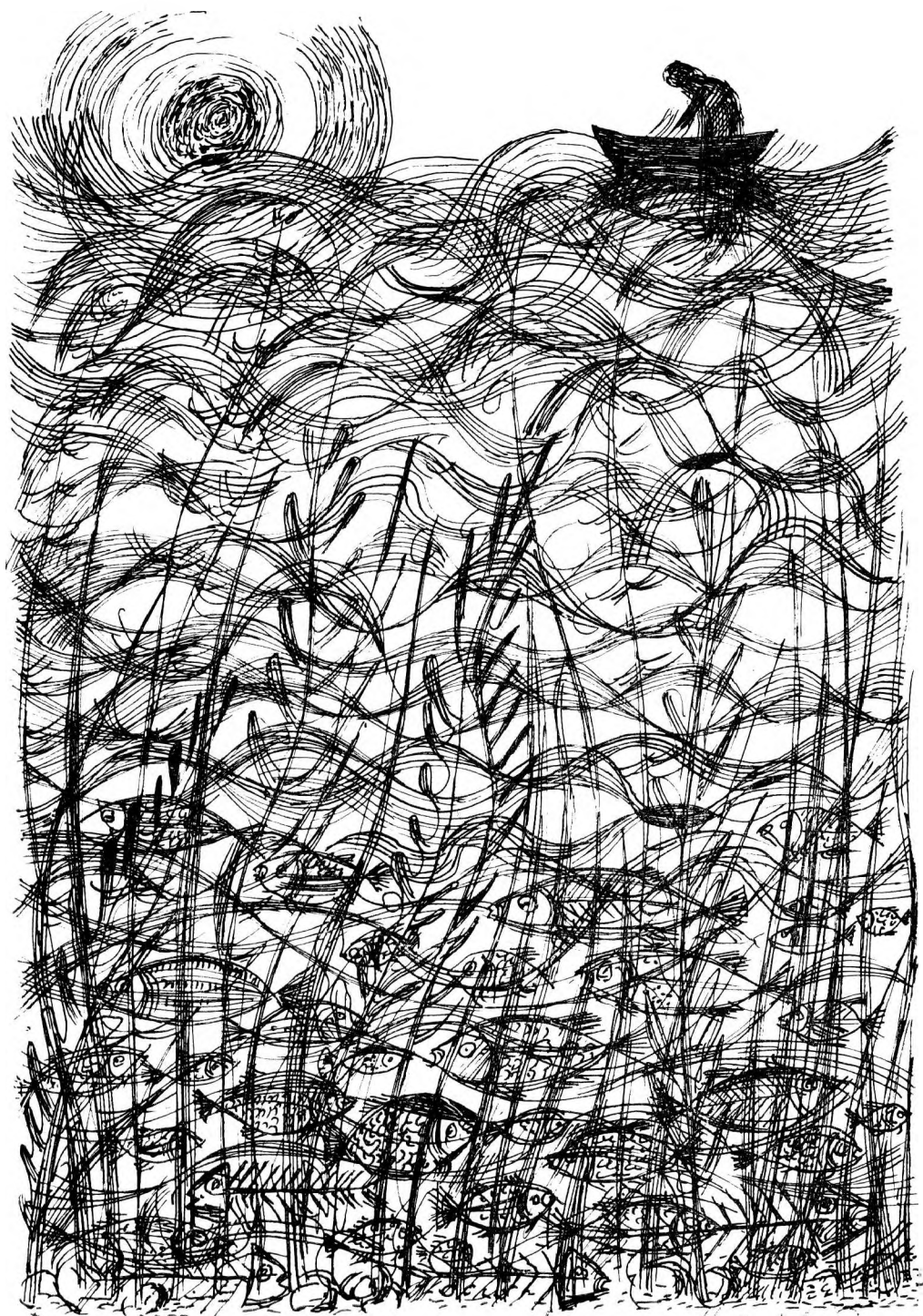
Fontosabb adatok:*

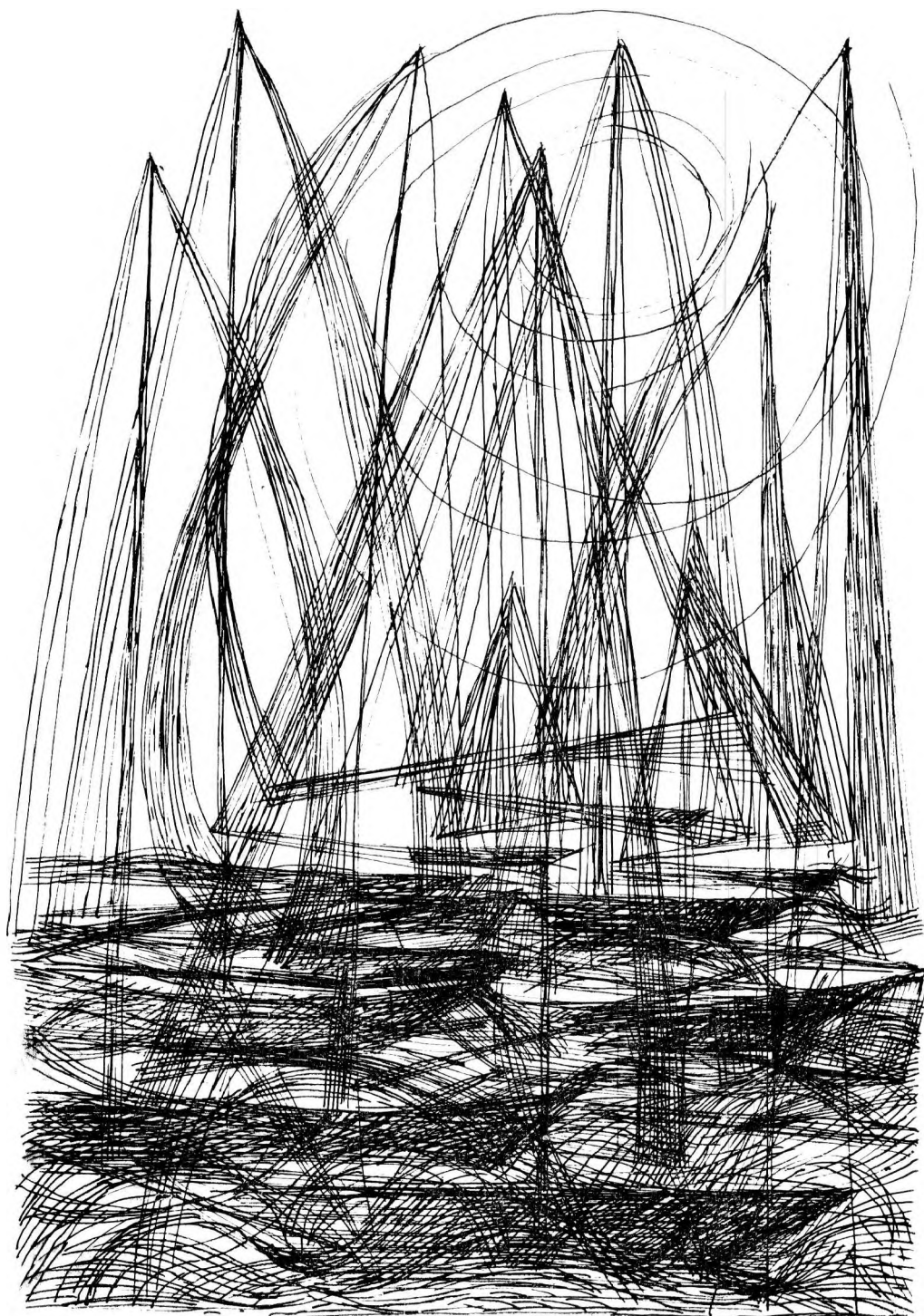
A község lélekszáma	2 296
Ebből férfi	1 087
nő	1 293
20–39 év között	695
40–59 év között	566
Népsűrűség	72
Élveszületés évi átlag	32
Halálozás évi átlag	29
Bevándorlás évente	145
Elvándorlás évente	175
Házasságok évi átlaga	30
Száz családra jutó gyermek	113
Analfabéta	113
Általános iskolát végzett	403
Érettségizett	45
Egyetem, főiskola	21
Ipari keresők száma	178
Mezőgazdasági keresők száma	829
Kereskedelemben dolgoznak	30
Közlekedésben dolgoznak	46
Értelmiségi munkakörben	40
Magániparos	33
A tsz. területe	8 000 hold
erőgép	57
kombájn	7
A tsz. össz-taglétszáma	1 100
ebből dolgozó	720
Egyéni gazdálkodók földje	284 hold
A régi kuláklistán szerepelt	104 fő
Valóságos kulák volt	6 fő
A lakosság nemzetiségi megoszlása:	
német	55 százalék
magyar, székely, felvidéki	39 százalék
egyéb	6 százalék
Lakóházak száma	532
Lakások száma	611
Fürdőszobás lakások száma	18
Villanyfogyasztó lakások	580
Közvilágítási lámpahelyek	69
Közkutak száma	28

* Az 1969-es év alapján.

Utak, utcák hossza	7 km
ebből kiépített	3 km
Járda	13 km
A vízvezeték hossza	5 km
 A boltok száma	 11
ebből élelmiszer	4
iparcikk	2
vendéglátó	3
Az élelmiszer évi forgalma	3 millió 600 ezer forint
(főleg cukor, liszt, rizs, konzerv)	
 A tartós fogyasztási cikkek évi forgalma	 2 millió 500 ezer forint
ebből csak mosógép	843 ezer forint
Italfogyasztás évi	1 millió 400 ezer forint
Gyógyszertári forgalom évi	400 ezer forint
 Általános iskola	 1
Tanulók száma	354
Pedagógusok száma	17
Tantermek száma	7
Óvodai helyek száma	74
Óvodai beiratkozott gyerekek száma	83
Óvónők száma	5
Állandó bölcsődei helyek száma	20
A művelődési ház befogadóképessége	180 fő
Mozielőadások hetisétszáma	4
Könyvtár	1
Könyvtári könyvek száma	1 995
 A takarékszövetkezet betétállománya	 15 millió forint
Személyautók száma	18
Motorkerékpárok száma	154
Biciklik száma	400
Televízió	112
Rádió	498
Napilapok előfizetése	305
Hetilapok, folyóiratok	1 038
Lottó, totó szelvény hetenként	1 432 szelvény
Havi induló levél	3 947 darab
Havi érkező levél	2 485 darab
Az NSZK-ból érkező nyugdíjak összege	4 041 forint
Telefonelőfizetők száma	23
Nyilvános telefon	2
Műemlékek száma	1
Napi autóbuszjáratok száma	8
Vonatok száma	10
 Távolságok kilométerben:	
Pécsvárad	27
Mohács	18
Pécs	47

(Vége)

Hét variáció

*hej páva hej páva
koronás felhőknek
sátoros a pántja
tüstökádó két kémény
eres lábikrája*

*hej kékség hej kékség
hangrobbanás rózsájában
vércsevíjjogású
deltaszárnyú fecskék*

*csillagok csillagok
istenekkel is komázni
angyalokkal hálni
emberekkel parolázni*

*hej pávám hej pávám
kopján szárad koponyám
s kövek között vérem
magas Déva várán*

*virágom virágom
öreg halál sétáltat
az élet-pórázon*

*kecske kandur vak tyúk
hova fut hova fut
hova méssz hova méssz
oda fut minden út*

*felvégen alvégen
rongyos erdőszélen
csillagok közt himbál a szél
elrothadt köldök-kötélen*

Már felgyújtották

a busók

*a törökök tarka sátrait a téren
nyalka lovasok nyargalásznak
párviadal kopjatörés
kereplő síp kellő számban rikoltozik*

*s a statisztákat kifizetik
a kultúra pénztárából
miközben régészek vallatják
Tomori katonáit a mohácsi földben*

*fesztiválok színes léggömbjei szállnak
hétköznapijaink egén is
ujjaink engedték el a madzagot
cibálnánk vissza jónéhányat
de a lacikonyhák pecsenyeszaga
torkunkra tekereg*

*valahol dörög az ég
földbe veri villámló szögét
vigyorra torzul haragom
haraggá torzul vigyorem*

nyelem a könnyem

kopog a jég

Reggel

*együtt megyünk
Este együtt jövünk
És egymás mellett ülünk a buszban
Ha jut mindkettőnknek ülőhely*

*Együtt tigyeljük
Az illatos hunyor zöldszínű sapkáit
Pelyhes zsibavirágok totyogását
A moqyoróbokrok barkáinak teslését
A bükkők tölgyek ébredését
És be nem áll a szánk
Hogy majd a magvaregregyi strandon
És majd a Máré-vár
És visszafelé a Takanvó-völgyben
És majd Melegmány Kőlyuk Sikonda
És már szobánkban vagyunk
Ha meglátjuk a rozsvetés fölött
A mániai templom tornyának háromszögét*

*Ti csak ne féltsetek barátaim
Nagy ez a világ
A Szamos Maros völgye
Vietnam Kambodzsa
És a csillagos ég is ide látszik*

És esténként a Dráváról mesélek

*Vagy nem is a folyó
Mi maunk rakjuk le a homokot
Uszadékfát görgetegköveit
Hogy a tiszta íható víz tükrén
Egymás mellett láthassuk arcunkat
Szemünk csillogását*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

DISKAY LENKE ÉS VARGA HAJDU ISTVÁN KÉPEI

Van Budán, a Józsefhegyi úton egy ház, ahonnet talán a legszebb kilátás nyílik a fővárosra. Nappal, az ezüstszürke párában idelátszanak Újpest toronyháza, az olvadt ólomként folyó Duna, a gázgyárak hengeralakú tartályai... Éjszaka egy világváros küldi föl fényüzeneteit: a kirakatokban, a lakásokban, az utcákon és tereken kipattant lámpák morze-jeleit... A környezet is tiszteletet parancsoló. Aki az autóbusszmegállótól gyalog feljön a házig, Pécsi Sándor lakása előtt halad el. Ha tovább megyünk az úton, Illyés Gyulának köszönhetünk... Elhanyagoltnak látszó kert közepén áll a ház. Dús, buja növények között kanyarog a kavicsos út. A kert stílusa inkább az angolparkok, mint a francia kertek mértaniasan kiszámított hangulatára emlékeztet. Szabálytalanul indázó bokrok, karjukat nyújtogató fák, tárt kelyhű virágok vesznek körül. A tényérnyi kert egy darab ittfelajtott igazi természet. Persze nem vadon nőtt burjánzás, hanem a lakóktól megkomponált, csodálatosan szép és harmonikus növényi társulás. Emitt nősirom, kínai szekfű, bazsarózsa, harangláb illatozik, amott muskátli, tulipán, mályva, rebarbara virít. Mi minden található még ebben a kis paradicsomi kertben? Akantusz, ampolnavirág, aranyalma, aranyeső, borostyán, bűdöske, császárkorona, csillagfűrt, égőszerelem, fácánlevél, gyöngyvirág, hóvirág, ibolya, jácint, júdaspénz, kankalin, kokárdavirág, körömvirág, kövirózsa, krizanthém, lilium, nárcisz, napraforgó, orgona, őszirózsa, rézvirág, sáfrány, szamárkenyér, szellőrózsa, tátika, thuja, varjúháj, verbéna, vadrózsa, vasvirág, viola... A vendéglátó mozdulat beljebb tessékeli a látogatót. A ház ajtaja is megnyílik. A természet kintreked a kertben, de egy másfajta szépség és gazdagság utánunk jön, és folytatódik a lakásban. A falak, a bútorok, az élet gyakorlati szükségletét szolgáló tárgyak szinte eltűnnek a népi díszítőművészet emlékei, a hajdani népelet színeit őrző eszközök között. Emitt szüette sulykolók és mángorlófák, faragott ivócsanakok és karcolt szarusótartók sorakoznak, amott spanyolozással díszített borotvatartó, választóvízzel sárgított kürt, cifra mézeskalácsforma látható. A fekvőhelyet népi szőtesek és párnák borítják, a falon mázas-edények díszlenek, a sarokban karcolt mintájú szuszék és festett rokka áll...

Ebben a csodálatosan szép természeti és népi környezetben él az a művész-házaspár, Diskay Lenke és Varga Hajdu István, kiknek az utolsó három évben készült munkái voltak láthatók a nyár végén a pécsi Janus Pannonius Múzeum kiállítási termében. Házuk valóságos műhely. Nemcsak lakás, de műterem is. Itt készülnek az olajpasztell képek, a rajzok, itt áznak festékben a színes textiliák, itt kerülnek ki a véső alól a fametszet-dúcok. Két érett művész szinte középkori alázatot parancsoló, tiszta és mives műhelye a ház, s műhelye egy tizenötéves leánynak, lányuknak, Eszternek, aki itt készül a szülők járta pálya folytatására, s akinek különféle hazai és nemzetközi gyermekrajz-pályázatokon a sikerből is jutott már rész.

Miért e környezet föl villantásával kezdem művészetük bemutatását?

Úgy érzem, e két elemben – a természetben és a népművészetben – találjuk meg azt a legáltalánosabb ihletforrást és közös ösztönzést, melyből művészetük táplálkozik.

Milyen is az a ház körüli kert? – Virágai nem valami praktikus célt szolgálnak, nem gyógyfüvek, s nem vándorolnak belvárosi virágüzletek kirakatába. Az a kert nem akarja a botanikus kertek tudományos érdekességével sem fölvenni a versenyt. Nem ritkaságokat és unikumokat foglal magába. E kert növényei jelenlétüket a legegyszerűbb magyarázatnak, önmaguknak, létüknek köszönhetik. Azért ültette őket földbe,

vagy – ha a magvak a szél hátán jöttek – azért tűrte meg őket a gazda figyelme, mert szépek.

És milyen rendeltetéssel kerültek a rózsadombi házba a népművészet emlékei? – E lakásban már nem hordozák gyakorlati céljukat, már nem használati tárgy a rokka és a mángorlófa. De nem is nosztalgiát idéző, az elhagyott ősök szellemét engesztelni akaró, divatból gyűjtött emlékek, múzeumi relikviák. Itt e holmik szépségükkel vannak jelen; díszek. Környezetük arra ad alkalmat, hogy e tárgyak a népművészet rejtett esztétikumát fölmutassák.

A természet és a népművészet a maga elsődleges jelentés-tartalmával, lényegével hatott e művész-házaspár munkáira. Nem lemásolható elemeket kölcsönöztek tőlük, nem divatból fordultak e forrásokhoz. Náluk a természet a teljes emberi élet részeként jelenik meg. Alkotásaik a népművészettel szellemben, a formateremtés mozdulataiban rokonok. Bár magas mércét szabó a példa, de a természetnek és a népművészetnek ugyanazzal a minőségű átköltésével találkozunk itt, amely Diskay Lenke és Varga Hajdu István alkotásait Bartók művészetével és törekvéseivel rokonítja, az olyan zeneművekkel, mint a természeti elemek ihletésére született *Éjszaka zenéje*, vagy a folklór elemekből építkező *Este a székelőkénél*.

A közös források nem mossák el a határokat a két művész munkái között; ugyanazok az ösztönzések – egyéniségük szűrőjén átengedve – különbözőképpen jelentkeznek. Nemcsak az alkalmazott anyag, technika és műfaj eltérő kettejük munkájában, hanem – s ez a fontosabb – a megfogalmazás, a képekben közölt gondolat is más.

A kiskundorozsmai születésű Diskay Lenke mintha az Alföld teltebb, nyugodtabb, tisztább színeit és formáit őrizné. Képeinek gazdagságában, dús ornamentikájában szinte van valami „barokkos”. Nagy foltokból építkező, kiegyensúlyozott, ugyanakkor dinamikus alkotásai az oszlopos-tornácos parasztházak nyugodt ritmusával, a falusi vásárok mézeskalács figuráival, a népi faragások díszével tartanak rokonságot. Diskay Lenke páratlan technikai tudással alkot mind a textilfestészet, mind a nagyméretű színes festészet, mind az ex libris műfajában. E műfajok legjobb hazai képviselői között van a helye. Munkáiban egyéni ízeket és sajátos hangulatokat talál a néző. Eddigi munkásságának mintegy összefoglalása a *Bőség* című nagyerejű, szuggesztív, szimbolikus színes fametszet.

Azzal párhuzamosan, hogy az utóbbi három évben Diskay Lenke az ún. alkalmazott művészet területétől az önálló festői megoldások felé fordult, műveiben a szimbolikus közléseket áttételesebb festői gondolatok váltották fel. A népművészet ösztönzése felszívódott alkotásaiban, annak formanyelvét önmagához lényegítette, s alkotásai egyénibb szintet kaptak. A dekorativitás és a népi mesélőkedv ma is jelen van képein, de egy újszerűbb gondolatot hordozó, a nagyvárosi életre visszhangzó, a mai ember kérdéseit megfogalmazó művészet kezd kirajzolódni színes fametszetei nyomán (*Ember a közelben, Egy beszélgetés emlékére, Így építettük a várost, Radnóti emlékére*).

Varga Hajdu István Barcsen született, paraszti-vasutas szülők gyermeke. Ifjúsága dunántúli, baranyai tájakon telt; elhatározó élmény volt számára – még főiskolás korában – az Egry Józseffel történt találkozás. Képei a hazai természet, a dunántúli táj atmoszféráját idézik, egyéni megfogalmazásban, s valami sajátos, „gótikus” felhanggal. Alkotásain, nemcsak a tollrajzokon, hanem a színgazdag olajpasztelleken is, a grafikus, vonalas megoldás uralkodik. Képeit kifinomult érzékenység, biztos szerkesztés, a harmónikus emberi világ és a természet szeretete jellemzi.

Varga Hajdu művészete nem kapcsolódik semmiféle tisztavirágéletű irányzathoz; az absztrakt művészet hatása is erősen felszívódott nála. Azt kutatja, mit lehet a vonallal, ezzel a legelvonatibb festői jellel kifejezni? Álomszerű, sejtelmes pasztellképei (*Mese király, Virágok*), valamint beszédes, érzékeny vonalakból szőtt finom tollrajzai (*Balaton, Dombok, pásztorok, állatok, Dunántúl*) a hazai valóság, a magyar táj és természet ihletéből születtek. Képei nem hideg spekuláció eredményei. Művészetének alapja az a felismerés, hogy nemcsak árutermelő és -fogyasztó lény az ember, hanem

ésszel és erkölccsel rendelkező, alkotni és a szépséget befogadni tudó lények is vagyunk.

Diskay Lenke és Varga Hajdu István művészete mellé eddig – néhány tekintélyes szavú esztétán, Fülep Lajoson és Németh Lajoson kívül – elsősorban az író-barátok álltak. Korábbi, budapesti kiállításukról Tornai József írt a *Kortársban*. Kaposvári tárlatukat Takáts Gyula rendezte. E mostani kiállítás katalógusát Fodor András szavai vezetik be. Amennyire rokonszenves és példaadó lehet irodalomnak és képzőművészeknek ez a találkozása, a „műsák testvérisége”, épp annyira hiba lenne, ha az arra hivatott kortársi művészetkritika, a szakmai és pályatársi figyelem fölmentve érezné magát saját kötelessége alól, s az elemzés és elismerés ráeső részét átengedné másoknak. Diskay Lenke és Varga Hajdu István művészete önálló jelentőségű, egyéni karakterű, elsődleges művészet. Alkotásainak a kortárs magyar festészet legjobb teljesítményei között van a helye. Művészetük ismeretével és méltó elismerésével, rangjuk számontartásával és számontartatásával önmagunkat becsüljük meg.

KÁLMÁN ISTVÁN MŰHELYÉBEN

A gyerekkor különös nosztalgiákat táplál. Ki fölfedező, ki utazó, ki egyszerűen masiniszta szeretne lenni. Ilyenféle vágyként élt bennem, hogy egyszer végighúzhassam kezem egy pásztorfaragáson. Gyakran közelébe kerültem már az óhajtott célnak: zalai és somogyi falvakban diákként népdalokat, népi játékokat gyűjtöttünk, 1947-ben Balatonszentgyörgyön lejegyeztem egy bábtáncoltató betlehemes játék teljes szövegét, s Galambokon olyan házban töltöttem néhány éjszakát, ahol szöttek párnavégek tornyosodtak az ágyban. De a pásztorfaragás: az ostornyél, a juhászkampó, a karcolt szarusótartó, mint a fürge hal, mindig kicsúszott a kezemből. Ott álltam már a vörsi legelőn, megemelttem sapkámat a pásztor előtt, aki botjára dőlve őrizte a csordát, de rámnézett a kalapja alól: – Honnan, hová? – s ennyi elég volt, hogy meghűljön bennem a vér, kérdezni se mertem, hogy kezembe adná-e vállán tartott, faragott nyelű ostorát.

A véletlen, a legjobb rendező, úgy hozta, hogy Fenyvesen, a Balaton mellett, ahol a nyári hónapokat töltöm, él Kálmán István, címe szerint a „népművészet mestere”, nekem: a magyar pásztorművészet legtisztább hagyományainak egyik élő képviselője. Gondoltam, egyszer megkeresem. Nem az utóbbi években divattá vált izlés, ez a kissé felszínes és üzletszerű szenvedély vitt el tehát hozzá, hanem egy sokkal mélyebb vágy: a gyermekkori nosztalgia. Megvalósulni látszott a hajdani álom: testi valójában találkozom azzal az emberrel, aki a népi kultúra egyik sajátos területén, a pásztorfaragásban szépet és maradandót alkotott.

Ennél is többet kaptam... Nemcsak mesélt életének hét évtizedéről, nemcsak kezembe adta a háznál levő tárgyait, hanem dolgozni is láttam. Egy nyaralótelep villái közé szorult telken áll a háza. Parasztudvar veszi körül. Kálmán István a verandán ül. Előtte a szerszámai. Kezében biztosan siklik a kés a fában. Majd a bizsókot vésőre váltja, aztán esernyődrótból eszkábált szerszámért nyúl. Az acél hús nyomában meg-elevenedik a száraz cseresznyefa: szél borzolja a tölgyfa leveleit, agancsát emeli és hullni készülő makkért nyúl a szarvas, mókus fut az ágakon, pipájára gyűjt a puskás betyár...

A felvilágosult költő, Csokonai szemében a somogyi pásztor, a kondát makkoltató kanász még a műveletlenség, a szellemi elmaradottság jelképe. A nyáját legeltető, erdőlakó, „kanásznak termett”, pásztorkodó somogysági paraszt tudatlanága miatt – Illyés Gyuláig visszhangzó rímekkel – így háborog: „Dudva lenne a dudvák – Közt az ananász: – Kanász marad, akinek – A nevelője kanász.” Ugyanez a felvilágosodás azonban felfedezi a természetben élő ember költészetét – a népdalt, a népmesét, a népballadát – és tárgyformáló művészetét, a szöttesek, a varrottasok, a fazekasmunkák és a faragások szépségét is. Pásztorság és faragás szinte egyet jelent. Kálmán Istvánt, ki gyerekfővel elszegődött már pásztornak – visszaemlékezései szerint –, így intette anyja: „Édes fiam, amelyik pásztor áll, az egész ember. Amelyik leül, az fél-

ember. Amelyik leheveredik a fűbe, az nem ember." A nyáj melletti figyelemre, mint a folyton csörgő ébresztőóra, sarkallt a faragás.

A szót – pásztorművészet – Herman Ottó alkotta meg és használta először. 1891-ben *Magyar pásztoremberek remeklése* címmel tanulmányt írt, majd a millennium alkalmából rendezett budapesti kiállításon a magyar pásztorok legszebb faragásai-ból önálló gyűjteményt mutat be. Malonyai Dezső 1911-ben *A magyar nép művészete* című könyvsorozatában a Balaton-vidéki pásztornép művészetének önálló kötetet szentel. Madarassy László 1934-ben megjelent könyvében – *Művészkedő magyar pásztorok* – tizenkét faragó pásztor portréját rajzolja meg. Közülük hárommal – Kálmán Istvánnal, Breglovics Kálmánnal és Hoffer Jánossal – harmincöt évvel a könyv megjelenése után még sikerült beszélmem. Mindhárman, túl a hetvenen, ma is dolgoznak.

Kálmán István figyelme a cseresznyefa lapocskára tapad... Keze nyomán megélednek a virágok, megmozdul az őz merev lába, a fák alatt találkozik és kézfogásra nyújtja kezét két betyár, a vadgalamb ágat visz a csőrében...

Madarassy László egy 1931-ben tartott előadásában már azt a következtetést fogalmazta meg, hogy „halódó sorsra jutott pásztorművészetünk... Megmentéséhez ne fűzzünk nagy reményeket...”. A lélekharangot azóta sokan és sokszor meghúzták. Legutóbb, a Kapoli-díj sorsáról elmélkedve Perneszy Géza mondta ki a pásztor-faragások stíluszisztaságával kapcsolatban: „a népművészetnél nagyobb erők, történelmi szükségsszerűségek teszik lehetetlenné elsajátítását, elevenen tartását”. (*Élet és Irodalom*, 1970. 26. szám.)

Nehéz volna ezekkel a következtetésekkkel vitatkozni. Bár a tények árnyalják a képet és továbbgondolkodásra kényszerítenek. Aligha lehet például igaz – amit Perneszy mond –, hogy a népművészet hagyományainak ma ifjabb Kapoli Antal „az egyetlen s utolsó élő képviselője”. Még a népi faragásnak sem... Beszéltem harmincéves parasztemberrel, akinek munkái semmivel sem maradnak el azoktól a faragásoktól, amelyeket a nagy faragónemzedék tagjai ennyi idős korukban csináltak. S mivel izgatott a dolog, másfelé is körülnéztem. Tudom, mert láttam: számosan vannak ma is, akik megőrizték ujjaikban az erdei állatok kecses mozgását, a mezei virágok illatát, a madarak szavát, akik a faragásra érett fában a népművészet elevenen maradt értékeit teremtik újjá, akik a homorú és a domború formák különleges feszültségével vallanak a szépről. A paraszti és a pásztor-életforma megváltozásával is megmaradt

a lehetőség a tehetség önkifejezésére. Ma is élnek falun emberek, akik a hajdani nagy mesterek munkáira emlékeztető igénnyel forgatják a bizsókot.

A népművészet továbbélését aligha a tehetség elapadása, a paraszti életforma megváltozása veszélyezteti. Sokkal inkább az üzleti szellem, a tehetséget korlátozó számítás, a népművészetet az iparosmunka színvonalára szorító igény. Erről is meggyőződhettem Kálmán István műhelyében, Kálmán István szavaiból. Kétségtelen, van valami öröm abban, hogy divatba jött a népdal, a népművészeti tárgyak gyűjtése, a szúrást és a népi hímzés a ruhán. De ha azokat a holmikat nézem, amelyek elárasztották a különféle háziipari és „népművészeti” boltokat, s amelyek készítésére kívánják rábírní a szövetkezetekbe tömörített faragókat, és e tárgyakat összehasonlítom – mondjuk – Kálmán István legfrissebb munkáival, arra kell gondolni, hogy ezerszer inkább a hozzá hasonló tehetségeket kellene karózni, mint a népművészeti giccset és bővít szaporítani.

Kálmán Istvánnak személy szerint még valamivel tartozunk. A különféle múzeumokban, magánosoknál, intézményeknél őrzött munkáinak együttes bemutatásával. Okulásul, tanulságul.

MŰSÁK, AVAGY A MŰZEUMI ISMERETTERJESZTÉS

A múzeum a szemléltető ismeretterjesztés leghatásosabb katedrája. Aligha lehet teljes értékkel művészettörténetet tanítani szürke nyomású könyvekből, kicsinyített reprodukciókkal. Az üvegtárlók alatt minden színes történelmi magyarázatnál hatásosabban elevenedik meg a történelmi múlt. A múzeum hozzásegít az irodalmi, a zenei műveltség gyarapításához. Múzeumok mutatják be a közlekedés, a posta, a mezőgazdaság, a néprajz tárgyi emlékeit.

A korszerű muzeológia a hatásos élménykeltés legrafináltabb eszközeit felhasználja. Rejtett fényforrás világítja meg a tárgyakat; tükrök, nagyított fotók emelik ki a részleteket; magnetofonszalagról a halott író hangja szól. A reklámgrafika újabb és újabb ötleteket szállít. A különféle műanyagok a megszólalásig hű másolatok készítését teszik lehetővé. Lépten-nyomon meghökkentő „fogások”, pszichológiai ötletek állítják meg a múzeumi látogatót.

A látogatót... Mármint ha van, aki belép a múzeum termeibe...

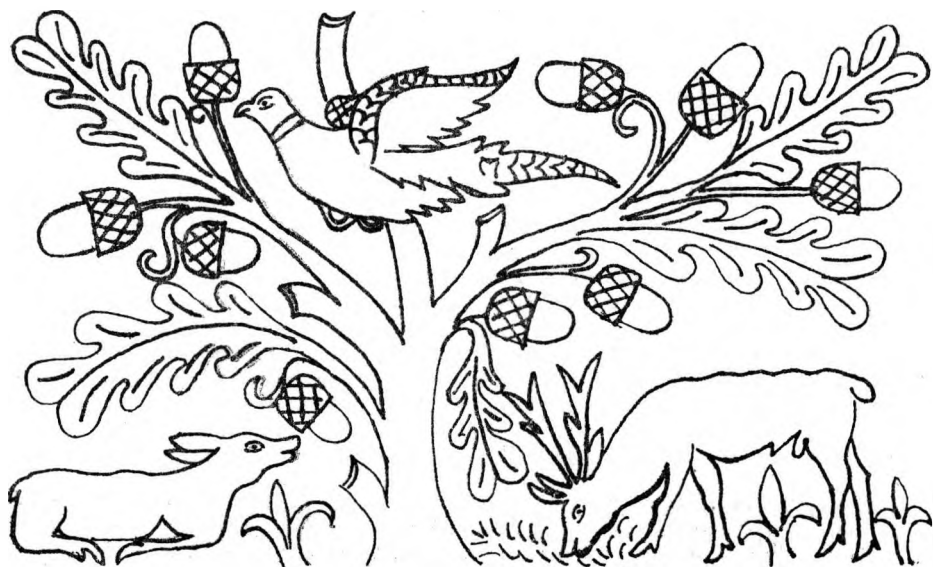
Októberben a hazai közművelődés előtérbe állítja a múzeumok ismeretterjesztő szerepét. A hónap végén azok a számok is mindig megjelennek, amelyek a növekvő látogatottságról beszélnek. De elégedettek lehetünk-e a számokkal? A tapasztalat még mindig az, hogy a külföldi utazások tervbe illesztik a múzeumlátogatást, de nem ismerjük hazai értékeinket, az iskolai és üzemi országjárások helyel-közzel elvezetnek a kiállítási termekbe, de kevésbé ismerjük saját házunk tája muzeális értékeit; a hír szárnyra kap, divatba hoz néhány rangos galériát, de érdeklődés nélkül megyünk el a kevésbé reklámozott kincsek mellett. Így van ez – mondjuk – Mohácson, ahol a múzeumban a helybeliek fordulnak meg legkevesebbeszer, s ezt tapasztaltam Kolozsvárott, ahol a turista-figyelem legföljebb a Mátyás-szülőházig, a botanikus kertig terjed, de a hihetetlenül gazdag néprajzi múzeumban csak hárman bolyongtunk egy szombat délután.

Múzeumi Magazin címmel éveken át negyedévenként megjelenő, igen színvonalas és jól szerkesztett folyóirat látott napvilágot. A lap megszűnt, s a nyáron *Műsák* címmel új szemle lépett örökébe. Aligha a „művészeti és tudományos” jelző riasztotta el a régi laptól az olvasókat, s alig valószínű, hogy a megváltozott cím nagyobb vonzerővel fog rendelkezni. Nálunk az ilyenféle magazinoknak igen kis hagyományuk, szűk népszerűségük, gyér olvasótáboruk van. Pedig már a *Műsák* első száma igen sokat ígér: a változatosan szerkesztett lapban színvonalas írások követik egymást a Balaton-vidék művészetéről, Schaár Erzsébet és Vilt Tibor szobraitól, a külföldön élő magyar mesterek budapesti bemutatkozásáról, Kassák Lajos kollázsairól, s vonzó a „tálalás”, a folyóirat kiállítása is. Sokat töprengtem, hogyan lehetne egy ilyen kitűnő lapot a múzeumi ismeretterjesztés szolgálatába állítani? A standokon, az újság-

árusnál aligha keresik, s a rendszeres újságolvasó és folyóiratvásárló se fog utána nyúlni. (Pedig az ára se sok: a 48 oldalas lap mindössze 6 forintba kerül.) Végül találtam a folyóiratban egy kis bekeretezett szöveget: „Ingyenes múzeumi belépőjegy. Érvényes bármely fővárosi vagy vidéki múzeumba egy személy részére, egy alkalommal, 1970-ben.” Megfordítanám a dolgot: nem a lapban árulnám az ingyenes belépőjegyet (amit aligha vág ki onnét valaki), hanem a múzeumi belépők mellé adnám a lapot. (Tulajdonképpen két személy már most is ingyen kaphatná belépőjegyül...) Ha nem a *Műzsáka*t, akkor valami mást. Ami másodszor is visszahoz és visszahúz. A nagyobb példányszám a lap ráfizetését is csökkentené. S azt is meg lehetne oldani, hogy a múzeumok se essenek el attól az összegtől, amit a belépőjegyek hoznak.

De ezen törjék már fejüket mások, az illetékesek. Itt aligha tehetünk többet, mint üdvözljük az új művészeti folyóiratot, figyelmébe ajánljuk az olvasónak, s egy halk sóhajjal megtoldjuk: bárcsak minél szélesebb körben válhatna a múzeumi ismeretterjesztés részévé, bárcsak elődjénél nagyobb sikerrel szolgálná a magyar múzeum-ügy népszerűsítését.

Egry József írja egyik naplótöredékében: „Egy nemzetről nemcsak az a fontos, hogy vannak-e értékei, hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megbecsülői!” A magyar múzeumügy állami támogatása, muzeális értékeinek megbecsülése ma már, köztudott, világhírű. Egry József gondolata folytatásra vár: nemcsak az a fontos, hogy megbecsüljük-e értékeinket, hanem az is, hogy vannak-e, akik naponta élnek ezekkel az értékekkel?

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

ÚJ SZÍNTÁRSULAT BUDAPESTEN – CSALÓDÁS A NEMZETIBEN:
ÖRKÉNY ISTVÁN: SÖTÉT GALAMB – SIKER A VÍGSZÍNHÁZBAN:
ILLYÉS GYULA: TISZTÁK

Az idei nyár is meghozta a maga különleges színházi eseményét. Kazimír Károly rendkívüli vállalkozásáról, Milton *Elveszett paradicsom* című drámai költeményének bemutatójáról csak a legmagasabb elismerés hangján szólhatunk. Az évad elején – a maga nemében – mesterművet hozott létre Majór Tamás is, Peter Weiss *A Luzitán szörny* című színművének bemutatásával. A „szövegkönyv” lehetőségeit a rendező töltötte ki élettel, a drámai erőt az előadás színművészeti hatásai adták elsősorban. Weiss művében Major Tamás szinte szabadon használható anyagot talált, hogy évek óta folytatott kísérleteit betetőzze, s harsány hatásokkal dolgozó „cirkuszt” teremtsen a színpadon.

Nagy érdeklődés előzte meg a 25. Színház bemutatkozását. Annyi szó esett különböző nyilatkozatokban, cikkekben az új színházról várható bátor kezdeményezésekről, hogy a legtöbben fölfokozott várakozással ültek be a nézőtérre.

A néző ekkor már túl volt az első kellemetlen meglepetésen. Ezt a jegyek ára okozta, ami eleve lehetetlenné teszi, hogy a 25. Színház a fiatalok színháza lehessen, ahogy azt igazgatójának nyilatkozatai előzetesen sejtették. Tudjuk, a színházjegyek ára nálunk – az állami hozzájárulás jóvoltából – messze az európai átlag alatt van. Igaz az is, hogy a 25. Színház bensőséges hangulat kialakítására törekszik (vagy legalábbis törekedett első előadásán), s ezért (meg önálló épület hiányában) kicsi a nézőtere. De a néhány szereplős, kevés díszletű előadás viszonylag olcsó, s tán az állami támogatás is növelhető még. Mindenesetre a jegyek ára döntő kérdés. Úgy gondolom, a jól kereső szülők gyermekei – tehát a többségében amúgy is színházhoz szoktatott réteg – kivételével kevés fiatal tud (és akar) 36,- (azaz harminchat) forintot áldozni egy-egy jegyért. Ez pedig azt jelenti, hogy a 25. Színház közönsége egyelőre csak az arisztokrata ízlésű inyencek és sznobok szűk köréből kerülhet ki.

Új, izgalmas és főleg magyar drámák színpadra segítését, régi dráma-értékek újra fölfedezését vártam a 25. Színházról. Egy kitűnő regény színpadi kivonatával mutatkoztak be. Nem hiszem, hogy színházi életünk fölfrissülésének erre vezetne az első, vagy akár a legfontosabb útja. De a Németh László *Gyász* című regényéből készített szöveg mindenképpen megérdemli a „merész” jelzőt. Epikus művek dramatizált változatának rendszerint az a hibája, hogy mindent át akarnak menteni és ezáltal éppen az eredeti mű gazdagságát lúgozzák ki. A 25. Színház előadásának – meg nem nevezett – átdolgozója lehántotta a regény lényegéről – Kurátor Zsófi tragédiájáról – a társadalmi háttérrel, az adott kor magyar falujának merev szokásjog-rendszerét, a gazdag parasztok világának fojtó légkörét. Ellensúlyként erősen kiemelte a szerző görögség-élményét. A Németh László tanulmányait ismerő kritikusok, akik tudták, hogy mennyit foglalkozott éppen a *Gyász* keletkezésével egyidőben a görög kultúrával, mindig igyekeztek ennek hatását a regényben kimutatni. Most végre a színházban, az előadás segítségével ez valóban megjelenik előttünk.

Elvileg nem volt szükség új színházra, hogy Berek Kati, a Nemzeti Színház sikeres, méltó feladatokkal foglalkoztatott művésznője nagy szerephez jusson. De a 25. Színház adta meg a lehetőséget, hogy ebben az egyszemélyes drámában csodálatos színészi teljesítményével nyugtázza le a közönséget. Lágú és kemény, ernyedő és robba-

násig feszített hangulatokat teremt – nagyon kevés, de tökéletesen kidolgozott mozgással, a testtartása, öltözete, hangszíne, hangereje, szövegmondása változtatásával és arcjátékkal, mimikával. Szinte minden tárgyi segítség nélkül teszi láthatóvá a hősnő külső és belső életét. Vékony, hártyaszerű burkot látunk lelkén, amikor drámájának előadását elkezdi. Ez a természetellenes képződmény még nem választja el a világtól, csak annyira, hogy fokozottan érzékeny minden felé irányuló érzelmre, emberi megnyilatkozásra. Nem ismeri a megalkuvást, egy hangsúlyos betét-történet érzékelteti, hogy házassága csak azért volt boldog, mert korán elvesztette férjét. Azt az embert, akinek léte a világhoz fűződő természetes kapcsolatait biztosította. A burok megvastagodása a férfi halálát követő pletykával és azzal kezdődik, hogy szűkebb családjá – anyja, apja, testvérei – nem bíznak benne, nem állnak ki feltétlenül mellette. Büszkesége nem tudja elviselni sem a közönyt és a megalkuvást, sem a sajnálatot, segítőkészséget. Képelete fölfokozza a világ rosszindulatú megnyilvánulásait. Elzárkózással védekezik. Ez ellen azonban egészséges teste tiltakozik, s a vágyak elfojtása viselkedésének érdekességét növeli.

Egy érzelmi folyamatot vetít ki az erősen emocionális hatású előadás. E folyamat tengelyében Kurátor Zsófi gyermekének betegsége és halála áll. Szorongás fut át mindenkin. Megrendítő hangsúlyt kapnak a szeretet mulasztásai és az emberi létezés végső kérdése: a halál. És ezen a ponton megszűnnek a külsőségbeli utalások a görög drámára. Kurátor Zsófi tragédiájának nincs katharzisa. Ez az előadás lebunkóz, mellbevág, rossz érzéseket kényszerít ránk félelmetes erővel. A *Gyász* bemutatásának sötét színei mögül hiányzik a görög tragédia fölfelé ívelése, a hősök lelki nagysága és a drámai „vétség” – a konfliktus kialakulásában. De a sötét hangulat mögül hiányzik a modern dráma nagy mesterének, Samuel Beckett-nek gunyoros szellemessége, hiányoznak vad tréfái is. Ez a szöveg egy tömegből készült, súlyos, megemelhethetlen.

Berek Kati lenyűgöző művészi teljesítményéhez a nagyszerű rendezés segítségével járult hozzá. Szigeti Károly megkomponálta az előadás minden mozzanatát. Szótlan női szereplők kórusa pusztán jelenlétével, mozgásával, hangokkal és zörejekkel érzékelteti azt a közeget, amely a hősnőt körülveszi. Rugalmas, kitáguló és összehúzódó közege ez, belőle fakadnak és rá vonatkoznak a beszélő szájában megfogalmazott, kezdeményező és válaszoló érzelmek, gondolatok. Különös „párbeszéd” alakul ki a színpadon ember és világ között. Mivel értelmes szavakat, mondatokat csak a középpontban álló személyiségtől hallunk, színpadon szokatlan gazdagságban nyílik meg a néző előtt a főhős belső élete.

Semmit sem szeretnék elvenni a Berek Kati művészetének kijáró magas elismerésből, de a 25. Színház igazi meglepetése: Szigeti Károly rendezése. Furcsa mód, a nagy egyéni teljesítmény mellett az együttes fegyelmezett, mértéktartó kollektív teljesítménye igéri a leghatározottabban, hogy ez a színház a megújulás műhelye lesz. (A kollektivitásnak azt a fajta értelmezését viszont, hogy a főszereplő megköszöni az előadás végén még a diszletező munkás „teljesítményét” is, fölöslegesnek és eltévesztettnek érzem. Ha a színpadi munkásnak nyilvános köszönet jár, miért nem jár a takarítónak, pénztárosoknak, sőt a ruhák anyagát, a székek szögeit előállítóknak?)

Kár lenne elmosni a határokat a művészet és a munka között. A munka rendes elvégzése nem valami különleges dolog, hanem természetes kötelesség. Nálunk azonban dusan tenyészik a „borraváló-szellem”, a borbély, a pincér, az orvos stb. magától értetődően elvárja, hogy munkájáért külön is megfizessék. És a színész is megköveteli a tapsot, akár kiemelkedően, akár közepesen játszott. Pedig mennyivel egészségesebb lenne, ha csak a rendkívüli teljesítményeket fogadná megkülönböztető elismerés. Mennyivel ösztörzöbb lenne, ha eltűnne a jelenlegi egyenlőségi tendencia. A személyiség tiszteltének és az emberek egyenlőségének eszméje ugyanis nem jelentheti Berek Kati kiemelkedő művészi teljesítményének egyenlőségét a színpadi munkásával, – aki éppen oda tette az ágyat, ahová a rendező mondta.)

A *Tóték* visszhangos sikere után a közvélemény nagy érdeklődéssel várta Örkény István új színművének bemutatóját. Alighanem kevesen gondoltak rá, hogy 1958-ban, amikor Örkény István *Sötét galamb* című színművét megírta, még korántsem volt olyan magabiztos jellegzetes groteszk-ironikus stílusában, mint a *Tóték* kelet-

kezésének idején. (Ennek persze mély összefüggése van az irodalompolitika változásával és a kritikai szemlélet fejlődésével!) Úgy látszik, maga a szerző sem vette észre, hogy a darabnak alapos átdolgozásra volna szüksége. De a meglevő szöveg is gondolatgazdagabb rendezői munkára kínál – több lehetőséget. Igaz, ma már kissé elhalványult a darab áttételes mondanivalója a szigorú megkötöttségek után következő szabadabb életfeltételekhez alkalmazkodás nehézségeiről, ám a szabadság és erkölcs, eszményi és gyakorlati közti ironikus játék lehetősége megmaradt. Egri István rendezése széteső. Egységes koncepció hiányában a színészek, elsősorban Csernus Mariann, Páthó István, Sztankay István, Gelley Kornél és Kállai Ferenc hiába próbálnak életet lehelni szerepeikbe. Csak a tehetséges Ronyecz Mária tudja fölszítani egy-egy pillanatra az érdeklődést. Egy fölőslatott apácarend fiatal, csinos tagjának szerepét alakítja, aki nem tudja megszokni a kolostoron kívüli szabadabb, „normális” életet. Az ötvenes évek egy-egy színfoltja bizonyos mértékig indokolja is kívül maradási szándékát. A szabadság nevében sem kívánhatjuk, hogy valamennyi kínálkozó lehetőséget, a gátlástalanságot, a laza erkölcsi normákat, vagy az erőszakosságot elfogadja, hogy beleilleszkedjék a kispolgári korlátolt világába. Be nem illeszkedésének ez a részgazsága azonban Egri István rendezésében elszikkad. Helyette a megoldás kap hangsúlyt: a lány észretérítéséhez nem kell más, csak némi férfiúi vonzerő és két pofon. Ez pedig nem több ellenszenves közhelynél.

Az évad első nagy eseménye a Vigszínház bemutatója. Illyés Gyula *Tiszták* című drámájának alapgondolatát Teleki Lászlóról szóló színművében, a *Különcben* találjuk meg: A császári kihallgatáson mondja Teleki Ferenc Józsefnek és tanácsosainak: „Alig fél éve, hogy – alig mérföldre innen – Széchenyi István – ... – a legnagyobb magyar” agyonlőtte magát. Nem tudjuk, nem azzal a figyelmeztetéssel-e: föladat az is, hogy tisztán tegyük magunkat a sírba. És – ha az a sorsa – akár egész népünket makulátlanul, emelt fővel vezessük le a történelem színteréről.” – „A halálba?! De hisz ez örökség” – kiált közbe Crenneville főhadsegéd, s Teleki így válaszol: „Költőink erre készítettek elő, erre neveltek bennünket”. A *Tisztákban* az idegen történelemből vett példa (az albigens provanszálók Montségur várának ostroma), a nemzeti létezés utolsó erődjének küzdelmét mutatja be.

A provanszálók azonosítása nem okoz nehézséget. Ugyan ki ne tudná, melyik az a kis nép, amelyiknek soraiban valóságos népbetegség az öngyilkosság és a gyermektelen házasság? Ennek tudatában az sem lehet kétséges, milyen aggodalmak feszítik a költőt, amikor a „másik oldal” követének, a rosszindulatú pápai legátusnak a szájába adja a fenyegető szavakat: „Eltűntök, mint az emereusok, káldeusok, filiszteusok... Mert semmi okotok, hogy országotok legyen. Mert már nem is vagytok...” Perella, a vár kapitánya, ezzel szemben a múlt értékeire, a nép és táj szeretetére, az érzelmi közösségre megy a becsületre hivatkozik. („De a hitéért megüzöttet nem ad ki az ember” – vallja.)

A „tisztákról”, a katharok fanatikus szektájáról keveset tudunk – a dráma is utal rá –, az egyház jó munkát végzett: tanításaiknak nyoma is alig maradt. A drámában a szegények és a szegénység vallása. Tagjai szigorú önmegtartóztatásban élnek. Tanításuk legszebb gondolata – Illyés szerint – ez a fölismerés: „Ürrá lenni a rosszon a magunk erejéből: ez az egyetlen útja a szabadulásnak. Bármikor, bármiből”.

A *Tiszták* írója a Dózsa-drámával megpróbált, a *Különc* és a *Kegyenc* megkezdett sort folytatja: egy ember, a főhős, Perella várkapitány lelkében lejátszódó drámát mutatja be. Egy ember eszmélését látjuk, aki a választások hosszú során kénytelen dönteni helyes és helytelen között, gyakran igen nehéz helyzetekben. És egyedül. Mert a küzdelem mindenkit megtör, elhajlít, kudarcra kárhoztat. Felesége fölülködik egy fiatalkori ballépésének erkölcsi terhe alatt. A *katon*a – veje és a vár katonái vezetője – (Mirepoix), akinek féktelenségét eleinte neki kell fékeznie, s akinek céltalan kegyetlenkedése növeli a fejükre idézett bajt, végül feladja a harcot, s az eszme és becsület helyett csak a bőrét kívánja menteni, ha kell árulás árán is. A hívőkkel, En Marty püspökkel és követőivel, akik a védelmet elfogadják ugyan, de lazítják a fegyelmet és iáztítanak a védekezés ellen, mert elítélik a harcot – ugyancsak szembekeverül Perella. A harcot ő sem szívesen vállalta, áldozatokra, megalázkodásra is kész volt elkerülése

vége. De alapvető kérdésekben nem engedett és nem engedhetett. Perella meggyőződése, amit ugyancsak a dráma végén fogalmaz meg, de kezdettől fogva vállal cselekedeteiben, hogy a fölismert igazságot csak az tudja megvédeni, akinek ereje és bátorsága van harcolni érte.

Bonyolult harcot vív Perella. Fölsorakoznak küzdelmében az „alapkérdések”: a nemzeti létezés, a becsület, az erkölcs, a szabadság, a választás és szükségszerűség problémája. Vára „minden üldözött szabad menhelye”, de a védelmi harc eredményessége érdekében kénytelen korlátozni a katharok szabadságát, börtönné változtatni a menhelyet. A legtöbbről, emberi életéről is döntenie kell, nemegyszer. Döntéseit a helyzet, a következmények áttekinthetetlensége teszi iszonyú nehézé. Ugyan honnan tudhatná előre, hogy az áruló kivégzése fölösleges áldozat lesz, a harc végső kimenetele nem igazolja halálos ítéletét? És ugyan ki merne – erkölcsi érvekkel – pálcát törni fölőtte, amiért nem akadályozta meg a nemzeti és férfiúi önértékét mélyen megsértő esküdt ellenség – szöszegő – meggyilkolását? A körülmények gyakran olyanok, hogy embertelenül nehéz fölismerni a hazugság és igazság, a tisztaság és beszennyezettség, a bűn és büntetés, a szenvedés és kínzás közti határokat, választási lehetőségeket. Szükség lenne az *eszmére*, amelyre a nehéz emberi döntéseket alapozni lehetne. De az eszme teherbíró képessége is korlátozott, s méginkább korlátozott érvényességi köre. És Perella a fanatikus katharok iránti rokonszenve, tisztelete ellenére is fölismeri, hogy a legnemesebb *eszménél* is fontosabb az *élet*. Az ember. Kis „e”-vel, mert Perella sohasem a „fentre”, az elvontra gondol, hanem az eleven, lüktető „lenti” életre. Ki is mondja, nem hajlandó fölálдоzni az embereket, katonáit. Nem Isten vagy valamely eszme fanatikus szolgálatára szánja őket, „hanem a hidakon táncoló lányok közé, szüreti multságokba, a falvak főterén kuglizó legénybandákba”.

A *Tiszták* írója semmit sem adott föl korábbi elveiből, amelyekkel a hazafiságot, a politikai vezető eszményét és az eszméhez való hűséget igyekezett körülhatárolni. Csak éppen megközelítési pontja változott meg. Nem véletlenül kap oly fontos szerepet a drámában a kapitány lányának és a francia lovagnak meleg, lírai színekkel megidézett szerelmi története. Itt már mindennél fontosabb az egyszerű kisemberek mindennapi élete. Köztük és értük, értük és köztük kell Perellának helytállnia. Értük *eszmél* rá, hogy helytállása, kitartása az ő érdekeik védelmét is szolgálja; s végső soron miattuk adja föl a reménytelen harcot, hogy a háború miatt súlyosra fordult helyzetükön enyhítsen. S a vereség reménytelen sötétségében *döbben rá*, hogy közéjük tartozik. A vereség tünteti el a „lenti” és „fenti” közötti távolságot, taszítja a vár mások sorsa fölött döntő urát a kiszolgáltatottak soraiba. Az eszme marad csupán: az emberbe vetett hit, az emberséghez való hűség.

Illyés Gyula a budapesti bemutatóra némileg átdolgozta a Pécsen látott mű szövegét. Várkonyi Zoltán rendezése Perella utolsó szavaiból indul ki, amely fájdalmasan veszi számba a nemzet elsüllyedését, a jövő kilátástalanságát, az utólagos igazságszolgáltatás reménytelenségét, és a bosszú értelmetlenségét; mert, úgymond: attól „megint csak a bűn dagad korlátlanul az égig, sötéten, azaz pokol sötétbe burkolva a földe. Ahol is a vigasz? A csöpp kis fény a szívben?! Hogy nagyon-nagyon-nagyon akarva mégse ördögfi leszel tán: nem a kínzó, hanem a kínzott!”. Az előadás a nemzet lét sorskérdését némileg háttérbe szorítva az emberi magatartás drámáját emelte ki. Illyés bonyolult képzetét teljes egészében vállalta, s ezáltal a kérdések, kérdés-csoportok egész sorát tudatosította a nézőben. Sok mesterkélt kísérlet után végre valóban intellektuális színházi élményben volt részünk. Kétszeres öröm, hogy ehhez magyar szerző műve teremtette meg az alkalmat.

Várkonyi Zoltán rendezése dinamikus, gyorsan pergő, nagy erejű. A szövegen végzett tömörítő, átalakító munka sikeres megoldásában is nyilván tekintélyes része van. Illyés eredeti szövege lenyűgözi az olvasót hatalmas nyelvi erejével, de még az új színpadi változat is nehezen mondható. Kiváló beszédtechnikájú színészeknek okoz komoly gondot.

A rendkívül sokrétű szerepek megformálói közül Ruttkay Éva színészi teljesítménye emelkedik ki. Egy-egy pillanatra fölillantja Perella feleségének hajdani szépségét, a lelkében eltemetett forró vágyakat, amelyek egy régi nyári éjszakán a későbbi

pápai legátus karjaiba kergették. Ugyanakkor azonban fölnőtt gyermekek anyja, fölbolydult lelkivilágú bűnbánó. Lényét átizzítja a tisztaság sóvárgása, de azért nem biztos, hogy a kathar püspök iránt pusztán csodálatot, tiszteletet érez. Ruttkai Éva művésze Corba jellemének megiratlan, éppen csak sejtett árnyalatait is kibontja, s így tölti be tökéletesen a maga szerepét a drámában, így állítja elénk a teljes embert. Ugyancsak finoman kidolgozott, remek alakítás Pap Éváé, aki a szerelmes lány forró érzelmeit és az erős nemzeti öntudatot harmonikus egységbe tudta összefogni. Ő is a dráma lényegét értette meg: az élet lüktető ellentmondásaiból formálta szerepét.

A férfi szereplők közül Bicskei Tibor egy fejlődés-ívet, Kovács István egyetlen színt hangsúlyozott – meggyőzően. Tordy Géza és Pándy Lajos kitűnően oldotta meg feladatát. Némethy Ferenc En Marty püspök racionalizmusát emelte ki, a fanatikus hívő szuggesztivitását kevésbé éreztette. Latinovits Zoltán pápai legátusa és Somogyvári Rudolf királyi hadvezére valahol hangot tévesztett. Mindkettőjüknek vannak villanásai, amikor megsűrűsödik a színpadi légkör, de mintha nem gondolták volna kellően végig szerepük teljes terjedelmét.

Várkonyi Zoltán középpontba állította a lovagság eszméjét, ami a dráma áttétel-rendszerében a humanista magatartást jelenti. Vagyis azt, amikor személyes érdeknél, nemzeti hovatartozásnál és vallási hitnél fontosabb az emberség. Erre épül Básti Lajos alakítása Perella szerepében. Ez az alakítás a külső események összefüggésében hibátlan. Básti a párjelenetek sorában remekel. De túlságosan magabiztos már az első pillanatban ahhoz, hogy eszmélés drámájának minden árnyalatát ki tudja bontani; hogy a végső, filozofikus megdöbbenés pillanatában a hatást ne modoros színészi eszközökkel igyekezzék fokozni.

A *Tiszták* bemutatója nagyon jelentős színházi esemény. Nem hibátlan az előadás, sőt maga a dráma sem hibátlan alkotás. De olyan magas mércét állít a következő bemutatók elé, amelynek már a megközelítése is örvendetes lenne.

Az idő partjain

Illyés Gyulának

Pusztáról jöttem, ami nem érdem,
de meghatározza kilétem, –
kődökben, vályogviskók börtönében nőttem fel én,
ezért érintett meg a fény,
midőn eljött a te országod
a föld üzeneteivel s szabad lettél
paraszi nép, – s mely mégis sárbaragadtan
fuldokolsz Európa homok-tengerén.
Földszagú testem mélyből hoztam,
csendőrtüzek záporában tapostam,
bőröm cserzett, repedt a mezítlábam,
lopni kényszerültem a tudást is hazámban.
igazam tiltott könyvekben találtam,
mert képzelődnöm sem volt szabad
alsórendű származásom miatt.
Nem tehettem jót senkivel, senkiért.
akadályozták minden lépésemet,
hogy megtörjék hitem, –
hazug arcok, képmutató lelkek közt
de sokszor meggyaláztak,
titokban tartott őszinte valómért,
amely a nyomoruságtól nem meghatódott,
hanem vérglázadt.
Csak a keserű könnyeket nyelő szenvedők
rendelkeztek velem, –
s az volt csak biztató,
hogy számomra is fontos a szívem.
hát nem megvásárolható!

S hányszor törtek azóta életemre
láthatatlan kezekkel, –
de sokmillióan vagyunk erősek már
s tudom, hogy mindig a hóhérok pusztulnak el.
Az ólommal, uránnal és lélekkel kereskedők
egyetlen szavát sem hiszem,
s most se tartom a szám,
akikkel ott álltam a vád padlatán,
az embervásárok piacán, –
szeretnek valamennyien.
S mondjam-e, hogy az undort keltő múltból
még mi fáj? –
lefelé néz rám mind, aki polcra jutott,
az is, ki vélem őrizte a juhot, –
mérgez a kispolgári morál.

Dicstelen személyem
csiklandja orrát némelyeknek,
akik pedig gyakran idézik Dózsa szellemét,
amely elárulható, de el nem égethető soha,
csak vérünkbe iható,
s több becsapást már nem bír el.
Egyedül járok a pusztá vidéken,
keresztül néznek a volt cseléden,
aki pedig ismeri a csillagok járását,
a Göncöl geometriáját,
akár a juhászok,
a kútágasta települő négersötét éjszakát,
ahová imádkozással s éles késsel,
bombákkal terhes bádognadár-veszéllyel
tolakodtak idegen földrészek
népei, mint valami ijesztő fantomok,
hogy népünk elenyésszen.

E hazába szültek engem szegényen,
nem dalolom hát
a görög narancsot, olasz pálmát,
az aszfalt-karámok dzsungelének
fortyogó pocsolóját.
Az a vétkem, hogy felmutatom a könnyet,
szenvédéseink árját;
Európa kis világát,
a magyar szilvát, az Alföld akácát,
a vadribizli bokrába bújó csöndet,
a megriadt lelkek bizonytalanságát.
A puszták mozdulatlan tengermélyén
lélegzők szemében a vulkánok
megkötözött lovait fogom szóba, amint
fel-felnyihognak, kaparva a földet.
Nem avultak el még a könnyek,
s nem lett az életünk se könnyebb:
változatlan maradt a lélek,
minden üvöltésre fülelek, még félek
az apáink véréből teremtetett gyanus békében.
Szívemen még a halottak lépnek,
akik a muszáj-csatákból mankókat hoztak
meg sírfalécet,
s undort, mert minden romantikát-álmodás
unalmas végzet; derékbatóri a reménységet.
Az ajsz fel, ami élet s még elérhetetlen:
a megálmodott földi éden.

Pusztáról jöttem, visszatart még a szemérem,
de a mulandóság törvényét megértem,
fejemben, szívemben, elejétől fogva
hullaszagú az elmerült évek temetőképe,
jégcsapok dermednek szavaimban,
farkasüvöltéssel szólok azokról,
akikben a múlt romjain
virágzik még az ostobaság, – miattuk is
engem éget a szégyen.

Az ittfelajtott puszták sikolyával
 azt az ébredést remélem,
 amelyben a paraszt nem a varjak, szárcsák
 alacsony röptét figyeli az égen,
 hanem a Holdról sugárzó képtávirók jeleit
 bogyozza kinyílt értelmével.
 Halálomig ráfűggesztem már szemem
 a szerelemtelen sárkunyhók sötét maradványaira,
 mert az emlékek morajlását földrengésként
 visszhangozza még szívem.
 Szembenéztem értük a halállal,
 barátok vagyunk, tőle se félek,
 s jól tudom; meghalni se érdemes,
 ha nem hagyunk magunk után semmit, —
 ebben is határtalan a felelősségem.
 S nem csupán sejtem, de úgy vélem,
 hogy eljön a te országod vadon pusztai nép.,
 s az idő partjain kiköt még reménységed.

A LEHETETLEN OSTROMA

Fejezetek Szabó Pál életéből

A KISGAZDAPÁRT KÖRÜL

Az *Emberek* (1930) sikere olyan nagy volt, hogy a Franklin expressz levélben értesítette Szabó Pált: átvennie az *Embereket* új kiadásra. Ha beleegyeznek, utazzon fel mielőbb Pestre a szerződés megkötésére. Kerek összegben 1500 pengőt ajánlottak az új kiadásért. Ekkora pénz egy csomóban! Akkoriban – Szabó Pál azonnal így számolta – 20 darab borjas tehenet adtak ennyiért. Azután amerikai kiadásra kérték a könyvet, 200 dollárért, vagyis a hivatalos árfolyamon számolva ugyancsak 1500 pengőért. Amiért megint csak 20 darab fejőstehenet lehetne venni az újfaluasi országos vásáron. 20 tehen meg 20 tehen: egy csordányi jószág. Csorda – egy alsósori embernek?

„Könnyű Szabó Palinak, mert . . . könyékig vájkál a zsebbe” – tódították a szomszédok. Mit is csinál annyi pénzzel?

Először is kifizeti a bank- és váltóadósságait, az utolsó fillérig.

„Most aztán gyerünk Pestre a feleségemmel vásárolni! A mi viszonyainkhoz képest bőség volt ez, s most ezennel elborítani ruhával, s más asszonyi dolgokkal az annyi éves ruhátlanságot. Feleségem, a kedves, végre kedvére vásárolgathatott s én csak a csomagot hurcoltam üzletről üzletre . . .”

Felöltöztette a feleségét, gyermekeit kedvükre, de még maradt pénz bőven. Tíz-pengőst ad egy koldusnak, megpróbálja az érzést, milyen a szórás kezdete – de az úgy néz rá vissza, mintha bolondot látott volna. Mégis jószágot vegyen? Nem vett. Földet sem vásárolt.

„A világ legbecstelenebb tettének éreztem volna, hogy én gazdagodjam, a falu túl-nyomó többsége pedig szegényedik.”

Mert a helyzet most már végképp vigasztalan. A gazdasági válság tetőződik. Egy mázsa búza 6 pengőre esett, egy szekér tengeri sem elég egy jó pár csizmáért. A parasz-
tok udvarán sorra perdülnek a dobok. Egyedül Ugrán, csak a szövetkezetben 500 váltó fekszik . . .

„Hogy ebben a paraszti helyzetben én földet, jószágot vegyek, nem tudtam meg-
tenni. Ellenben szervezni, szervezni kell a parasztságot, egyetlen egy nagy politi-
kai pártba tömöríteni, hogy szűnjön meg az ordító nyomorúság, hogy kapja meg
végre méltó helyét a gazdasági és politikai életben egyaránt.”

Erre fordítja hát könyvei honoráriumát. A parasztság szervezésére. Nem olyan egy-
szerű ez a munka. Gyűléseket csak engedéllyel lehet tartani, engedélyt csak a főszo-
lga-bíró ad, de csak akkor, ha a főispán beleegyezik, a főispán pedig a mindenkori kormány
embere. S a paraszti indulat is le-lelohad. Kell valaki, aki nem fárad, aki mozgósít, aki
a pusztá létezésével is tüzeket gyújtogat.

Ez az ember Szabó Pál.

A párt pedig, amelyet szervez, a kisgazdapárt. A bihari Független Kisgazda Párt.

S itt hosszabban kell időzni. A kisgazdapártnak ugyanis nincs valami jó csengé-
se a magyar történelemben. S annyi kisgazdapárt volt, hogy még a történészeknek is
gond a köztük való eligazodás.

Az a kisgazdapárt, amelynek szervezésében Szabó Pál részt vett, amelynek egyik alapító tagja volt, 1930-ban alakult.

Úgy látta Szabó Pál, hogy szétszórta, magára hagyottan tengődik a parasztság; nincsen olyan nap, hogy legalább 12 parasztember egy csillagra nézne. A Kommunista Párt föld alá volt szorítva, a Szociáldemokrata Párt a Peyer–Bethlen paktumban lemondott a mezői szegénység szervezéséről, a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt meg végképp „belefulladt a kisüstbe”. Megszűnt létezni. Már a Nagyatádi Szabó által előterjesztett földreform törvénynek is Rubinek Gyula, az OMGE igazgatója volt a kidolgozója; az Egységes Kisgazdapártba ő avanzsált Nagyatádi Szabó mellé kisgazdavezérré...

Szabó Pál olyan pártot szorgalmazott, amelyben a szegényparasztság is helyet találhatott volna. Ilyen párt alakítására biztatta Bajcsy-Zsilinszky Endrét is. Zsilinszkynek tetszett is a terv, de az Áchim-ügy ott feküdt rajta; mégsem folytathatta ott, ahol a meggyilkolt Áchim abbahagyta. Türelmet kért. Végül mégis vállalta: elkészíti az új párt programját.

Vártak volna is rá, de közbejött valami. A Bihar vármegyei Mezőgazdasági Kamara viharos ülése. Május elején tartották. Minden faluból meghívtak egy-két kisgazdát. Meghívták Szabó Pált is. Biciklire ült, s bekarikázott a csonka megye székhelyére Berettyóújfaluba. Trianon után itt rakott fészket az úri vármegye, a falu-sorba süllyedt régi kuruc helységben. „Él Bihar! Élteni Szent Hite” – fényeskedtek a vármegyház homlokán az aranyozott malterbetük.

„Hát hiszen él, persze, hogy él. Hiszen élnek a parasztok, akiket nem tudott innen elpusztítani se török, se tatár, se labanc... s valószínű, hogy nem tudja elpusztítani a faluvárosba zsugorodott úri vármegye se.”

Amely ezt a gyűlést azért rendezte, hogy ránevelje a parasztokat a többtermelésre. Ha már az adót, a bankterhet csökkenteni nem lehet.

A főispán is megjelenik az ülésen, s mondja a magáét. Az urak tapsolnak, a parasztok hallgatnak komoran. Majd szót kér egy református néptanító, Nagy Lajos Bojtőről: többtermelésről nem lehet beszélni, ha hallgatnak a parasztság általános helyzetéről, az adópréről, a bankok garázdálkodásáról.

A főispán megvonta tőle azonnal a szót. Az ellenzéki parasztok erre kivonultak. Átmentek a szemközti kocsmába, s kimondták a Bihar megyei Független Kisgazdapártot. Valamelyes programot is ácsoltak – titkos választójog, új földreform, bankok, kartellek államosítása, szabad szervezkedés – s megválasztották az Előkészítő Bizottságot. Tagja lett Nagy Lajos bojti tanító, Csizmadia Lajos Derecskéről, Sinyi István Kismarjáról, Tóth Sándor Nagykerekiből, s persze Szabó Pál, Biharugráról, s már félíg-meddig az irodalomból. Tiszteletdíjai jó részét majd a szervezkedés viszi el.

Mi is történt itt? Ide szegényedett volna Szabó Pálban a világmegváltás eszméje? Egy „gyatra kis parasztprogram” fabrikálásáig? Később is többen elmarasztalták Szabó Pált, amiért ott „császkált” a Kisgazdapárt körül. Azt nemigen keresték, hogy miért.

„Ezek az emberek, akik körülöttem kezdenek összeverődni (azért körülöttem, mert igen respektálnak engem, amiért írok), olyanformán képzelik el a politikát, mint hogyha egyetlenegy nagy nádas ház lenne az ország, és most ég, ég, hát gyerünk azonnal oltani, apraja nagyja. Aztán majd lesz valami. S az ország négy sarka csakugyan ég... Azonnal jövök hát oltani.”

Így indult a Kisgazdapárt szervezkedése Újfaluban, 1930. május 18-án. S így került a szervezők közé Szabó Pál. Ha az idő csendesebb, hamarosan el is felejtették volna a kocsmái szövetkezést. De az apokaliptikus hangulatban a politikai szervezkedés szinte önmagától zúdult tovább. Még ugyanazon év szeptemberében az Egységes Párt néhány gazdagparaszi képviselője kivált a kormánypártból, s megalakították Tildy Zoltán és Sziij Bálint vezetésével a Független Kisgazdapártot, Derecskén. Aztán Békésben tartanak országos gyűlést; erre már a Dunántúlról és a Duna–Tisza-közéről is jönnek a pártot akarók... aztán belép a pártba Gaál Gaszton is, az ezerholdas dzsentri, s

Eckhardt Tibor is, ha már mint fajvédő megbukott... Ők lesznek a vezérek, s már fennszóval hangoztatják: „nem a kedélyeket izgatni” jöttek, „nem Dózsa György népe szervezkedik itt...” Gaál Gaszton olyasmit is mondott a Parlamentben: aki az ő birtokán földreformról beszél, lepuffantja, mint a barázdabillegetőt... Földbirtokosok, polgárok, s papok kocsikáztak be a pártba, s az egyszerű Független Kisgazdapártnak már a nevét is kibővítették: Független Kisgazda Földművelő- és Polgári Agrárpárt lett a végleges neve az új pártalakulásnak.

Hol van már az a tiszta törekvés, amellyel Szabó Pálék a szervezkedést Újfalun elindították? A vezetésben alig: De a párt tömegeiben változatlanul megvolt.

Ezért is vállalkozhatott Szabó Pál képviselőjelöltségre.

Egy időközi választáson (1932) ugyanis Szabó Pált is jelölte a Kisgazdapárt. Berettyóújfalu, Szentmárton, Darvas, Zsáka, Csökmő, Iráz, Péterszeg, Gáborján, Konyár és Pocsaj volt a kerülete. Jó, ellenzéki hangulatú helységek többnyire. De hát Szabó Pálnak nem volt pénze, nem itatható, nem vesztegethetett, autó híján mozogni is alig tudott a kerületben. Nem ígért se árthézi kutat, se kövesutat, csak azt, hogy sikeres választás esetén becsülettel képviseli a választók ügyét. Ha nem, jöjjenek majd, s üssék agyon. Így aztán, ha nem is olyan csúnyán, mégiscsak elbukott a kormánypárti jelölttel szemben.

„S az ország annyi részéből összesereglett jó barátaim, parasztok úgy búcsúzkodtak tőlem, mintha a hátam mögött egy nyitott, mély sírgödör lenne, s egy kis bilézés és belezuhanok.”

Nem zuhant bele. Könnyű volt a számvetés; itt nemcsak a helyi hatalmak voltak a gáncsvetők, akik Petőfit annak idején elbuktatták kedves kis kunjai között. Országos terror működött: a kormányzat az ellenzéki jelöltek közül mindenütt csak a közepes és jelentéktelen figurákat engedte be a Házba, Czirják bácsit, a pécsi szikvizest, és Andaházy Kasnya Bélát, a kispolgári kalandort. Több községben ellopták a választási urnát. Hajdúszoboszlón pajtába zárták Juhász Nagy Sándort, az októbrista miniszter választóit, s csendőrök jelenlétében szavaztatták a tarpai kurucokat. Így bukott meg Bajcsy-Zsilinszky Endre is.

A történetek után nyílt levelet küldött Szabó Pál a berettyóújfalui választókerület népéhez:

„Azt a harcot, melyet a kerület mandátumáért vállaltam, elvesztettem. El kellett vesztenem, mert a községi jegyzők irodáin lett keresztülpaszírozva a választás. El kellett buknom, mert a MANSZ, a Magyar Asszonyok Országos Szövetségének helyi csoportjai, alelnöknő aláírással, kiló zsírokkal, mázsa fákkal, rend ruhákkal telgelgette szavazni a választókat... Elbuktattak a módos gazdák... elbuktatott az intelligencia... De a kerület színe-java kitarított mellettem...”

Ő senkit sem bántott személyében; a kormány emberei őt ledegradálták kőműveslegénnyé. Egy idő után gyűlésre se kapott engedélyt.

Mandátumot nem kapott ugyan, de továbbra is felelősnek érzi magát a kerületért, sőt az egész nép sorsáért. Marad a jövőendő verekedő harcosa. Marad, de már rádöbbent az egész politikai rend szélhámasságára. Csalódottságát megírja majd a *Politikában* s a *Tíz esztendőben* is.

Az újfalusi pártalapítók különben is leszorultak lassan a párt szélire. Szabó Pált nem lehetett ugyan egészen félreszorítani, mint alapítót s nagy tekintélyű író-embert bevonták a taktikai kérdések megtárgyalásába. Gaál Gaszton meghívta balatoni kúriájára. Beszélt párszor Albrecht főherceggel, aki egy időben a pártot pénzelte, „akiről mindenki tudta a párt tájékán, hogy király szeretne lenni. Hadd szeressen. Király úgyse lesz többé Magyarországon, a pénzt meg hadd adja, ha olyan sok van neki.” A főherceg baráti tegeződésbe is kezdett, de Szabó Pál tapintatosan kitért a viszonzás elől; annyira mégse jó az urakkal egy tából cseresznyézni; pláne főhercegekkel. Hunyady Ferenc grófot is megismerte: felvételét kérte a Kisgazdapártba; Eckhardt ajánlotta. S

ha már főherceget és gróft ismert, látni akarta a kormányzót is, Horthy Miklóst. Egy tisztagú küldöttséggel be is került a várba. A főméltóságú kormányzó úr a küldöttség előtt többek közt az észet anyakancák jótulajdonosságait ecsetelte, milyen alkalmasak volnának a magyar lótenyésztés frissítésére...

A Kisgazdapártot egyre kevésbé vállalhatta a politikus Szabó Pál teljes egészében, de egyes baloldali, demokrata csoportjaiban bizakodott, s főként a dolgozó tömegeiben. A vezetőségben dolgozók közül Nagy Ferenchez, a főtítkárhoz vonzódott. Nagy Ferenc egy 12 holdas baranyai kisgazda volt; az *Emberek* megjelenése idején közölte a *Pesti Hírlap* egyik első cikkét. Levél oda, s vissza, s megszületett az író és az újságíró paraszt között a barátság. Abban a hitben, hogy Szabó Pál irodalmi, Nagy Ferenc meg politikai úton munkálja majd a parasztság jobb sorsát. Nagy Ferenc akkor a Nagyatádi-féle kisgazda-politikát vallotta, lényegesen radikalizálva: az 500 holdon felüli birtokok szétosztását és a titkos választójogot. A Kisgazdapárt őt kérte fel 1932-ben a főtítkárságra, Szabó Pál ment le Bissére, hogy elengedje Nagy Ferencet a faluja.

Küldetése jó pár napot vett igénybe. Sok borivással járt – a Tenkes oldalán jó borok teremnek –, s Szabó Pál a bihari mezőktől igen eltérő tájjal és néppel ismerkedett. A 12 holdas gazdának itt már traktora volt, s nagyobb portája, mint az Alföldön az 50 holdasoknak. A parasztok és hivatalnokok közt nincs olyan nagy különbség, mint a Tiszántúlon. Itt ismerkedett meg egy tanítóval, aki minden bort szeretett és minden aszszonynak udvarolt. Most ismerte meg Baranyát, az Ormánságot, parasztját, urát, borát s életmódját. Regény lesz ebből hamarosan: a *Papok, vasárnapok*.

Szabó Pál íróilag gyümölcsoztette a szervezésben szerzett ismereteket és élményeket. Rengeteg helyzetet és embert ismert meg a Kisgazdapárt szervezése során. Belekerülnek majd regényeibe is.

Sok históriát feljegyzett Szabó Pál. Mikor jöttek a parasztok például, „mintha az éjszaka szülte volna őket, karókkal, botokkal, s az ott szokásos hosszas nyelvű kisbaltákkal, hogy verjük agyon az urakat...”

Senki se próféta a maga falujában, mondják, de Szabó Pált egy kicsit mégiscsak annak tartották Ugrán is. Az *Emberek* megjelenésétől kezdve. Ha nem is csodatevőnek, de olyasvalakinek, aki sok mindent megtehet. Még a módos gazdák is megfélelkeztek a gőgjükről olykor, s benyitottak hozzá. Bajbajutott emberek kilincseltek nála. Tanácsot kértek, ügyvédi s bank-ügyekben, volt olyan is, aki a mell-fájdalmát panaszolta el – a parasztembernek, ha a szíve fáj, akkor is azt mondja, hogy a „mejje fáj” –, hátha azon is segítene.

Azon persze nem tudott, de nagyon erősnek érezte magát. Írói anyaga rengetegre nőtt, immár erőt érez a falusi értelmiség és más tájak életének a megírására is. Felfelé mutat az élete. Most már akár el is mehetne a faluból; ágálhatna fényes kávéházakban is. De nem. Népeért csak népe közül szólhat teljes emberi hitellel. Ahol szinte átlátszóak a falak, s a csendőrség, szolgabíróság, főispánság számon tarthatja minden lépését. Itt marad, Ugrán. S itt írja meg az *Emberek* után a novellákat, a *Tapasztó Péter* fejfáját, a *trombitást*, aztán a regényeket, a *Békalencsét* és a *Papok, vasárnapokat*.

Emlékeztetőül, hogy semmit se feledjen, Buđay György Rózsa Sándorát akasztja majd az asztala melletti falra.

„Barna-borús táj, sík földek, szántások. Akasztott ember csüng az akasztófán, a szolgabíró kocsizik egy kanyargó úton elfele, s az akasztófa alatt ijedt, félelemben merevült tömeg, s két csendőrlengő tollal megyen át a tájon.”

Ugrán maradt hát az íróvá és politikussá lett Szabó Pál, de Ugráról szemmel tartotta az egész akkori világot. Házában ugyanúgy jártak a régi meztelnyes cimborák, mint az ezerholdas pártvezérek, írók és egyetemi tanárok látogatták meg időnként, sőt maradtak hálóvendégnek is. S maga is a valódi epikusok felfedező kíváncsiságával és csillapíthatatlan nyugtalansággal cikázott Biharugra és Budapest között és szerte az országban. „A kor minden jelentős alakjával ismeretséget kötött – írja róla Féja Géza szép könyvében, a *Szabad csapatban*. – Egyik nap parasztkomáival fontolgatta a jövődőt valamelyik komádi kocsmában vagy eldugott népkörben, másnap dzsentri asztalánál

ült, hallgatta s bévül felírta bor közben feltörő őszinte vallomásait. Mire fölébredtem, már az erkélyemen ült és várt, azután köd előtte, köd utána. Ő jelképezte az eszmélkedő népet, ki az egész országra tart igényt, és a »magyar mindenséggel« birkózó írot. Okos diplomata tudott lenni és robbanó fölkelő. Néha napokon keresztül higgadtan tárgyalt, ám egy politizáló báróra jelenlétemben úgy rácsapta az ajtót, hogy a báró orra is csaknem ott maradt.”

Kezdő író és politikus korában biciklivel járta az országot, akárcsak balmazújvárosi sorstársa, Veres Péter, később, a harmincas évek közepétől a Bajcsy-Zsilinszkytól kapott újságírói szabadjegygel.

„Kerékpárral elmenni sárban, sötétben, melegben, nyolcvan-száz kilométereket, nem gyerekjáték. Közben egyre és egyre nyitva tartani a szemét, a száját jártatni, éspedig úgy, hogy a parasztnak is tessenek, a vármegye se tehesse rá a kezét . . . Elég lett volna ennyi egy ökörnek. Úgy viselni magát, úgy járni, kelni, hogy szégyent ne hozzon a falura, lenyelni mérgét, mikor szükséges, de kiereszteni, mikor kell. Részt venni nagy gyűléseken, nagy politikai vacsorákon, ami nem is olyan rossz dolog, de figyelni, ébernek lenni, gyűjteni magába a szót, leszűrni a leszűrni valókat, s eltenni, mint valami raktárban.”

„A harmincas évek közepén, mint író, már annyira vittem, hogy egész éven át volt vasúti szabadjegyem. Méghozzá második osztályra. Ez a vasúti jegy sokat jelentett, mert én száguldoztam keresztül-kasul az országban. Megesett, hogy valami dolgom volt Pesten, hát feljöttem. Másnap is dolgom lett volna – csakhogy szállodára nem volt pénzem. Így aztán felültem egy Pestről bármerre távolodó gyorsvonatra, beültem egy jól fűtött fülkébe és kiszálltam ott ahol. A következő gyorsral jöttem vissza és végeztem a dolgomat.”

Egy ilyen utazáson találkozott egyszer Móricz Zsigmonddal: a nagy író egy másik fülkében szunyókált.

De nemcsak egy-két napra s nemcsak Pestig utazott Szabó Pál; néha hetekre és az ország másik szélére is. Színes, gazdag életet élt. Olykor hónapokra bezárkózott ugrai otthonába s irt egyfolytában, de aztán újra kezdte a „száguldozást”. Eszébe jutott egy régen látott szép táj, vagy egy katonakori cimborája: máris ült vonatra. Hívták irodalmi estékre, politikai megbeszélésekre, írói tanácskozásokra: utazott. Mindenütt otthon érezte magát: a legelőkelőbb helyeken csakúgy, mint a faluszéli kocsmában, ahol a feje szinte a padlást emelte. Juhász Géza megírja: a margitszigeti Nagyszálló fényes termében az írók közül legfeljebb Kemény János, a fejedelmi családból született báró mozgott olyan otthonosan. Pedig ide is azzal a fakó kis táskával érkezett, amelyet három pengőért vett a Divatcsarnokban. A kisgazdapárti vendéglátó urak néha küldtek volna a „málháért”; elképzelni se tudták, hogy valaki ilyen semmi kis pakkal utazzon messzire, több napra. De minek is kellett volna nagy úti poggyász? Aludni a vonaton is tudott, az asztal sarkán is, mindenütt, mihelyt lehajtotta a fejét. S akkor ébredt, amikor akart, akár ötpercnyi alvás után is, frissen, legényesen.

A személyesen megélt parasztsors és a „kitörési kísérletek”, meg az országban való állandó jövés-menések Szabó Pált a falusi élet és társadalom nagy ismerőjévé tették; a parasztírók közül talán ő ismerte legteljesebben a magyar falu egészét. Nemcsak a szegényparasztokat; a joggazdákat, a kisurakat és a papok, tanítók házatáját is. Hatalmas élményanyagának egyelőre csak töredékét írja műveibe. Ideje sincsen a maga dolgaira; a mások ügyének a lendítését sürgősebbnek érzi. Olyanformán van, mint a *Tizesztendő* Ádám Jánosa: ha várnak tőle mások valamit, elfelejti a maga baját,

... csak amazokét látja, azokét érzi, éppen úgy, mint mikor a harctéren pergőtűzbe keveredett egyszer, s onnan kicipelt a hátán egy olasz tisztet. Bekötözte pocskéká tett lábát, mégpedig a saját kötszerével. Mintha őt nem járná át a golyó. Mintha őt elkerülnék a gránátok. Az ő baja minden időkben semmi se volt a másokéhoz . . . Erősebb ő, mint a többiek . . .”

Segítsünk hát a többieknek. Az írás dolgában is.

De hát hogyan? Ugráról hogy lehet messze hallhatón kiáltani?

Legalább lap volna, amely közölné írásaikat. Nemcsak az övét; mások is vannak Biharban, akiket kerülné a múzsa: Barsi Dénes, a debaipusztai tanító és Sinka István, a juhászból napszámossá törődött ember is írogat.

De hát nekik nincs pénzük lapra, s engedélyt se igen kapnának. Ellenben Takács Ferenc komádi másodjegyző, Barsi Dénes barátja, aki maga is írogatott verseket, megszerezte a vármegyétől az engedélyt. Az volt a kikötés, hogy személy szerint nem támadják se a kormányt, se a vármegyét. Takács Ferenc legyen a szerkesztő; benne bíztak az urak is. „Neki kellett – Sinka István emlékezése szerint – arra vigyázni, hogy olyan írás is jöjjön a lapba, ami mézes madzag legyen a vármegye szája előtt.” Ennek a mézes madzagnak a húzgálását Barsi Dénes magára vállalta, azzal a szándékkal, hogy bevonja Szabó Pált, Sinka Istvánt, s cikkek erejéig Veres Pétert is. Szépszerével vagy szelid furfanggal megszerzik a lap-engedélyt, s a nyájas vidéki hetilapocskából forradalmian radikális országos orgánumot fejlesztenek.

Pontosan tisztázott programjuk nem volt. Nem is lehetett. Csak abban egyeztek feltétlenül, hogy a szegénység sorsa embertelen és kibírhatatlan, tehát a fennálló rendet fel kell fordítani. Veres Pétert kivéve egyikük sem volt képzett marxista, de mindegyikük lelkében ott bujdosott az elbukott 19-es forradalom nosztalgiája és az oroszországi forradalom eredményei utáni sóvár kíváncsiság.

A lapszerkesztés ment is egy ideig: abból állt, hogy szombat délutánonként bicikliztek Komádiba, ki-ki az asztalra tette a maga írását, aztán beszélgettek, poharazgattak, vacsoráztak is, leginkább Takácséknál. Ismerkedtek egymással „borban és barátságban”. Ennyi volt a tiszteletdíjuk.

A hangulatos borozgatásoknak azonban meglehetősen hamar végeszakadt. A vármegye kezdetől kevésnek találta a madzagon a mézet, s Barsi Dénes meg egyre csökkentette az adagokat. Sőt. Cikkei felháborították a nemes vármegye urait. Egyik vezércikkét egyenesen felforgatónak, kommunizmusra uszítónak találták. Erre a felelős szerkesztőt áthelyezték valahova Békésbe, Barsi Dénest meg felfüggesztették. Elég bajuk volt eddig is a tanítóval, nemcsak a tanrendi anyagról beszélt az osztatlan pusztai iskolában, nemcsak arról, hogy miként ajánlották életüket és vérüket az urak Mária Terézia királynőért, de arról is, hogy miért kellett Dózsa Györgynek megégni, s száz ezreknek Amerikába vándorolni. Elérkezettnek látták az időt, hogy végezzenek a lázongó tanítóval. Ki akarták dobni még a tanügyből is. Szabó Pál alig tudta kijárni az emberséges Nadányi Jánosnál, Nadányi Zoltán költő testvérbátyjánál, hogy végrelesen el ne bocsássák.

Itt állnak hát megint, megfürödve. Még Szabó Pál csak volna valahogy, ha a könyvkiadók hanyagolják is, cikkei, novellái a különböző lapoknál meg-megjelennek. Az *Új Magyarsággal* már szerződése is van, havi két-három írásra. De hol jelenhet meg Sinka és Barsi Dénes?

„Nincs más mód, most már mi indítunk egy folyóiratot – mondja Dénes a Sebes Körös partján, a komádi híd lábánál. Ott állunk hárman, három biciklivel, s a magas gát tetején haránt süt az alkonyatba hajló nap, az ég lent, nyugaton, mintha égne, s a folyón szélvészkeént száguld erre a fénye.

– Folyóiratot? Ha az olyan könnyen menne. Ha úgy megindulhatna, mint ahogy indul bent, a hegyekben ez a folyó...

– Írók vagyunk – mond valami illet Sinka.

– Írni, azt igen. De hol az engedély, hol a pénz?

– Pénz lesz – mondja Barsi Dénes.

– Honnan?

– Én adom. – S csak nézek rá, ismerem jól, miye van, csak azt a kazalnyi szenny-gallért a sarokban.

– Ha pénzt adtok, engedélyt én szerzek.

Nincs még a világ irodalomtörténetében olyan folyóirat, amely ott született vol-

na meg a Mississippi vagy a Léna vagy a Rajna vagy bármelyik folyó partján, mint ahogy a Sebes Körös partján megszületett a *Kelet Népe*. A címet nem én adtam, már nem tudom, hogy Sinka vagy Barsi ajánlotta, avagy mindketten, de elfogadtam. *Kelet Népe?* kitűnő. S ott, a Sebes-Körös partján, mintha a döblingi tragédia pisztolylövése most itt, a folyó fölött visszhangzott volna, s a visszhang alatt mintha láthatóvá lebbent volna a messzeség, egészen addig, ahonnan a magyar nép valaha felszedte sátorát s elindult Nyugatra.”

Így, ilyen regényesen született a *Kelet Népe* eszméje. S ilyen regényesen alakul a folyóirat további sorsa is.

De még a születésénél hadd időzzünk valamelyest. A folyóirat indításához pénz kell, engedély kell, hírverés kell... az a szándék, hogy a *Komádi és Vidékéből* növesz-szenek fel országos fórumot, lehetetlenné lett. De kínálkozott egy másik lehetőség. A *Tiszántúli Figyelő* bölcsész-szerkesztője, Bornemissza László felajánlotta Barsi Dénesnek mint „gyakorlott szerkesztőnek és lapkiadásban járatos embernek” (!) lapja szerkesztését és tulajdonjogát. A bölcsészhallgatónak ugyanis már Barsiék kissé naiv, de lázas, „sajtótevékenysége” is nagynak tűnt. Barsi Dénes Szabó Pállal és Sinkával való megbeszélés után a lap szerkesztését és tulajdonjogát „átvette”.

A „tulajdonjog” átruházása mindössze annyiból állt, hogy Bornemissza átadott egy 170–180 nevet és címet tartalmazó listát, az előfizetők jegyzékét. Azokból vagy 60-an már befizették egész évre a szükséges pengőket; a többitől próbálja bevasalni a hátralékot. Barsitól pedig ígéretet vett, hogy a folyóiratot ezután Nagy Károly debreceni nyomdájában állítja elő.

A nyomdaadósság azonban sok volt, a folyóirat nevét már csak ezért sem tartották meg. Nincs *Tiszántúli Figyelő* – így okoskodtak –, nincsenek adósságai. Folyóiratcímük pedig már volt: az elég romantikusan hangzó *Kelet Népe*.

Már reklámozták is. Még annyit meg tudtak tenni a *Komádi és Vidékénél*, hogy a képviselőjelölt-laptulajdonos költségére több ezer reklámszalagot nyomtattak, *Kelet Népe* felirással, s teleraggatták vele a környék kapuit és telefonoszlopait. „Hadd törje a fejét a jó nép, mi lehet ez, s még megjelenése előtt belekerüljön a közforgalomba a *Kelet Népe* neve.” (Barsi levele Sinka Erzsébethez.)

1935 októberében jelent meg a *Kelet Népe* első száma. Szépirodalmi, művészeti, társadalomtudományi és kritikai folyóiratként. A beavatatlan olvasó számára különös lehetett az igénytelen külsejű új lap első számában folytatásos cikket olvasni – aminek a *Tiszántúli Figyelő* közölte az elejét. A sokféleképpen allegorikus és Szabó Dezső-s lo-bogású bekszőntő sem nyugtathatta meg különösen azt a három-négyszáz eszdeklődőt, aki a mutatóvánszámot forgatta... Annyi azonban máris látszott, hogy a népi-nemzeti értékeket akarja a *Kelet Népe* menteni, s a parasztság mellé állítani az olvasókat. A folyóirat jövőendő szellemiségét a címlap linóleum-metszete jelezte: a felkelő nap fényében szántó parasztot ábrázolta.

A *Tiszántúli Figyelő* tulajdonjogát Barsi Dénes vette át, a jogutód *Kelet Népe* címlapján azonban Szabó Pál szerepelt főszerkesztőként. Barsi neve még ismeretlenül hangzott. Szabó Pálnak már három könyve is megjelent. Barsi Dénes tudta: ha valami súlya lehet a „gyermeteg vakmerőséggel” elindított kísérletnek, ezt a súlyt Szabó Pál neve adhatja.

Szabó Pál nélkül meg is halt volna hamarosan a *Kelet Népe*. Csak addig élt volna, ameddig Váry Rózsa komádi tanítónő hozományából futotta a költségekre. Vagy egy fél esztendőig.

Mert ennyi volt az induláshoz a tőke. Váry Rózsa Barsi Dénes menyasszonya volt; az ő hálószobája vándorolt darabonként a *Kelet Népe*-be. Hozzá hasonló áldozattal és szerelemmel kevesen szolgálták az irodalmat. A hozomány elfogyása után más lehetőségeket kellett keresni, más pénzt, folyton másat, pénzt, papírt, nyomdát, pártfogókat. S ezt a folytonos küzdelmet Szabó Pál vezette. Mindenki más hamar belefáradt. Szabó Pál birta erővel és türelemmel és reménnyel; rövid öt esztendő alatt a jelentéktelen vidéki lapocskából országos folyóirat lett. Az egész magyar irodalom, sőt történelem szempontjából fontos fórum.

A folyóiratot, a *Kelet Népet*, csakugyan úgy szerkesztették, ahogy lehetett: lehe-

tetlen körülmények között. Országszéli kis faluban folyóiratot szerkeszteni? Szerkesztőségként és kiadóhivatalként Adler József berettyóújfalusi nyomdáját és Szabó Pál biharugrai lakását jelölték felváltva; a „szerkesztőség” ténylegesen Szabó Pál ugrai kis háza volt. Ott ültek össze hárman, egy falócán, a szikfűszedő ember, aki pártot csinál, a tanító, aki félig főlt paszulyon tengődött, s a vékonyka napszámos, akinek köhögési rohamai voltak...

„Ültünk egy régi falócán – emlékezik vissza Sinka István *A fekete bojtár vallo-másai*ban –, s néha meg-meg kortyant belül a lámpa üveghasa, az asztalon kenyér volt és bor, s a fejünk fölött a falon berámázva szinte megszólalt egy kemény tiszta sor: aki hisz, az megtartatik...”

Igen, megtartatik. De a kiadói tennivalókat hogy intézzék? Becikliztek Újfaluba, vagy rábízták a nyomdászra. De a lapot nemcsak Újfaluban nyomták, hanem Gyomán, Kecskeméten, Budapesten és Sopronban is; mikor hol sikerült nyomdai hitelt szerezni. A Váry Rózsa-féle „alaptőke” elfogyta után, 1936 nyarán már két számot vonnak egybe. Aztán több hónapig egyáltalán nem sikerült új számot megjelentetni.

Most kapcsolódik a szerkesztésbe Tatay Sándor. Neki is kellene a fórum. Neve egy időre szerkesztőként is felkerül a címlapra. A szerkesztőség most az ő pesti lakásán van; lakása egyik szobájában. Így jelenhetett meg 1937 januárjában a *Kelet Népe* újra. Egy-két számon még Muharay Elemér, a „népi önművelés apostola” is szerepelt társszerkesztőként. Buzgón dolgozott, a vidéki *Kelet Népe*-estéket is eredményesen kezdte szervezni, de igen-igen szeretett s elegánsan tudott telefonálni. Egy hónap alatt csak a telefonszámla 180 pengőre rúgott.

Pénz pedig nem volt; előfizető is kevés. Tatay forrásai is kiapadtak. Ezek után Szabó Pál vállalta magára teljesen a *Kelet Népe* tulajdonjogát, s ő jegyezte főszerkesztőként is. Már Muharay–Tatay szerkesztése idején is olyanféle szerepe volt, „mint a kotelónak a csirkék között, a szárnyát szétteríti, ha jön a vihar” – most neki kell felhajtani a szükséges pénzt egymagának. A kiadót, a nyomdát. A liberális polgári ellenzék emberei adtak volna olykor-olykor pénzt, ha a *Kelet Népe* felhagyott volna a földkérdes feszegetésével. Adott Albrecht főherceg is egyszer, 100 pengőt, de százpengős adományok nem sokat segítettek. Jobb lehetőségek híján Szabó Pál a Független Kisgazdapárt égisze alá helyezte a folyóiratot. Innen, Barsi Dénes emlékezete szerint 1000 pengő támogatást kapott a lap. Felelős szerkesztő Féja Géza lett. A szerkesztő bizottság elnökeként Eckhardt Tibor került a címlapra, 1937 novemberében.

Kockázatos volt ez a lépés; a Kisgazdapárt már egyre inkább kártyázgató ügyvédek és unatkozó ellenzéki grófok klubja volt. Barsi és Tatay ezért feltűnés nélkül távozott a szerkesztőségből. De a Kisgazdapártnak se nagyon tetszett a lap. Szabó Pálnak sok energiájába került, míg meggyőzte pártja számottevő képviselőit: folyóirat kell, ami kibontsa, napvilágra hozza a párt eszmei arcát, s ami átkötő híd legyen a paraszti és polgári értelmiség között. Elhitték valameddig neki, de nem sokáig: hamarosan megvonták a *Kelet Népet*ől a támogatást. 1938 júliusától Eckhardt neve már nincs a címlapon. Akkor egyesült a *Kelet Népe* és a *Válasz*. A Kisgazdapárt nem értett egyet a *Kelet Népe* baloldali hangsúlyaival. Azokkal a népi írókkal különösen nem, akik Dózsát tartották eszményüknek.

A *Kelet Népet* Szabó Pál így sem adta fel. Ha szegényesebb köntösben, ha összevont számokban, ha drágábban is – az előfizetési díjat 5 pengőről 6-ra emelték –, de meg kellett jelentetni. Annál is inkább, mert a *Választ*, a népi mozgalom másik fórumát elnémították.

Most már a *Válasz* íróinak is csak a *Kelet Népe* maradt fórumként. Ebben az időben Szabó Pál és Féja jegyezte szerkesztőként a *Kelet Népet*.

Egyetlen volt sokszor a folyóirat színvonala, de Szabó Pál mérlege helytálló: „nem volt az akkori világ tragikumának olyan szakasza, amihez a *Kelet Népe* nem szólt volna hozzá. Szót kért itten a népszövéstől kezdve a téglagyári munkásig minden, de minden.” Akik érezték a történelmi vihar közeledtét, részben itt verődtek össze. Sinka István teljesen a *Kelet Népe*re volt utalva, nem volt se más baráti köre, se más megjelenési lehetősége, Veres Péter írásait közölte a *Gondolat*, a *Korunk* is, de a *Kelet Népe* minden írását fenntartás nélkül hozta. Móricz Zsigmond, Erdei Ferenc, Kovács Imre,

Jankovich Ferenc, Fodor József és Sárközi György irt ide többek között, s fel-felbukant Szabó Lőrinc és Weöres Sándor neve is.

Az utolsó években a szépirodalmi, művészeti, társadalomtudományi és kritikai folyóirat megjelölés szépirodalmi folyóirat megjelöléssé szűkült. De változatlanul több volt. 1938 augusztusában a *Magyarokhoz* szóló felhívást hozta. A „zöld lázadás”, a „magyar zsinóros idegen árulás ellen” kiáltott: „A szabadságharc ideje jött el! ... nyilazó pártütők, idegen kolonizátorok és népellenes maradiak egyformán ellenfeleink, és politikai gondolkodásunk alappontja ez: a hazát meg kell védeni függetlennek, magyarnak, nemzeti szabadságaiba és szép különállásába minden európai Góliátok ellen is.” Jelszó: „Patriotizmussal a népjogokért!”

A társadalmi felszabadulás és nemzeti függetlenség irányába mutattak a *Kelet Népe* java írásai. Móricz Zsigmond ezért is vette át örömmel a szerkesztését és a tulajdonjogát, mikor Szabó Pált a történelem egy politikai hetilap, a *Szabad Szó* élére állította.

Megvan a szerződés; Móricz Virág közölte az *Apám regényében*. Érdemes rá emlékezni: szinte barátságból adta át Szabó Pál Móricz Zsigmondnak a *Kelet Népet*, jóformán csak a nyomdaszámla ellenében. Pedig voltak csábítóbb lehetőségek is: 20 000 pengőt kínált érte az egyik tőkécsoport. De hát Móricz Zsigmondnak, kedves pártfogójának, a legnagyobb magyar írónak nem volt iapja. És hát: emberek vagyunk ...

SZABAD SZÓ

A *Szabad Szó* talán a legjelentősebb hetilap volt a magyar sajtótörténetben. Története összefonódik a Nemzeti Parasztpárt és a Függetlenségi mozgalom történetével. A népi baloldalnak volt elsősorban a gyülekező helye, Szabó Pál, Veres Péter, Darvas József, Erdei Ferenc, Tamási Áron és Illyés Gyula írásait hozta következetesen, de a kommunisták, Donáth Ferenc, Fehér Lajos, Mód Aladár cikkei is gyakran itt jelentek meg. A fasizálódás legnehezebb esztendőiben (1938–44) negyvenezer példányban terjesztette az új világba való hitet. Cikkeit olykor a moszkvai rádió is beolvasta, a dunántúli kisgazdák és a szatmári agrárproletárok egyként olvasták. Olvasókörreivel, vitáival, melyekben kommunisták is részt vettek, tizezreket vezetett a szocializmus vállalásáig. Szerkesztősége egyidőben a KMP egyik legális fedőszerve volt. Maga a lap a népfront orgánuma.

Ennek a lapnak a felelős szerkesztését vállalta Szabó Pál.

Pedig hát elég gondja volt a *Kelet Népe*vel. A politizálásba is belefáradt már a harmincas évek végére: írni szeretett volna inkább. Ha csak tehette, Ugrán tartózkodott, s műveit fogalmazta.

Történt azonban, hogy eladó lett Mezőffy Vilmos lapja, a *Szabad Szó*. Egy agrár-szocialista hagyományú lap, amelynek a szerkesztése ugyan már régen óvatos, sőt alkudozó, de népes olvasótábora jórészt változtatást akaró paraszt. Meg kellene szerezni; legyen végre a parasztságnak is egy hetilapja. A lapban a szellem és a nép találkozhatna. Ami eddig irodalmi mozgalom volt, a lapon keresztül politikai, társadalmi mozgalommá szélesülhetne. Bisztray Farkas Ferenc már tárgyal is Mezőffyvel. Féja Géza meg Szabó Pált keresi: hetvenezer pengőért meg lehetne venni. Vállalja a szerkesztést. Szerezen lapengedélyt.

„– Ne marhaskodj. Hol van a hetvenezer?”

– Nézzed, csak Amerikában annyi az előfizető, hogy egy év alatt onnan bejön. Előleg kell, valami nyolcezer, azt elő lehet teremteni ...”

Ebből a vállalkozásból végül is nem húzhatta ki magát. Pontosabban: ebből sem vonhatta ki magát. Lapengedélyt se Féja, se Bisztray Farkas nem kaphatott. Farkas csődben volt, Féja már hétszer volt büntetve politikai vétség miatt. A többi népi író is „büntetett előéletű” volt, nem jöhettek szerkesztőkén számon. Csak ő nem volt „büntetett előéletű”. Egyszer ugyan állt az ügyészség előtt, de felmentették, s a forradalom utáni kétéves helyi internálás már nem számít „büntetett előéletnek”. Vagyis a feladat

elől nem térhet ki. Ő a legalkalmasabb a vállalására. Neki vannak személyes kapcsolatai. Írói neve is van. A többiek, Illyés, Veres Péter, Darvas, Kovács Imre, mind-mind bélyegesnek számítanak már a hatalom előtt.

„Az úri Magyarország fellegvárát rohamozták ezek az emberek, hol egyenként, hol csapatosan, s ha az egyik elesik, a többi keresztülcsörtet rajta, s csak előre, előre! Hősök voltak ezek az emberek. A szinte reménytelen, s szinte pillanatra sem szűnő harcnak a hősei. Rendre buktak el s rendre tápáskodtak fel megint, s most én vagyok a soron, hogy saját testemmel próbáljam feljebb tölteni az úri fellegvár sánc-árkát, hogy könnyebb legyen a roham az utánam következőknek. De ha elbukok, lesz-e erőm talpra ugrani megint? Ezt nem lehet előre kiszámítani. De menni kell, csinálni, tenni, cselekedni, mindenkinek erején felül vállalni a munkát, aki ember s aki magyar. Pihenjetelek tehát tovább írói vágyak, álmok, művek, én megyek Pestre Szabad Szót csinálni.”

A szükséges előleget, nyolcezer pengőt, a Magyar Francia Bank vezérigazgatójától kapta, Oltványi Imrétől. Annyi váltót írt alá, „hogy egy seylon tele volt terítve, amíg megszáradt rajta az aláírás”.

„De hátra van a lapengedély. Meg kell keresni azt a befolyásos embert, aki közel van ugyan hozzánk barátilag és politikailag, s van egy barátja, aki már Imrédy Bélához van közelebb . . . S máris ott vagyok az előtt a bizonyos sáncároknak előtt, ha beledőlök, jöhet testemen keresztül a következő!”

De nem buktam bele. Ellenben Imrédy egy minisztertanácson kijelentette: úgy még soha nem babráltak ki (mondjuk így) magyar miniszterelnökkel, mint én övele. Adott két lapengedélyt, s nem kapott semmit.

S énbennem ma is megdermed a lélek, hogy milyen észvesztő szakadékok közt vergődtem én azokban az időkben, tiszta kézzel, naiv szívvel, de nagyon erős hittel, hogy hidat építsek az észvesztő, de inkább nemzetvesztő mából a jövődönék.”

Tudatosan vállalta hát a politikai villámhárító szerepét. Zsindely Ferenc államtitkár segített neki a lapengedély megszerzésében. Majd pedig a permegelőzésekben és sajtóügyekben.

A *Szabad Szó* indulásával új fejezet kezdődött az életében.

1938. december 9-én jelent meg Szabó Pál szerkesztésében a *Szabad Szó* első száma. Szabó Pál szép beköszöntő cikke s az egész szám arról beszél, hogy a lapnak az életében és a népi írók mozgalmában ezzel a nappal valami új kezdődik. Szabó Pál a horvát parasztpártról, Kovács Imre Budai Nagy Antalról ír, a kisgazdákat érintő kérdésekről is szólunk a cikkeket, de elsősorban a szegényparasztság érdekeit tartják szem előtt: sürgetik a radikális földreformot. A program mindenekelőtt az agrárproletárok érdekvédelmét, a földreform kiharcolását tűzte célul.

A *Szabad Szó* történetét részletesebben megírta Varga Rózsa; itt csak a Szabó Pál életével legszorosabban kapcsolódó mozzanatokra emlékeztetünk. Elsősorban a Parasztpárt megalakulására.

Szabó Pált már a Független Kisgazdapárt megalakulása előtt kísértette egy parasztpárt gondolata. Nem volt sok lehetősége: a paraszti jelzőt még a Tiszántúli parasztságnak jó része sem hallotta szívesen; a Szociáldemokrata Párt is földmunkásnak mondta a falusi szegénységet. A harmincas évekre változott a kép: a Tiszántúlon a paraszt nevezetet már sokan vállalták öntudattal. Persze, nem a nevezeten múlt a Parasztpárt életre hívása; a feltételek most látszottak érettnek a megteremtésére. Márciusi lázban égett a népre hangolódó értelmiség, a Kisgazdapártból egyre nagyobb lett a kiábrándulás. A *Szabad Szó* körül a parasztság legöntudatosabb emberei gyülekeztek. Az irodalmi vonal képviselőivel szemben Erdei Ferenc és Kovács Imre politikai párt megalakítását szorgalmazta, s a vidékiek közül Szabó Imre, a makói *Független Hírlap* szerkesztője sürgette a pártalakítást.

A pártprogram kialakítására 1939 januárjában került a sor, a Szabó Pál tízéves írói jubileuma tiszteletére rendezett vacsorán. A vacsora különben csak ürügy volt, a jubileum igazában majd csak karácsonykor lett volna esedékes. Háromszáz parasztember jött össze a vacsorára az ország minden részéből. A parasztküldöttek mellett ott

voltak a politikusok közül többen, így Nagy Ferenc, Mező Ferenc, Tildy Zoltán, Varga Béla, Dobi István, Nánási László. Jelen voltak az irodalomból Illyés Gyula, Veres Péter, Darvas József, Sárközi György, Sellyei József, Jankovics Ferenc, Fodor József, Zilahy Lajos s maga Móricz Zsigmond is. Kovács Imrét itt még Nagy Ferenc, a Kisgazdapárt főtítkára lebeszélte az önálló Parasztpártról. De a „*Néppel a népért*” zászlaját már kibontották. A Márciusi Front örökségét a változott, nehezebb körülmények között továbbvitték.

Az esetnek nagy jelentősége volt a *Szabad Szó* és a népi mozgalom történetében. „Ez volt az első eset – írja Varga Rózsa vonatkozó tanulmányában –, hogy a népi írók, politikusok és a vidékről összejött parasztszerek együtt vitatták meg a közös tennivalókat, s ez a *Szabad Szó* egész fennállására meghatározta az újság szerkesztési módszerét, és a köréje csoportosult írók, politikusok politikai programalkító eljárását. A *Szabad Szó* szerkesztősége így valóságos kis népparlamentté alakult, ami eleve magában hordta azt a lehetőséget, hogy mind az első ízben itt kialakított, mind pedig a későbbi programokon is túllépjenek, a bel- és külpolitikai helyzetnek megfelelően. Azok a mezőgazdasági munkások és parasztszerek, akik ezen az első összejövetelen jelen voltak, nemcsak egyszerű olvasói és terjesztői lettek a *Szabad Szónak*, hanem a szerkesztőségi viták aktív résztvevői, akik később maguk is cikkeket írtak, s falujukban, munkahelyeiken a *Szabad Szó*ban felvetődött gondolatokat erjesztőivé váltak, s sokan közülük épp a *Szabad Szó* keresztül jutottak el a Kommunista Pártig.”

A pártalakulást 1939. június 29. napjára, Péter-Pálra tűzték ki. A *Szabad Szó* szerkesztősége országos parasztertekezletet hívott össze ebből a célból, Makóra. A gyűlés megtartása nem ment simán, az állomás és a városháza környékét, ahová a gyűlést kérték, valósággal megszállta a rendőrség: nincs engedély a gyűlésre, oszoljanak. A parasztszerek kisebb csoportokban a rendőrség figyelmét kijátszva a Maroshoz tartottak, a Maroson egy homokszállító dereglyén vezette le Erdei Ferenc az alakuló gyűlést.

A párt megalakulását sok vita után végül is kimondták. A Nemzeti Parasztpárt a szegényparaszti tömegek igénye alapján megszületett. De még elnök is kellett. Aki felelősséget vállal. A választás Szabó Pálra esett. Farkas Ferenc, a *Szabad Szó* gazdasági vezetője ült mellette.

„Előbb csak úgy évés közben érvel amellett, hogy nekem a Parasztpárt elnöki tisztét, de inkább elnöki felelősségét el kell vállalnom. Itt, azonnal. Addig nem oszlik széjjel az asztaltársaság. S én egyszerre csak úgy érzem magam, mintha az idő s történelem visszalobbant volna az első világháborúba, amikor is a szinte sehol véget nem érő lövészárók, mintegy végtelenbe nyúló mérleg szelte ketté a világot, és én mint káplár és patrulkommandást, aggatam derékszíjaimra a kézigránátokat, parancsra, persze. Hogy menjek által ennyi vagy ennyi emberrel és bilentsem csak errefelé a mérleget.

Nagyon érdekes, de félelmes is az én sorsom: mindég, mindenhol énrajtam próbálja önmagát a lehetetlen.

Visszanéztem elmúlt életemre: mindég oda kényszerültem, ahol át kell törni a falat vagy a lövészárkot. Nem nagyon, de egy kicsit mégis, szomorú voltam.

Egyszóval... elvállalod?

Igen, elvállalom.”

Pedig hát voltaképpen személy szerint nem is nagyon látta alkalmasnak Szabó Pál adott pillanatban az időt önálló parasztpárt megalakítására. De ha így döntöttek a harcostársak, akkor gyerünk. Vállalta a cselekvést, a legnehezebb feladatokat, mint mindig. S már írja is a vezércikket a párt programjáról a *Szabad Szó*ba. *Nemzeti Parasztpárt* címmel. (1939. július 16.)

A fasizmus elleni harcot, a német imperializmus elleni védekezés szükségét hangsúlyozza. A független, népi gondolatra épített Magyarország megteremtését sürgeti.

A Parasztpárt programja különben több ponton megegyezik a Márciusi Front kiáltványával. Ugyanúgy követeli a földreformot, az ötszáz holdon felüli birtokok kisa-

járatását, mezőgazdasági szövetkezetek szervezését, a közigazgatás átalakítását, s a 14 éves korig kötelező ingyenes népoktatást. A párt végrehajtó bizottságába Nánási Lászlót, Sellyei Józsefet, Erdei Ferencet, Veres Pétert és Kovács Imrét választották.

A Parasztpárt munkáját a hatalom – ismeretes – minden eszközzel akadályozta. A párt propaganda-anyagát elkobozták, alakuló gyűléseit, a súlyos külpolitikai helyzetre való hivatkozással, mint politikai gyűléseket, betiltották. A *Szabad Szó* terjedelmét pedig nyolc oldalról négy oldalra csökkentették 1939. szeptember 10-től kezdve. Állandó volt a hajsza a szerkesztőség ellen is. Az ügyészség vádiratot vádirat után adott ki a cikkeik írói ellen. Egyszer Donáth Ferencet, a külpolitikai rovat szerkesztőjét vitte el a rendőrség; aztán Kovács Imrét, s csak hosszabb idő után engedték vissza, kopaszra nyírt fejjel. Bíróság elé állították Iliás Ferencet is, a fertőszentmiklósi fiatal napszámos tanítót, egy cikkéért, amit az Eszterházy hitbizományról írt. A felelős szerkesztőt, Szabó Pált is minduntalan becitálták a sajtóosztályra, a Várba. Anyagi nehézségek is voltak. Az olvasók azonban ragaszkodtak a laphoz. Egyetlen felkérésre háromezer előfizető küldte be év közepén az 1940-es előfizetési díját, hogy a lap anyagi válságának a megoldását segítse.

A *Szabad Szó*, a Nemzeti Parasztpárt nagy győzelem volt. Veres Péter pontosan rögzítette az 1939 szeptember végi helyzetet. „A népi írók – írta – ugyan szétszóródtak, de újra meg újra összeverődtek, mert muszáj volt, mert életüknek és írói munkájuknak nem lett volna értelme, ha mindent abbahagynak. Igaz, néhányan elestek, néhányan eltévedtek és elsodródtak, de maga a törzs áll és új erővel gyarapodik... az igazi eredmény az, hogy találkoztunk a nagy paraszti tömegekkel, hogy paraszti óhajra megszületett a magyar parasztpárt. Nagy dolog ez... az öntudatos ipari munkáság mellé felsorakozik az öntudatos parasztság és az igazi magyar értelmiség: remélhetünk. A népi írók munkája nem ment hiába.”

A Parasztpárt szervezeteinek kiépítése lehetetlenné vált. A kormány a háború kitörésének másnapján „különleges intézkedéseket” foganatosított, a vidéki alakuló gyűléseket sorra betiltották. A *Szabad Szó* pótolta a lehetséges mértékig a hiányzó pártkereteket; ébren tartotta olvasóiban a művelt, szabad nép álmát.

A *Szabad Szó* némely munkatársa és Szabó Pál között később nézeteltérések is támadtak. 1940 őszén Szabó Pál hazaköltözött falujába. A lapengedélyt azonban, az ügy érdekében, az elkövetkezendő új világért, megtartotta. Felelős szerkesztőként ott hagyta a nevét; vagyis vállalta továbbra is a villámhárító szerepét. Bajcsy-Zsilinszky Endre, a *Szabad Szó* főszerkesztője becsülte, szerette változatlanul. „Kedves Palikám – írta 1941. január 27-i levelében – mindig zavartalan volt a barátság közöttünk, soha egy rossz szó nem esett egyikünk részéről a másikunk ellen, ha kritizáltam is itt-ott egyik-másik lépésedet, mindig őszinte baráti jóakarattal és szeretettel tettem... arról légy meggyőződve, hogy nemcsak az van távol tőlem, hogy Téged a lapnál bármilyen figyelmetlenséggel elkedvetlenítsünk, hanem ennek éppen az ellenkezőjét szeretném elérni...”

Czine Mihály tanulmányát az Emberek megjelenésének 40. évfordulója alkalmából szerettük volna közölni. Szabó Pál halála szándékunkban szomorú távlatot adott: az írás emlékezéssé vált; koszorú a sirra, tisztelgés a maradó életmű előtt.

A Jelenkor Szerkesztősége

WEÖRES SÁNDOR — UKRÁN SZEMMEL

Weöres Sándor költészete sokáig kívül esett látóköreünkön. Pedig eddigi életművével nagyon is rászolgált már az ellenkezőjére. S nemcsak azért, – hogy a mi szempontunkat említsem: ő fordította le Sevcsenko *Kobzosát*, – sokkal inkább általános költői nagysága, a mai magyar irodalomban elfoglalt helye miatt.

Weöres Sándor első ízben mint Sevcsenko-fordító ragadta meg figyelmemet. A kiemelkedő költő magyarországi megszólaltatója és népszerűsítője iránt táplált spontán hálaérzetem arra ösztönzött, hogy legalább közeledni próbáljak hozzá és tegyek valamit az „ismeretlen magyarért”. Amikor 1961-ben az egyik magyar kiadványban talákoztam Weöres Sevcsenkónak szentelt versével, szinte, hogy úgy mondjam, vonzalmam miatt „nem tudtam le nem fordítani”. Azután később egy egész sor más versét ültettem át ukránra, amelyeknek egy része újságban, folyóiratban (Zakarpatszka Pravda, a Vseszvit és Zsovteny c. folyóiratok), valamint a Magyar hárfa c. kötetben (Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1970.) láttak napvilágot.

Közben magam is személyesen találkoztam Weöres Sándorral, 1968 vége felé a költő budapesti otthonában. Úgy hozták a körülmények, hogy a találkozás szimbolikus szint is kapott: mint a Magyar Írók Szövetségének vendégei, a gruzin Guresidze Nodar költőtársammal együtt látogattuk meg Weörest, kinek személyében nemcsak a *Kobzos* fordítóját, de Sota Rusztaveli halhatatlan műve: *A tigrisbőrös lovag* nagy tolmácsolóját is tiszteltük.

A beszélgetés Ukrajnáról folyik, majd Grúziára terelődik, Grúziáról Magyarországra. Károlyi Amy lelkesen beszél Leszja Ukrajinkáról, akinek verseit már fordította, s ma is fordítja. Férje Sevcsenko és Rusztaveli alakját idézi fel. Tudjuk, hogy nyersfordításból dolgozik. De ragyogó nyelvézéke, ritka jó intuíciója révén szinte maradéktalanul átadja az eredeti mű zamatát. Mintha csak a nyersfordítás igénybevételéért magyarázkodna, Weöres Sándor elmondja, hogy sok szót ismer és olvasni is tud mindkét nyelven. Megkértem Weörest, beszéljen a *Kobzossal* történt „találkozásról”. Gyorsan jött a válasz:

– Valóban találkoztam vele. Kétszer. Először álmomban.

Végighallgattam ezt a furcsa álmot. Amikor Weöres a *Kobzos* fordításán dolgozott, a megfeszített munka utáni álmatlan éjszakákat végre pár órai alvás követte. Egyszer ilyenkor Tarasz jelent meg előtte. Bekopogtatott a fordító házába, köszönt, majd elnézést kért. A házigazdák persze, megütődtek, Károlyi Amy kifordult a konyhára, hogy főzzön egy erős feketét. Sevcsenko nem utasította vissza a kávé, leült, felhőrpintette a csésze tartalmát, köszönetet mondott, és hogy ne maradjon adós, meghívta Weöreséket magához vendégségbe... Aztán eltűnt a falon keresztül...

– De hát milyen nyelven beszélgettek?

– Óslávul. Nem tudom miért, de ezen a nyelven. Talán ez nem is lényeges. Sevcsenko beváltotta a szavát – mondta mosolyogva. – A vendéglátást 64-ben viszonozta, amikor a Szovjet-Ukrajna kormányának meghívására Tarasz földjén jártunk, s részt vettünk a költő születésének 150 éves jubileumi ünnepségein. Ott, Kanyevban a nagy költő örök nyugvóhelyén találkoztam vele másodszor...

Arról, hogy értelmezi Weöres a *Kobzos* költészetét, igen sokat árult el számomra a magyar irodalomban egyedülálló versciklus a *Variációk Sevcsenkó témáira*. Három vers tartozik ide: a *Hajdamák harcosok*, *Kazamatában*, *A kobzos*. 1959-es kelezésük mind, vagyis 6 évvel azután születtek, hogy lefordította a kötetet. Ezek az időbeli tényezők is arról beszélnek, hogy a sevcsenkói motívumok mélyen érintették a költő belső világát, hogy sokáig hordta magában a versek gyújtotta érzéseket.

A *Variációk* mintegy kettős lehetőséget nyújtanak művészete tanulmányozására – méghozzá Sevcsenko poézisének reflexióin keresztül; – hogy bepillantson Weöres műhelyébe, megfigyelje mit vesz át Sevcsenkótól és hogyan formálja át az anyagot. Hiszen a másik költővel való azonosulás és ugyanakkor az egyéni hang megőrzése egyike Weöres legelválaszthatatlanabb alkotói vonásainak, szinte az egész világ költészetére kiterjedő interpretátori készsége is, természetesen, erre épül.

A *kobzos* című verse jó példa, mennyire hű marad Sevcsenko tollához (Magyar hárfa, 169–170. old.). Íme, az első versszak:

*Hajdan a kobzos szertenézett
orosz és ukrán tájakon
fenn cári korbács, lenn enyészet,
az inség szendergett vakon.*

A sevcsenkói forma áttetszősége a vádló, haragos hang... Milyen messze van ez Weöres tipikus atmoszférájától. Az ő műsája idegenkedik a közvetlen formába öntött gondolattól, gyakran szövevényes hálót fon, s szinte kérkedik ezzel.

A *Meglejtés a „rejtelem”-re* című írásában (1964) Weöres Sándor ezt írja: „Mind-egy, hogy versem tetszik-e, gyönyörködtet-e. Olyan legyen, am! fölött nem lehet napirendre térni, keltsen dühös elutasítást, vagy nyugtalanságot, vagy elfogadást, vagy akármit, csak ne a pillanatnyi tetszés örömét. Az olvasó, ha nem is tudja, még csak nem is sejt, borzongó idegeiben öntudatlanul érezze: a versből maga a szeretet süt rá, előtte nem maradhat közömbös.”

Hogyan egyeztethető Weöres „kuszasága” A *kobzos*-sal, mely ilyen sorokkal zárul:

*Orosz, s ukrán föld szélte-hossza
most vajudik uj életet,
kobzos dalát el ne kobozza
többé a cári rendelet.*

Az olvasónak megvan az a lehetősége és joga, hogy a versfordítást különféle-képpen értékelheti. De mi biztosak vagyunk benne, hogy Weöres számára a sevcsenkói vers tolmácsolása egyértelműen haladó gondolatot fejez ki, csakis így fogja föl és mi ott érezzük a sorok között az eszme iránti nagyfokú elkötelezettséget, a téma szeretetét. Ha olykor Weöres remineszcenciáiban kissé eltávolodik is az originális anyagtól, de A *kobzos*-ban a címszereplő kifejezetten hamisítatlan formában jelenik meg. Mondhatnánk talán úgy is: Weöres nagyon is érzékeny áldozatot hozott, amikor a *Kobzos* behatása alatt engedte magát azonosulni egy más költői beállítottsággal. Vagy pedig... Alighanem igenlő választ kell adnunk a kérdésre; nemde egyik példájával találkozunk-e olyan eseteknek, amikor valamely külső hatás, érzelmi tényező (adott esetben a forradalmár-Sevcsenko alakja) a költő lelkében rokonhúrokat pendít meg, s a következőkben azok hangján szól.

Hasonló valami történhetett a ciklus másik két versénél (*Kazamatában, Hajdák harcok*). Ugyanakkor itt Weöres jobban eltávolodott az eredeti témáktól és alakoktól. Különösen áll ez az utóbbi versre (Zsoltény, 1970, 6. sz. 4. old.), ahol hihetetlenül egyedi kristályt hozott felszínre, melynek csillogásában a maximálisra hevített megbékélhetetlenség, örök költői nyugtalanság és szenvedélyesség tükröződik:

*„De az árulóra nincs kímélet.
Kilépsz majd a házból, szeretőm.
Korty rumot még! Aztán bibliámat
simogatott bőrdőbe kötöm.”*

Szintén Sevcsenko sűrített vallásellenes motívumaival találkozunk a *Kazamatában* című versben (Magyar hárfa, 169 old.). Az apró fiúcska és a brutális falusi kovács, a költő és az isten – íme a két antitétikus alak. Mindkét alak megteremtése a vallásellenesség talaján történik.

*Uristen, fekszem a nyüves veremben
s tudom, hogy meg nem szabadítasz engem.
Egy életem át hordoztam neved
S elpusztítsz, mint ellenségedet.*

Ugyanakkor a másik antitézis oly sok sajátos elemet hordoz magában („Kalapács zuhogott, csont recsegett, kormos, véres gubanc hörgött: Vízet!” és így tovább), a hallatlanul kegyetlen valóság-asszociációkkal párosulva („vékony karját annak nyakába fonta, az apának a gyilkost panaszkolta”), hogy végül a vers végén már teljesen Weöres Sándori atmoszféra uralkodik.

*– Így ölsz meg engem, Istenem,
rád hullok, mert más nincs nekem.*

A költő egyik kötetében más ukrán témájú vers is van. A *Harminc bagatell* című ciklus egyik verse az *Ukrán*. Mellesleg talán magyarázatképpen, a *Harminc bagatell* között van Szlovák, Török, és Kínai c. vers is. Az *Ukrán* a mi kolomijkáink tematikai, ritmikai intonációjának nagyszerű érzékkel megírt transzplantációja. És ismét nem utánczást látunk, hanem a másik művésznél tapasztalt élmények alkotói feldolgozását. Saját hangot teremt itt már a „bogáncs” és „ebszülő” folklorisztikus alakjának rejtelmes megszemélyesítése, „akik árokszélre dobják az ingüket” és olyasmit mesélnek magukról, hogy „táncot pórén járunk, holdsugar a párunk”.

Weöres művészete sajátos és utánozhatatlan – ami ukrán témáinál is szembe-tűnő –, olyannyira gazdag és sokrétű, a megragadott témától függően, hogy nagyon nehéz őt jellemezni, pontos körvonalakról talán nem is beszélhetünk vele kapcsolatban. Fentebb említett és meg nem nevezett műveiből ítélve, talán mégis így válaszolhatnánk gondolatainkat: kerüli a felszínességet, a gondolati tartalmat olykor logikai ugrásokkal, vertikális időzetben vágásokkal közli az olvasókkal, néha meg roppant mélységekben horgonyoztatja le azokat, bámulatos zeneiség, szokatlan tónusokkal a furcaság határán, az alakok sokrétűsége, melyek a kifejezések örvénylésében és futamaiban mind újabb és újabb oldalait mutatják, a páratlan nyelvi gazdagság, játékoság és kimeríthetetlen fantázia fémjelzi Weörest.

Egybegyűjtött írások c. kötetének bevezetőjében a credóját így fogalmazza meg: „Célom nem a gyönyörködtetés, nem is a szokatlantól irtózók bosszantása, értenek-e, azzal sem törődöm. Mást akarok: eleven áramot, melytől megrázkódik az ösztön, érzelem, ész, képzelet, szellem, az egész lény; ne csak az ember olvassa a verset, a vers is az embert. Átvilágítani és felrázni óhajtlak, hogy átrendezhesd magadat zárt, véges egzisztenciális énekből nyitott szociális kozmikus végtelen énné. A kommunisztikus embert hívom, aki ráeszmél a birtoklás, rang, erőszak kényelmetlenségére, külső érvényesülés helyett testi-lelki önmagát emeli értékesebbé.”

A vers olvassa az embert... Első pillantásra talán paradoxnak tűnik. Ha belegondolunk, belenézünk a szavak jelentésébe, akkor természetesen éppen ezzel fordított folyamat a megszokott és ésszerű: az ember olvassa a verset. Mindkettő kiegészíti egymást, habár a második kifejezés már mintegy magasabb fokát jelenti ember és művészi szó kapcsolatának. Ez nem más, mint az emberi természetre gyakorolt hatása, olyan munkafolyamat, melynek hatásfokát a belső kvalitások növekedésével, a testi-lelki tartalom egészével, az egoista öntetszolgést, korlátoltságot, erőszakot és rangot elvető, a közös, nemes célokért dolgozó, végtelen „én” tökéletességével mérik.

„A mai ember – mondja Weöres a már említett előszóban – általában abban az ájtott aggodalomban él: „Mi jut nekem? Miről maradok le?” Ezért élete törtető haj-

szában telik. Jobb, ha lényéből ez sugárzik: „Mit tudok adni?” Az ilyennek gondtalan, nyugodt, józan munkája folyton gyümölcsözők, jut belőle másnak is, magának is bőven – amit adni tud, folyton megsokszorozódva tér őhozzá és másokhoz. Amíg az emberek egymás nélkül és egymás ellen kívánnak örülni, számtalan lemondásra és öncsonkításra kényszerülnek, de mihelyt egymásba sokszorozzák örömeiket, nincs több okuk aszkézisre, mint a boldog szeretőknek.”

Bármily különöseknak, szokatlanoknak és helyenként érthetetleneknek tűnjenek is Weöres művei, bármily következetesen (és jogosan) tagadnánk egyik vagy másik gondolatát, nézetét, útkeresését (fel kell rá figyelnünk: Weöres nincs ellene, hogy valamely verse haragos tiltakozást váltson ki!), akármennyi pesszimizmus, absztrakt humanizmus és ellentmondás legyen a művészetében, mi, a XX. század emberei úgy látjuk, hogy a szocialista eszményekhez Weöresnél éppen a végső célok közelítenek leginkább – nyílt szociális kozmikus énjének létrehozása, a kommunista ember megidézése, az „embert olvasó” vers igenlése, a költészet dicsőítése, melytől „meggrázkódik az ősztön, érzelem, ész, képzelet, szellem, az egész lény”.

Az utolsó kis vonást hadd vegyük ismét a Weöres és Ukrajna témából. Már említettük a *Merülő Saturnus* című kötetet. Weöres 1970-ben kiadott kétkötetes gyűjteményében az e kötet verseit tartalmazó részt egy epigramma nyitja (a külön kötetben nem szerepelt); Sevcsenkótól származik és két nyeiven áll itt, ukránul és magyarul a szerző fordításában:

*Múlik a Saturnus-erő,
Gonosz lesz ez a jótevő,
Mihelyt az ősz türtőket tonja...*

Íme 1970-ben a Kobzos-zseni ismét megérintette a magyar költőt, és Sevcsenkó műzsájának keze egyengette a „gonosz-jótevő” sorokat. A *Kobzos* örökkön élő költészete olvassa a nyílt szívű és jólelkű poétaembert, Weöres Sándort.

A senki földjén

*Derkovits-képek kékje villog,
emberentúli, szívetsző hideg.
A fagyott senkiföldjén állók,
és nem kiáltok többé senkinek.*

*Mások zászlói fönny az ormon,
mások nyoma a völgybe lenn,
kilobbant hold az üres égen,
itt rám nem lel már senki sem.*

*Időtlen misztériumával
kerit körül a félelem.
A halál ornamentikája
ragyog a fákon. És a szívemen.*

Anyámnak

*Ne a szavakat értsd. A csöndet.
Azt, amely méhedben fedett.
Mit vársz a szavaktól? Szegények,
és meg nem vallhatják neked,
amit viselek: bírhatatlan.
Első sírásom tudta csak,
hogy itt mi vár. És hajtogatta
egyhangúan: majd rámszakad
(ahogy mindünkre) tető és ég
s hurkolódik az éjszaka
torkom körül mind szorosabban,
de el kell mennem még haza,
hozzád. S olvasnom arcodon,
van-e még, lehet-e föloldás.
Segíts, ha bírsz. Már nem kapaszkodom.*

A VALÓSÁG VONZÁSÁBAN

Három romániai magyar könyvről

Mostanában sokat vitatkoznak a teoretikusok azon, hogy a regénynek – a mai „információ-robbanás” idején – lehet-e egyáltalán tájékoztató szerepe. A magyar regényről szólván is folyik a vita; regényirodalmunk karaktere és hagyományai kapnak kérdőjeleket. Egy azonban bizonyos: a szomszédos országok magyar irodalmától információt is várunk, nemcsak művészi eredményeket. A regény információs szerepének hanyatlásakor sem csökkent ezeknek az irodalmaknak a tájékoztató feladata. Hiszen hiteles szociográfiai és történeti művek vagy átfogóbb riportok és útibeszámolók híján a *regény* az egyetlen, amely ismeretanyagot kínál a szomszédságban élő, több mint három millió magyar sorsáról. A hazai közvéleménynek az a része, amely érdeklődik e sors iránt, jobbra a szépirodalomtól várhat tájékoztatást. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy útleírás- és riport-irodalmunk meglehetősen részletességgel igazít el bennünket a kanadai franciák vagy az itáliai osztrákok problémáiban, de eddig még nem olvastam Romániáról vagy Csehszlovákiáról olyan könyvet, amiből az ottani magyarok életéről is kiderülne valami.) Egyszóval a regényekre szorulunk, s a romániai és csehszlovákiai magyar szépirodalomnak – nemcsak a mi számunkra, hanem a kisebbségi magyar olvasó számára is – ismeretanyagot közlő szerepe van. Olyan szerep ez, amely természetes módon következik irodalmunk nagy hagyományaiból, s amit a kisebbségi magyar irodalom is gyakran vállalt magára. Gondoljunk csak Tamási Áronra, aki a székel népet, Nagy Istvánra, aki az erdélyi magyar munkást, vagy Karácsony Benőre, aki a kispolgárságot és az értelmiséget ismertette meg magyarországi olvasóival.

A kisebbségi irodalomnak elsőrendű feladata tehát az információ, ez a feladat azonban nem könnyen érvényesül. A kisebbségek valóságos helyzetéről – adott esetben sérelmeiről – beszélni gyakran ellenállásba ütközik. S a kisebbségi szellemi életet is sokszor vonzza a „valóságirodalom” helyett a „műhelyirodalom”. Ez a helyzet alakult ki a romániai magyar irodalom „hőskorában” is, a húszas évek vége felé, midőn minden addiginál jobban uralkodott a történelmi vagy a lélektani műfaj, és háttérbe szorult a valóságot ábrázoló epika. Különböző oldalakról hangzott el akkor bírálat: az Erdélyi Helikon lázadói – Tamási Áronnal az élükön, aki akkor írta realista remekét: a *Címereseket* – a „vallani és vállalni” – vitában követelték az erdélyi magyarság életének hűséges ábrázolását, Gaál Gábor akkoriban fejtette ki irodalomelméleti tételeit, melyek szerint az irodalom „a valóság lelkiismerete”, a népi írók későbbi hívei, a fiatalok, pedig ekkor kezdték meg a falukutatót. Az erdélyi magyar regény második fellendülését hozta ez a vita, ez az átalakulás; Tamási *Abelét*, Karácsony Benő, Berde Mária, Kacsó Sándor és Nagy István műveit.

És most itt a harmadik fellendülés, újra a valóság nevében és vonzásában, újra egy olyan vállalkozástól fűtve, amely a romániai magyarság életének és helyzetének hiteles ábrázolására tör. Nagy szükség volt erre a vállalkozásra, hiszen a valóság képe néhány munka kivételével – Asztalos István: *Szél tüvátlan nem indul*, Szabó Gyula: *Gondos atyafiság* című regényeire, Sütő András, Nagy István és a fiatalok néhány novellájára gondolok – alig volt megismerhető. A romániai magyar regény eléggé lemaradt a líra mögött: sokszor anekdotákkal lakkozta át a valóság nyers színeit, ügyesen megkerülte a vallomást. Egy „új hullám”-nak kellett érkeznie, amely felforgatta az eddigi szemléletet és megoldásokat. Bálint Tibor *Zokogó majom* című regénye, Papp Ferenc újabb művei, Veress Zoltán, Fodor Sándor, Szabó Zoltán és Pusztai János írásai hozták a fordulatot, a „valóságirodalom” új és felelősebb igényét, a hitelesebb tájékoz-

tatást. Ebbe az „új hullám”-ba illeszkedik az a három könyv is, amiről most szólni akarunk: Sütő András szociográfiai jegyzetei: az *Anyám könnyű álmot ígér*, Beke György lélektani története: a *Bűnben társalanul* és Tamási Gáspár önéletrajza: a *Vadon nőtt gyöngyvirág*. Talán nem tévedünk, ha nemcsak Beke művét hanem a másik kettőt is regénynek tekintjük: általánosabb jelentésükben mind a hárman azok.

1.

Az idei év könyvsikere feltétlenül az *Anyám könnyű álmot ígér*: második kiadásban fogyott el, kritikusai szerint az ábrázolt korszak lényegét fejezi ki. Miért e nagy siker? Sütő könyvét feltétlenül valóságábrázolásának hitelesség- és őszintesége tüntette ki. Bátran mondhatjuk, hogy az erdélyi magyar falu – legalábbis az utolsó húsz év során – alig kapott hozzá hasonló realista ábrázolást. Sütő ezt a dokumentum-regény és a szociográfia módszerével érte el. Könyve hazalátogatásainak története. Ezekből a történetekből, s a középük szervezett beszélgetésekből, anekdotákból, dokumentumokból: levelekből, kérvényekből és „esetleírásokból” bontakozik ki egy mezősegi vegyesajkú falu: Pusztakamarás (Kemény Zsigmond faluja) élete. Sütő lírával szövi át a dokumentumokat és emlékezéseket, mégis tárgyias pontossággal ábrázolja a falu szörványmagyarságának helyzetét és történetét. A falusi közéletet, a termelőszövetkezet helyzetét, a nemzetiségi sérelmeket, és a köznapok sorát. Nem egyszer önkényeskedéseket, embertelen intézkedéseket. Így saját apjának sérelmeit, aki: „a háború után Ludas környékén egy leégett cséplőgép acélvázára bukkant. Megvásárolta, itthon fölépítette, hiányzó alkatrészeit ócskapiacról, gépésztársaktól összeszededgette, dobtengelyeket, szíjtárcsákat hordott haza a hátán a harmadik-negyedik-hetedik faluból. Botot dugott a vaskerekekbe, úgy szuszogott a hegyeken átál meggörbedve, de nagy bizakodással. Mikor elkészült vele, és a festék megszáradt volna rajta, a kornak kíváncsija szerint felkerült a kuláklistára.” S jöttek az adókivetések, nyomukban a végrehajtók. Az idősebb Sütő örült, hogy hosszú évek kínlódása után megszabadult végre a veszedelmes cséplőgéptől.

S még mennyi feleslegesen elrontott emberi sors, mennyi szenvedés és megaláztatás. Az, ami történt átjárta az emberek életét, meghatározta sorsukat. „A legsajgóbbak az elnémitott emlékek” – mondja Sütő. Ezeknek az emlékeknek a láncán halad előre a regény története. Azokról az időkről és azokról a próbákról olvasunk, miket az ötvenes évek önkényeskedő politikája hozott, s miket a hazai magyar irodalom is többször feltárt. A romániai magyar irodalom azonban talán először vállalkozik a feltárás bátorságára, őszinteségére. A regény egy hazai méltatója – Bozóky Éva a Könyvtájékoztató hasábjain – találó módon hasonlítja Sütő könyvét Sánta Ferenc *Húsz órájához*. Arra is utal, hogy a pusztakamarási történet mennyire más világ: Sánta hősei dühös lázadással fogadják sorsuk fordulatait, Sütő parasztjai szelídek, elfogadják a csapásokat, „meghajlanak a fennmaradásért, mint a szélben a fű”. Nem nehéz belátni, hogy a kisebbségi helyzet és az adott időszak nemzetiségi politikája kondicionálta magatartásukat. „Mikor szól a puska, ne avatkozzék az ember a saját dolgába se” – mondja egyikük, bizonyára nagy tapasztalatok birtokában, nem kevés iróniával.

A múltat, a megpróbáltatásokat felidéző hang gyakran ironikus, a pusztakamarásiak – mit is tehetnek egyebet? – tréfálkoznak saját sorsukon. A regényben testet öltő írói szemlélet azonban elégikus. Sütő ugyanis jól látja, hogy a modern ipari társadalomban a kisebbségek, különösen a szörványok népe, mennyire ki van szolgáltatva a lassú fogyatkozás, a széthullás és asszimiláció veszedelmeinek. Magasabb műveltséget, szakképzettséget csak a többség nyelvére szerezhetnek, aki tehát kiemelkedik a többiek közül, az el is veszíti közösségi kötelékeit, a kulturális hagyományok megtartó erejét. A szörványok népe lassan „proletarizálódik”, a gazdasági és kulturális élet, s így a társadalom peremére kerül. Ez a folyamat határozta meg a beszámoló elégikus hangvételét. Sütő attól búcsúzik, ami személyiségének talán legfontosabb elemeit hozta

létre: szülőfalujának magyarságáról mond elégiát. Az elégikus közérzet szólal meg a könyv indításában is: „egy napon így szólt anyám: – Írhatnál rólunk is valami könyvet. – Nocsak! – néztem a szavai után, majd tréfára fogván a dolgot, azt kérdeztem boltos módra: milyen könyv legyen az, vidám-e vagy szomorúságos? – Igaz legyen – mondta. Láthattam tehát, hogy kérdésemmel az irányt elhibáztam. Anyám nem egyezkedésre gondolt, hanem – a kézmozdulatáról is ítélve – a fájdalomra a halántéka táján. Egy láthatatlan, szorító abroncsra, amely álmából is gyakorta felriasztja. Ilyenkor arra gondol, hogy mindannyiunk háta mögött felgyúlt az idő; szép csendesen ereszkedünk alá, mint a harangóra súlya. Mind közelebb a földhöz, azután kopp! – megérkezünk, s nincs kéz, amely az órát még egyszer fölhúzná. De lenne bár egy könyvecske, ó, nem vigasztalónak, hanem tanúskodásképpen egyről és másról, ami megesezt velünk.”

A regény alaphangja elégikus, Sütő mégsem panaszkodik, s nem romantizálja a szórványmagyarság helyzetét. Sőt egyféle Mikesre vagy Aranyra emlékeztető humorral beszél a csüggesztő eseményekről is. Mint ahogy az „élet” is komikumot lop a szomorúságba, humorral futtatja be a keserves tényeket. Talán ez okozza, hogy bizakodni is tud, és ebből a csöppnyi bizalomból erőt merít. Jól tudja, hogy a megmaradás esélyei kicsinyek, de azt is látja, hogy a megmaradás vágya eleven, s a taktikai fordulatokat is gyakran ez hatja át. „A fű lehajlik a szélben, és megmarad fiam” – idézi az egyik rokont. Régi erdélyi magyar hagyomány ez, a politikai realizmus iskolája, amire éppen Pusztakamarás nagy szülöttje és halottja: Kemény Zsigmond adott példát. Sütő is erre a példára hivatkozik: „Kemény Zsigmond sírja közelében vagyunk; a beszélgetés mintegy az ő aggodalmainak folytatásaképpen zajlik. Az ő fegyvernemeit emlegetik: az óvatosságot, a meggondoltságot, a túlzásmentes lelkesedést, a gyeplőre fogott haragot.” Ezt a józanságot egészíti ki – s vonja az etika szférájába – a hűség és elkötelezettség írói felelősségtudata. A végső tanulság, életet igazító elv ugyanis, amelyet a regény írója kiszűr a szülőfaluban szerzett tapasztalataiból, a hűségre utal. A hűségre, amely az anyanyelvhez, a nemzeti hagyományhoz és a szülőföldhöz láncolja a kisebbségi magyar irodalmat, ennek az irodalomnak a legjobbjait. „Ha megtagadnám is azaz, hogy elmegyek – írja végül a szívéhez nőtt közösségről –, a lehetetlenséget kísérelném meg, miként a hal sem tudja megfosztani magát attól a kevés víztől, amely rab-sága, de szabadsága is egyben: az élete.” Ez a végső vallomás, erkölcsi parancs zárja le a regény valóságvállaló fejezeteit.

2.

Beke György regénye: *A bűnben társtalanul* egy rokonszenves és nagyra hivatott írói pálya eddigi legnagyobb próbája, legfőbb vállalkozása. Szerzője a bukaresti Előre munkatársa, ismert riporter, aki valóban a köznapi élet vonzásában dolgozik, a valóságot figyeli. Tudósításai a romániai magyarság életének számos „fehér foltját” derítették fel, így *Csángó krónika* című szociográfiai riportsorozata is, amely a barcasági csángó falvak számunkra ismeretlen világát mutatta be. Regényei – pl. a mostanit megelőző *Százazvillám* – ugyanarról a közösségről beszéltek, amiről riportjai: a szé-kely dolgozók, munkások, ingázók életéről és problémáiról.

Új regénye is ebben a környezetben játszódik: egy háromszéki faluban. Hőse, Jancsó Vilmos gyenge ember, aki jóra vágyva is a bűnt választja, vagy talán a bűn választja őt. Vilmos újságíróként kezdte munkáját, az egyetemről nemes ideálokat hozott, tisztességes terveket melengetett. Aztán egyszer – a véletlen játéka folytán – szembekerült a város hatalmasaival, s minthogy igazáról nem akart letenni, elbocsátották, visszakényszerült a szülőfaluba. Itt egy általános iskola tanára lett, s egy ideig úgy látszott, nem törte meg gerincét a bukás: amit a megyei lap vezető riportereként nem tudott elérni, azt most egy kis falu szűk határai között próbálta megvalósítani. Emberségre, erkölcsre, műveltségre akarta nevelni a keze alá adott gyerekeket. Aztán egyszerre elromlott minden: a nagy tervekből lusta ábrándok lesznek, a pedagógiai jó-

szándékból szürke rutin. Jancsó elfáradt, megcsömörlött, morálisan is tönkrement. Saját nagynénjének szeretője lett, akitől gazdag örökséget remélt. És ez a romlott viszony lehúzta, mint az ingovány. Felesége, aki korábban őszintén szerette, elhidegült tőle, máshol kereste a szeretmet és a megértést. Midőn pedig a tanár felfedezte ezt, megfojtotta hűtlen asszonyát.

Jancsó Vilmos sorsának ábrázolásában egy lélek folyamatos hanyatlásának tanúi vagyunk. A tanár fokról fokra süllyed, hogy küzdelmekre készülő, lelkes idealistából bomlott agyú gyilkos legyen. Beke jó lélektani érzékkel ábrázolja ezt a lefelé – a pokol bugyraiba – vezető utat. Hősenek végső bukását először apró lelkiismeretlenségek, kis megalkuvások, az önértzet, a józanság és az erkölcsi érzék kihagyásai készítik elő. A végső kép pedig már egy üldözési mániákba gabalyodott, dúlt embert állít elé, aki szinte skizoid „lélekhasadással” műveli azt a rosszat, amit józan perceiben elítélt, amittől egyébként menekült. „Van, kell legyen lélekhasadás is – perel önmagával. – Kettőbe osztottam magamat, lelkemet, becsületemet, emberi mivoltomat, mindent, amim van és amim lehet. Azt hittem, hogy addig maradnak külön, ameddig akarom. Egyszer majd azt parancsolhatom nekik: olvadjatok össze újra! De többé nem engedelmesskednek, hanem ők parancsolnak nekem. A szabadjára engedett két fél-lélek, egyik tegnapi magamat őrzi csonkán, másik a bűn jogán egészen magának követel.” Ebben a kóros állapotban követi el a végzetes cselekedetet.

Könnyen lehetne azt mondani, hogy Beke György ezúttal „pszichologizált”: egy kóros lelkű ember analitikus ábrázolására törekedett. (Volt kritikus, aki így is értelmezte a regényt.) A kóros lélekrajz körül – a regény szociológiai övezetében – azonban olyan emberi közösség él, amely maga sem nélkülözi a torzulásokat, a fonák jelenségeket. Jancsót azért üldözik el a megyei laptól, mert véletlenül leleplez egy korrupciót, a falu pedig folytonos torzszalkodások és áskálódások színtere. Az iskolaigazgató ostoba, a tanárok nagyrésze lélektelen és kedvetlen hivatalnok, a vezetők erőszakosak és harciasok, a tehetséges termelőszövetkezeti elnököt leváltják, a falu legbecsületesebb öregemberét öngyilkosságba kergetik. „Sötét világ” ez, – mint egykor Kodolányi János falusi novelláinak világa. Ezek a novellák bizonyára hatottak is Bekére.

Aminthogy az ő célja is az, mint valamikor Kodolányié volt: a hamis romantikától akarja megfosztani a falut. Kettős értelemben is: egyrészt azt a csillogó „székely romantikát” zúzza szét, amit Tamási Áron vagy Nyíró József varázsol a székely falvak élete köré. Másrészt pedig a sematizmus hamis idilljét utasítja el. Beke faluja ellentmondásoktól és belső küzdelmektől terhes világ, korántsem az a patriarchális közösség, amilyennek sokan gondolják az erdélyi magyar falut. Többen is azt állították, hogy túlságosan sötétben lát, hogy ábrázolásában csak az árnyékokra ügyelt, s figyelmen kívül hagyta a biztatóbb fényeket. Nem hinném, hogy a *Bűnben társtalánul* ezért elmarasztható. A torzulásoknak – Beke riporter tapasztalata és írói lelkiismerete a fedezet – valóságHITELE kell legyen; s a kép sötét színeinek figyelmeztető és kritikai jelentése van. Beke az erdélyi falvaknak azokra a belső konfliktusaira, morális dilemmáira figyelmeztet, amiknek egyformán oka a gyors történelmi-gazdasági átalakulás és a szektás, önkényeskedő vezetés.

De azt sem lehetne tagadni, hogy a sötét színek kontrasztjaként jelen van a fény is. Pontosabban jelen vannak azok az emberek, akik eredményesen tudják felvenni a harcot a torzulások ellen. Mert Beke tolla nyomán néhány rokonszenves és nagyszerű hős is megelevenedik. Mindenekelőtt Székely Lajos, Vilmos egykori tanára, aki nemcsak francia nyelvre, hanem elsősorban emberségre és tisztességre tanította diákjait; s akinek portréjában talán Szabédi László emlékeztető arcára ismerhetünk. És a faluban is vannak olyanok, akik a jövő útját készítik: Bajkó Zoltán elnök, aki hibái ellenére is a falu érdekeinek harcosa, Csősz András, az öreg magányos lázadó, Jakabos Mózi, a tudós geológus-tanár és Jánosi Marci, akit mindenki cinikusnak hisz, s mégis ő a legbátrabb igazságkereső. Ezek a jobbratörekvő emberek szólaltatják meg az író pozitív eszményeit, ők képviselik azt a továbbjutást és kibontakozást, aminek érdekében Beke sötét kritikájának is fel kellett hangzania.

A harmadik könyv – Tamási Gáspár *Vadon nőtt gyöngyvirág* című kötete – önéletrajz és emlékezés; ugyancsak a valóságból táplálkozik. A könyv szerzője Tamási Áron öccse, farkaslaki székely parasztember, aki ma is szülőfalujában él és dolgozik. A Kritérion kiadó kérésére vállalkozott arra, hogy megírja élettörténetét és testvéréről őrzött emlékeit. A könyv Kányádi Sándor bevezetőjével került az olvasó elé.

Tamási Gáspár azokról az emlékekről ír, amelyek Tamási Áron *Bölcső és bagoly* című önéletrajzi regényét is átszöttek és jelen vannak számos elbeszélésében is. Szívesen és részletesen foglalkozik a közös gyerekekkel, Áron iskolába kerülésének körülményeivel. A két testvér életútja azonban hamarosan elszakadt egymástól: az első világháború után, midőn az író Kolozsvárra költözött, majd Amerikába vándorolt. Ettől kezdve csak ritka találkozásokat engedélyezett számukra a sors, Kolozsvárott, majd utoljára közvetlenül az író halála előtt Budapesten. Az emlékiratból ezért fokozott mértékben önéletrajz lesz. Tamási Gáspár könyve így elsősorban nem irodalomtörténeti dokumentum vagy emlékezés, hanem önéletrírás, az erdélyi memoárok kései és paraszti rokona. És ez adja érdekességét is: nem az íróról szóló – különben is meglehetősen szürke és semmitmondó – történetek keltik fel olvasói érdeklődésünket, hanem az, amit a szerző saját sorsáról, saját magáról tár elénk. Legénykoráról, katonaidejéről, a mezei munka, a falusi élet köznapjairól és megpróbáltatásairól, a hadifogságról és az újrakezdésről. S legfőként arról a törhetetlen életkedvről, sebeket forrasztó belső energiáról, amely Tamási Áron Ábel-történeteiből ismerős.

Az önéletrajzból ugyanis nemcsak a székely falu élete és egy székely ember tipikusnak mondható története bontakozik ki, hanem a szerző önszemlélete és világképe is. És a Tamási Áronnal tartott rokonság valójában nem a róla elmondott anekdotákban ölt alakot, hanem abban a világképben, amely tagadhatatlanul az Ábel írójára, s távolabbról egy népi közösség gondolkodására utal. Ennek a világképnek a központi eleme az *otthonosság* fogalma, ebből a természetes emberi vágyból következik a hazaszeretet és a szülőföld iránt érzett ragaszkodás. „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” – hangzott Ábel igazsága valamikor. És erre az igazságra rimel most az önéletríró Tamási Gáspár vallomása is: „húsz éven keresztül – olvasom – sok emléket lehet gyűjteni ezen a tájon, amely a szülőföld volt, és még ma is olyan szép, hogy párja nincs az egész világon, habár nehezen terem. Nem azért dicsérem, mert jómagam is itt születtem, hanem azért is, hogy már én is sokfelé jártam, egészen bé Szibériában és itt Romániában is, Magyarországon is, de még ilyen szép vidéket nem láttam. Az lehet, hogy mások láttak szebbeket is, de én nem, mert én itt születtem és itt is laktam mindég. Most is itt lakom ezen a nehezen termő földön, amely annyi fáradságot és verejtéket kíván, de azért mégis szeretem, mert honpolgári kötelessége mindenkinek, hogy a szülőföldjét és a hazáját szeresse. Bennem is ez az érzés, amikor arra gondolok, hogy mindenütt jó, ha van egészség, de a legjobb otthon, mert valahányan vagyunk, mind azért vagyunk, hogy valahol otthon legyünk.” Midőn Tamási Gáspár arra vállalkozott, hogy lejegyezze emlékeit, bizonyára nemcsak a testvére iránt érzett szeretet vezette tollát, hanem a szülőföld vonzásáról és elkötelezettségéről is vallani akart. És miközben a paraszti élet valóságának képét ábrázolta, emléket állított ennek a vonásnak és elkötelezettségnek is.

Tüskés Tibor:

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

A Jelenkor olvasói már ismerik Tüskés Tibor új munkáját: a folyóirat részletekben közölte, még mielőtt kötetben megjelent volna. A 4 íves könyvecske mégis az újszerűség erejével hat. Ízléses kiállítása, anyagiának érdekes elrendezése, a mű sajátos szerkezete olyan keretet biztosít, amelyben új színt és jelentőséget kapnak a már ismert sorok. (Rendkívül ötletes megoldás pl. az, hogy a páros oldalakon, tehát a könyvet kinyitva bal oldalt találjuk a szerző szövegét, a másik oldalon, a páratlan lapokon az illusztráló dokumentumok ízlésesen elhelyezett képeit és a fakszimiléket.) A kötetnek van magával ragadó sajátos atmoszférája: irodalomról van benne szó, de maga is művészi, irodalmi.

Ennek legfőbb összetevőjét természetesen mégis elsősorban a szerző egyéni stílusában találhatjuk meg. Tüskés Tibor írásai mindig élvezetesekek, izgalmasak, akkor is, ha irodalomtörténeti problémákról ír, akkor is, ha elvi-elméleti kérdéseket boncolgat vagy éppen publicisztikai jelleggel, esetleg egyszerűen ismeretterjesztő szándékkal fogalmazza meg mondanivalóit. Érdekes, sohasem fárasztó, sőt szinte lebilincselő olvasmány ez a munkája is, pedig nem egy helyen bonyolult dolgokat világít meg tömören, néhány mondatlalt, másutt pedig újszerűen mutat rá összefüggésekre csupán egy-egy pillanatnyi villanófénnel.

Tüskés Tibor írói egyéniségére jellemző az is, hogy nem szereti a műfaji kötöttségeket. Ez a könyve is különös műfajú munka: nem tudományos mű, hiszen többnyire már ismert tényeket foglal össze, de nem is valamilyen ismeretterjesztő összegezés csupán, hiszen sok új mondanivalója van, sőt eddig nem ismert vagy figyelemre nem méltatott, de jelentős tényanyagot is közöl. Talán éppen ebben van annak a titka, hogy széleskörű érdeklődésre tarthat számot: az is érdeklődéssel olvassa, akinek csak részben új, amit a könyv tartalmaz, de az is, aki egyébként nem ismerője a „pécsi irodalom” múltjának.

A könyv jellegének ebből a kettősségéből természetesen problémák is származnak.

Úgy tűnik pl., hogy Tüskés Tibor néhol viszonylag túlságosan sok helyet szentel valóban közismert dolgoknak (pl. annak, mi az irodalomtörténet tárgya, az irodalom fogalma, milyen hosszú folyamat keretében bontakozott ki a magyar nyelvű irodalom, részletesen ismerteti Janus Pannonius életét és jellemzi költészetét stb.). Ilyenkor nyilván az ismeretterjesztő szándék vezeti, az irodalomban kevésbé jártas olvasókra gondol. Más helyeken viszont – éppen mivel a könyv bizonyos vonatkozásokban új adatok és összefüggések feltárására is vállalkozik, tehát tudományos értéke is van – elmélyültebb, részletezőbb tárgyalást igényelt volna egy-egy megemlített, de eddig kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen jelenség. Csak utalásszerűen szerepelnek pl. a pécsi nyomdászat és a színjátszás adatai vagy a régebbi pécsi folyóiratok és a hírlapok irodalmi anyaga. A 32. lapon azt olvassuk, hogy a Magyar Tanácsköztársaság leverése után „egyre-másra jelennek meg a társadalmi haladást és a művészi progressziót zászlajukra tűző újságok, diáklapok, irodalmi folyóiratok és alkalmi kiadványok”, – de ezekről semmi többet nem tudunk meg. A 40. lapon a szerző említi, hogy „Az 1939-ben megjelent pécsi antológiában az ország irodalmi életének nyilvánossága előtt mutatkoztak be a pécsi írók...” Milyen antológiáról van szó, kik szerepeltek benne, milyen írásokkal, milyen színvonalon, – erről nem tudunk meg semmit, pedig nyilván ez az antológia képviselte akkor „a pécsi irodalmat”. Ha már többre vállalkozott a szerző, mint ismert tényanyag újszerű, irodalmi, népszerűsítő funkciókat is vállaló megfogalmazására, Pécs irodalmi múltjának kevésbé felderített részleteire bővebben ki lehetett volna térni.

Igaz, ennek a hiányosságnak – a terjedelmi korlátokon túlmenően – nagyon is érthető magyarázata van: hiányoznak a megfelelő tudományos előmunkálatok. Tüskés Tibor helyesen hívja fel a figyelmet egy-két tennivalóra, pl. arra, hogy érdemes lenne Janus Pannonius összes költeményének magyar fordítását, valamint a Pécsi Disputa teljes kéziratát kiadni, vagy hogy meg kellene írni a pécsi könyvnyomtatás történetét. Vannak azonban teljesen feltáratlan területek is, amelyeket nem említ, amelyekre azonban nem árt a figyelmet felhívunk. Nem véletlenül hiányzik pl. még az emléke is a Pécssett bemutatott (sőt készített) iskola-

drámáknak; pedig voltak ilyenek, csak éppen alig tudunk egyelőre a pusztán ténynél többet. És az sem véletlen, hogy a pécsi napilapok és folyóiratok irodalmi anyagáról csak rövid utalásokat találunk a könyvben: feldolgozásra váró területe ez is a pécsi irodalmi élet múltjának. Vannak olyan folyóiratok, amelyekről teljesen megfeledkezünk, és ebben a könyvben sem említi őket a szerző. Ilyenek pl. a pécsi bölcsészeti karon kiadott *Pannonia* és *Műhely* című folyóiratok, amelyek nem kevés irodalmi vonatkozású tudományos anyagot közöltek (sőt a *Műhely* kifejezetten irodalomtudományi jellegű volt). Vizsgálatuk, elemzésük pécsi, de általános tudománytörténeti és irodalmi szempontokból is sürgős feladat lenne.

Ilyen jellegű munkánál mindig felmerül az a probléma is, miért maradt ki ennek vagy annak az írónak említése vagy bővebb bemutatása. Ebbe a problémába ezúttal nem érdemes belebonyolódni, Tüskés Tibor jól látja a helyes arányokat. Az a kérdés azonban elkerülhetetlenül felmerül bennünk, ha a szerző más élő íróra külön szán 2 oldalt, miért nem kapta ezt meg Csorba Győző is?

Hiszen a pécsi irodalmat már évtizedek óta az ő neve jelképezi és reprezentálja.

A legproblematiszabb mindenesetre a „pécsi irodalom” fogalma. Tüskés Tibor a lehető legtágabban értelmezi ezt. „Vizsgálódásunk körébe tartozónak véltük azokat az írókat, akik itt éltek és itt dolgoztak, azokat, akik itt születtek és innét indultak el, és végül azokat, akik – ha csak átutazó vendégként is – művekben örökítették meg pécsi élményeiket” – írja. De vajon „pécsi irodalom”-e mindez? Azt hiszem, valójában aligha van jogunk ilyen fogalmat használnunk, és csupán Pécs irodalmi hagyományairól kellene beszélnünk, esetleg a város szerepéről a magyar irodalomban.

Mindez természetesen nem csökkentheti a könyv tényleges értékeit. Tüskés Tibor hasznos és szép munkát írt annak a városnak az irodalmi múltjáról, amely őt is befogadta, magához láncolta, és amely – a *Pécsi Múza* és a *Vallomás a városról* című könyvei után – immár a harmadik pécsi témájú mű megírására ihlette.

(Jelenkor)

KOLTA FERENC